

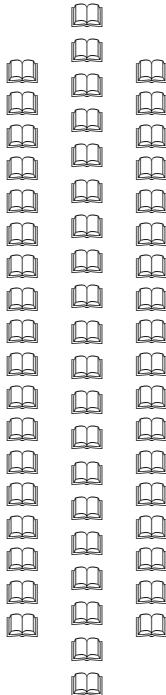
महालेखापरीक्षकको
छपन्नौं वार्षिक प्रतिवेदन
२०७५
सारांश

महालेखापरीक्षकको कार्यालय
काठमाडौँ, नेपाल

महालेखापरीक्षकको
छपन्नौं वार्षिक प्रतिवेदन
२०७५
सारांश

महालेखापरीक्षकको कार्यालय
काठमाडौँ, नेपाल

Serving the Nation and the People

दूरदृष्टि (Vision)

जनहितकालागी जवाफदेहिता, पारदर्शिता र निष्ठा प्रवर्द्धन
गर्ने विश्वसनीय संस्था हुन प्रयत्नशील रहने ।

(We strive to be a credible institution in promoting accountability, transparency and integrity for the benefit of the people)

गान्त्रिक्य (Mission)

सरोकारवालालाई सार्वजनिक कोषको दक्षतापूर्ण उपयोग सम्बन्धमा
आश्वस्त पार्न स्वतन्त्र एवं गुणस्तरीय लेखापरीक्षण सेवा प्रदान गर्ने ।

(Provide independent and quality audit service to assure our
stakeholders that the public funds are efficiently used)

मूल्य मान्यता (Core Values)

निष्ठा	(Integrity)
स्वतन्त्रता	(Independence)
व्यावसायिकता	(Professionalism)
पारदर्शिता	(Transparency)
जवाफदेहिता	(Accountability)

प्राक्कथन

नेपालको संविधानको धारा २४९ बमोजिम संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका सबै सरकारी कार्यालय र लेखापरीक्षण ऐन, २०७५ को दफा १० बमोजिम पूर्णस्वामित्व भएको संगठित संस्थाको नियमितता, मितव्ययीता, कार्यदक्षता, प्रभावकारीता र औचित्य समेतको विचार गरी महालेखापरीक्षकबाट अन्तिम लेखापरीक्षण हुने व्यवस्था छ। यस वर्षको नियमित र सोभन्दा अधिका लेखापरीक्षण गर्न बाँकी समेत यस वर्ष ६ हजार ६४४ निकायको आर्थिक कारोबारको लेखापरीक्षण गरिएको छ। लेखापरीक्षणको क्रममा विगतका अभ्यास र अन्तराष्ट्रिय प्रचलन, सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरुको अन्तराष्ट्रिय संगठन (इन्टोसाई) र एशियाली सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरुको संगठन (एशोसाई) द्वारा प्रतिपादित मानदण्डसमेतको अनुसरण गरिएको छ। लेखापरीक्षणको नियमित र समावेश गरी ५६ वाँचिक प्रतिवेदन तयार गरिएको छ। सार्वजनिक निकायबाट सम्पादित कार्यको स्वतन्त्र र निःपक्ष मूल्याङ्कन गरी सरोकारवालालाई सुसूचित गराउने उद्देश्यले वार्षिक प्रतिवेदनका सारभूत विषय समावेश गरी यो सारांश तयार पारिएको छ। यसबाट लेखापरीक्षणको प्रभाव अभिवृद्धि भई वित्तीय सुशासनका सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ।

यस वर्ष संघीय, प्रदेश सरकारी निकाय र स्थानीय तह, संगठित संस्था, समिति र अन्य संस्था, जिल्ला समन्वय समिति समेतको रु.५१ खर्ब ६० अर्ब ९२ करोडको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको छ। सोमध्ये ४ हजार ८४१ संघीय सरकारी निकायतर्फ रु.२० खर्ब ८ अर्ब ८४ करोडको लेखापरीक्षणबाट रु.१ खर्ब ६ अर्ब ३४ करोड अर्थात् ५.२९ प्रतिशत बेरुजू देखिएको छ। यो वर्ष ७ प्रदेशको रु.२ अर्ब ६२ करोडको लेखापरीक्षणबाट रु.१९ करोड ५१ लाख अर्थात् ७.२५ प्रतिशत बेरुजू कायम भएको र ७४७ स्थानीय तहको रु.५ खर्ब ७१ अर्ब ५१ करोडको लेखापरीक्षणबाट रु.२४ अर्ब १४ करोड अर्थात् ४.२२ प्रतिशत बेरुजू देखिएको छ। यस्तै सार्वजनिक संस्था, जिल्ला समन्वय समिति र अन्य समितिको रु.२५ खर्ब ७७ अर्ब ९५ करोडको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ। यस बाहेक ३० संगठित संस्थाको ४१ आर्थिक वर्षको लेखापरीक्षणको लागि परामर्श उपलब्ध गराएबमोजिम रु.७ खर्ब ३९ अर्ब ८० करोडको लेखापरीक्षण समेत यस वर्ष रु.५९ खर्ब ७२ करोडको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको छ।

गत वर्षसम्मको बाँकी बेरुजू रु.२ खर्ब ९० अर्ब ५२ करोडमा समायोजन र फछ्यौट गरिएको अङ्ग घटाई यो वर्ष थप भएको रु.१ खर्ब ४१ अर्ब ५ करोड समेत रु.३ खर्ब ७७ अर्ब ४८ करोड बाँकी रहेको छ। लेखापरीक्षण तथा सम्परीक्षणबाट यो वर्ष रु.९ अर्ब ७० करोड असुल भएको छ। अद्यावधिक कारबाही गरी टुङ्गे लगाउनुपर्ने रकम गत वर्षसम्म रु.५ खर्ब ८ करोड रहेकोमा यस वर्ष रु.६ खर्ब ८३ अर्ब ६६ करोड पुगेको छ। लेखापरीक्षणको क्रममा बजेट अनुशासन, सेवा प्रवाह व्यवस्थापन, सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापन, आयोजना व्यवस्थापन, राजस्व प्रशासन, संस्थान सञ्चालन, प्रदेश तथा स्थानीय तह व्यवस्थापन र आन्तरिक नियन्त्रण जिम्मेवारी र जवाफदेहिता लगायतका विषयमा कमी कमजोरी सुधारका लागि सुभावहरु समेत प्रस्तुत गरिएको छ। यी सुभावहरुको कार्यान्वयनबाट सार्वजनिक प्रशासनमा आर्थिक अनुशासन कायम गर्नमा योगदान पुग्ने विश्वास लिएको छु।

यस वर्षको लेखापरीक्षण कार्यक्रमको शुरुवात् स्वयं सम्माननीय प्रधानमन्त्रीज्यूको उपस्थितिमा संघीय सरकारका लेखाउत्तरदायी अधिकृतहरुबीच अन्तरकिया र छलफलबाट शुरुवात् गरिएको हो। यसैक्रममा सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश, प्रतिनिधि सभाका सम्माननीय सभामुख, राष्ट्रिय सभाका सम्माननीय अध्यक्ष लगायतका उच्च पदाधिकारीहरुसँग समेत छलफल गरिएको थियो। म स्वयं सातवटै प्रदेशका १५ जिल्ला भ्रमण गरी नीति निर्माण, बजेट कार्यान्वयन र लेखापरीक्षण सम्बन्धमा माननीय प्रदेश प्रमुख, मुख्यमन्त्री, सभामुख, प्रदेश संसदीय समितिका पदाधिकारी लगायतका जिम्मेवार पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरुसँग अन्तरकिया गरी समस्याको पहिचान र समाधानका लागि छलफल तथा अन्तरकिया गरेको छु। वित्तीय संघीयताको कार्यान्वयनको चरणमा योजनाबद्ध एवं समन्वयात्मक ढङ्गले स्रोत साधनको प्रक्षेपण गरी मितव्ययी, दक्ष एवं प्रभावकारी उपयोग गरेमा “समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली” वृहत लक्ष्यले सार्थकता पाउने देखिन्छ। यसको लागि स्थानीय तहदेखि नै आयोजना तर्जुमा गर्दा वितरणमूखी र अनुत्पादक खर्च गर्ने प्रणाली नियन्त्रण गर्दै दीगो हुने प्रकृतिको आयोजनाको छनौट तथा व्यवस्थापन हुनुपर्ने देखिन्छ।

संवैधानिक जिम्मेवारीअनुसार लेखापरीक्षण सम्पन्न गरी प्रतिवेदन तयार गर्ने क्रममा सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूवाट प्राप्त मार्गदर्शन, संघीय संसद, प्रदेश सभा संवैधानिक निकाय, सबै तहका सरकार, सार्वजनिक संस्था, लेखापरीक्षण सल्लाहकार समिति, विकास साफेदार, नागरिक समाज, सञ्चारकर्मी, आम नागरिक लगायत सबैबाट प्राप्त सुभावप्रति आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु। साथै, अहोरात्र खटिई लेखापरीक्षण समयमै सम्पन्न गरी प्रतिवेदन तयार गर्न योगदान पुऱ्याउनु हुने कार्यालयका सम्पूर्ण कर्मचारीलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु।

(टंकमणि शर्मा, दंगाल)
महालेखापरीक्षक

विषय-सूची

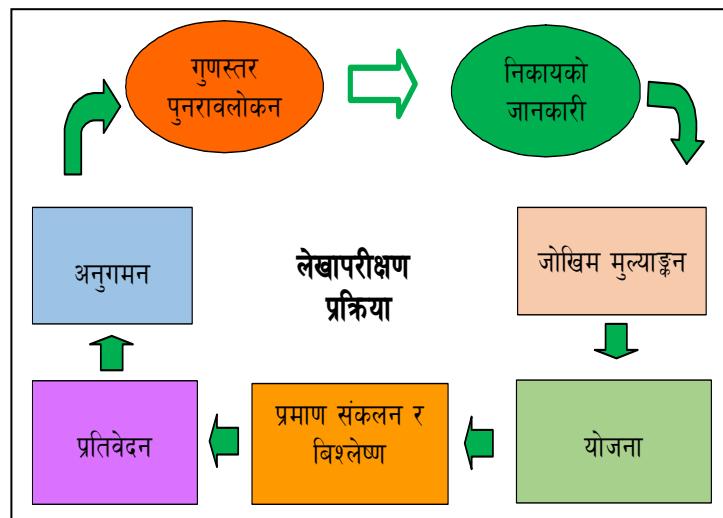
परिच्छेद	शीर्षक	पृष्ठ
१.	पृष्ठभूमि	१
२.	लेखापरीक्षण, वेरुज् र सम्परीक्षण	४
३.	लेखापरीक्षणबाट देखिएका केही व्यहोराको भलक	७
	● अर्थिक परिसूचक एवं आय-व्यय	८
	● सार्वजनिक हिसाबको यथार्थता	११
	● राजस्व छुट तथा बक्यौता	१२
	● वैदेशिक सहायता	१४
	● बजेट अनुशासन	१६
	● ऋण तथा दायित्व	१८
	● सार्वजनिक संस्थानहरुको कार्यसम्पादन	१९
	● राजस्वको दायरा	२०
	● कर परिपालना	२३
	● राजस्व असुली	२९
	● गैर कर राजस्व असुली	३२
	● स्रोत साधनको प्राप्ति, संरक्षण एवं उपयोग	३४
	● हानि नोकसानी र मस्यौट	३८
	● बढी भुक्तानी एवं व्ययभार	३८
	● सार्वजनिक स्रोतको अपव्यय	४०
	● मितव्ययिता	४१
	● दक्षता एवं प्रभावकारिता	४२
	● जवाफदेहिता र पारदर्शिता	४४
	● सेवा प्रवाह	४६
	● राष्ट्रिय गौरवका आयोजना	४७
	● नम्र्स र लागत अनुमान	५१
	● सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापन	५२
	● ठेक्का व्यवस्थापन	५४
	● निर्माण कार्यको गुणस्तर	६०
	● आयोजना व्यवस्थापन	६०
	● अनुदान वितरण तथा अनुगमन	६१
	● कर कट्टी तथा दाखिला	६२
	● कोष परिचालन एवं सञ्चितकोष दाखिला	६३
	● कानूनको परिपालना	६४
	● लगानी प्रतिफल	६५
	● अनुगमन र नियमन	६६
	● पुनःनिर्माण तथा पुनर्स्थापना	६८
	● दीगो विकास	६९
	● कमाण्ड क्षेत्र सिंचाई व्यवस्थापन	७०
	● प्रदेश सरकारी कार्यालय	७१
	● स्थानीय तह	७२
४.	भविष्यमा गर्नुपर्ने सुधार	७६
५.	कार्यालयको गतिविधि	७९

महालेखापरीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदन, २०७५

सारांश

१ पृष्ठभूमि

१. **कानूनी व्यवस्था** - नेपालको संविधानको धारा २४१ मा संघीय र प्रदेशका सबै सरकारी कार्यालय, स्थानीय तह तथा कानूनद्वारा तोकिएका अन्य संस्थाको निर्धारीत तरिका बमोजिम नियमितता, मितव्ययिता, कार्यदक्षता, प्रभावकारिता र औचित्यको समेत विचार गरी महालेखापरीक्षकले लेखापरीक्षण गर्ने र धारा २९४ बमोजिम सबैधानिक निकायले वार्षिक प्रतिवेदन राष्ट्रपति समक्ष पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। लेखापरीक्षण ऐन, २०७५ ले महालेखापरीक्षकले लेखापरीक्षण गर्ने तरिका, क्षेत्र, परीक्षण गर्ने कुराहरु र नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहको पूर्णस्वामित्व भएको सङ्गठित संस्थाको लेखापरीक्षण सम्बन्धमा उल्लेख गरेको छ। संविधान र लेखापरीक्षण ऐनद्वारा प्रदत्त कानूनी आधार अनुरूप लेखापरीक्षण गरिएको छ।
२. **उद्देश्य** - सार्वजनिक स्रोतको प्राप्ति तथा उपयोगका सम्बन्धमा नियमितता, मितव्ययिता, कार्यदक्षता, प्रभावकारिता र औचित्यको आधारमा परीक्षण गरी देहायका विषयहरुमा सुनिश्चित भई उचित निश्कर्ष र सुझाव प्रदान गर्नु एवं वित्तीय प्रतिवेदनउपर उचित आश्वस्तता प्रदान गर्नु लेखापरीक्षणको उद्देश्य रहेको छ :
- संघीय, प्रदेश र स्थानीय तिनै तहका सञ्चित कोष, संघीय र प्रदेश आकस्मिक कोष तथा अन्य सरकारी कोषको हिसाब यथार्थपरक रहेको,
 - आर्थिक विवरण तोकिएको ढाँचामा तयार भई कारोबारको यथार्थ स्थिति चित्रण गरेको,
 - विनियोजन ऐनबमोजिम स्वीकृत सीमाभित्र रही सोही ऐनबाट निर्दिष्ट प्रयोजनमा खर्च गरेको,
 - राजस्व लगायत समस्त आमदानी र धरौटी असुली तथा दाखिला गरेको,
 - सरकारी सम्पत्तिको अभिलेख उपयोग र संरक्षणको पर्याप्त व्यवस्था गरेको,
 - आन्तरीक नियन्त्रण र आन्तरिक लेखापरीक्षण व्यवस्था प्रभावकारी रहेको,
 - आर्थिक कारोबार गर्दा ऐन कानूनको परिपालना गरेको एवं पुष्ट्याई गर्ने यथेष्ट प्रमाण राखेको,
 - सार्वजनिक निकायले तोकिएबमोजिम सेवा प्रवाह गरेको,
 - कार्यक्रम अनुसार निर्धारित समयभित्र लक्ष्य अनुसार प्रगति तथा उपलब्धि हासिल गरेको,
 - जवाफदेहिता र जिम्मेवारी पूरा भएको र खर्च गर्दा मितव्ययी व्यवस्था अवलम्बन गरेको,
 - उद्देश्य नीति स्पष्ट भएको र सो अनुरूप कार्य भएको,
३. **क्षेत्र** - यो वर्ष सबैधानिक अङ्ग, सबै संघीय र प्रदेश सरकारी कार्यालय, स्थानीय तह, संगठित संस्था, समिति, बोर्ड, कोष, प्राधिकरण र विश्वविद्यालय समेत कानूनले लेखापरीक्षण गर्नुपर्ने गरी तोकेका निकायको आर्थिक वर्ष २०७४/७५ को पेस भएसम्म वक्यैता समेतको आर्थिक कारोबारको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ।
- स्वीकृत वार्षिक लेखापरीक्षण योजनाअनुसार वित्तीय लेखापरीक्षणको साथै कार्यमूलक, वातावरणीय, प्रकोप व्यवस्थापन र दीगो विकास, सूचना प्रविधी एवं विशेष लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ। लेखापरीक्षणको क्रममा सेवा प्रवाह लगायत अन्य आवश्यक विषयवस्तु मूल्याङ्कन गर्दा लेखापरीक्षण अवधिसम्मको तथ्याङ्क सूचना समेत प्रयोग गरिएको छ।
४. **पद्धति** - लेखापरीक्षण ऐन, २०७५, सरकारी लेखापरीक्षण मानदण्ड, सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरुको अन्तर्राष्ट्रिय संगठन (इन्टोसाई) द्वारा प्रतिपादित लेखापरीक्षणका आधारभूत सिद्धान्त, लेखापरीक्षण मार्गदर्शन र असल अभ्यासको अनुशरण गरिएको

छ । लेखापरीक्षण योजनाअनुसार जोखिम मूल्याङ्कन गरी पहिचान भएका विषयहरुको नियन्त्रण परीक्षण एवं विश्लेषण गरी पर्याप्त र सान्दर्भिक प्रमाण सङ्कलन गर्न आवश्यकता अनुसार नमूना छनौट एवं विस्तृत परीक्षण कार्यविधि अवलम्बन गरी लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ । लेखापरीक्षण प्रक्रियालाई रेखाचित्रमा देखाइएको छ ।

५. **लेखापरीक्षण आधार** - लेखापरीक्षणको क्रममा प्रचलित ऐन, नियम, निर्देशिका, कार्यविधि, नर्मस, सम्झौता, निर्णय, संसद तथा संसदीय समितिका निर्णयलाई आधारको रूपमा लिइएको छ । देहायको मानदण्ड एवं मार्गदर्शन प्रयोग गरिएको छ ।

• महालेखापरीक्षकको कार्य योजना	• सरकारी लेखापरीक्षण नीति मानदण्ड
• आयोजना हिसावको लेखापरीक्षण मार्गदर्शन	• सार्वजनिक खरिद व्यवस्थाको लेखापरीक्षण मार्गदर्शन
• कार्यमूलक लेखापरीक्षण मार्गदर्शन	• प्रशासकीय खर्चको लेखापरीक्षण मार्गदर्शन
• सार्वजनिक संस्था लेखापरीक्षण मार्गदर्शन	• राजस्व लेखापरीक्षण मार्गदर्शन
• लेखापरीक्षण सम्बन्धी निर्देशन तथा परिपत्र	• स्थानीयतहको लेखापरीक्षण मार्गदर्शन
• गुणस्तर आश्वस्तता निर्देशिका	• लेखापरीक्षकको आचार संहिता
• वित्तीय लेखापरीक्षण निर्देशिका	• सहभागितात्मक लेखापरीक्षण कार्यविधि

६. **गुणस्तर नियन्त्रण एवं पुनरावलोकन** - सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाको लागि अन्तराष्ट्रियरूपमा विकास गरिएको गुणस्तर व्यवस्थापन संरचना कार्यालयले अवलम्बन गरेको छ । जसअनुसार लेखापरीक्षणको स्वतन्त्रता प्रबढ्न गर्ने, सक्षम र क्षमतावान कर्मचारीको व्यवस्था गरी निरन्तररूपमा पेशागत ज्ञान सीप अभिवृद्धि गर्ने, लेखापरीक्षण मानदण्ड एवं मार्गदर्शन तयार गर्ने, वार्षिक योजनाको तर्जुमा गरी लेखापरीक्षण कार्यान्वयन र प्रतिवेदन गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ । लेखापरीक्षणको प्रत्येक चरणमा उच्च पदाधिकारीबाट सुपरिवेक्षण गर्ने, आचारसंहिताको परिपालना र आन्तरिक नियन्त्रणका गतिविधिको अनुगमन गर्ने गरिएको छ । कार्यालयको लागि उपलब्ध स्रोत साधनको अधिकतम उपयोग गरी सरोकारवालासँग कार्यगत सम्बन्ध राख्न्है सार्वजनिक वित्तीय व्यवस्थापनमा सुधारको लागि लेखापरीक्षण नितिजाको सम्प्रेषण गर्ने प्रणालीको स्थापना भएको छ ।

लेखापरीक्षण सम्पन्न भइसकेपश्चात् गुणस्तर आश्वस्तता निर्देशिकाबमोजिम सबै निर्देशनालय, लेखापरीक्षण टोली र लेखापरीक्षण प्रकृतिलाई समेट्ने गरी ७९ लेखापरीक्षण फाइलको गुणस्तर पुनरावलोकन गरिएको छ । उपत्यका बाहिर स्थलगत लेखापरीक्षणका लागि खटिएका ४९ जिल्लाका ५४ लेखापरीक्षण टोलीको एक/एक प्रारम्भिक प्रतिवेदन जारी हुनुपूर्वको गुणस्तर आश्वस्तता पुनरावलोकन गरिएको छ । साथै उच्चस्तरीय सुपरिवेक्षण टोली एवं प्राविधिक समेतको टोलीले आवश्यकता अनुसार स्थलगत निरीक्षण गरिएको छ ।

७. **संगठनात्मक व्यवस्था र बजेट** - कार्यालयको संरचना अन्तर्गत अर्थ तथा आर्थिक क्षेत्र लेखापरीक्षण विभाग, समाजिक सेवा र कार्यमूलक लेखापरीक्षण विभाग, पूर्वाधार विकास लेखापरीक्षण विभाग र शासकीय व्यवस्था लेखापरीक्षण विभाग समेत ४ लेखापरीक्षण विभाग, १४ महानिर्देशनालय र २९ क्षेत्रगत निर्देशनालय रहेका छन् । विगतमा कार्यालयको स्वीकृत दरबन्दी ४४८ रहेकोमा योवर्ष थप भई जम्मा ६१४ दरबन्दी कायम भएको छ । थप दरबन्दी पदपूर्तिको प्रकृयामा रहेको छ । आगामी दिनमा लेखापरीक्षण कार्यलाई स्थलगतरूपमा प्रभावकारी बनाउन आवश्यकता अनुसार प्रदेशस्तरमा कार्यालय स्थापनागरी लेखापरीक्षण कार्य संचालन गरिनेछ । यसबाट लेखापरीक्षणकार्य छिटो छारितो र प्रभावकारी तवरले संचालनभई लेखापरीक्षणको गुणस्तरमा अभिवृद्धि हुनेछ ।

कार्यालयको लागि २०७५।७६ मा रु.४९ करोड १६ लाख बजेट विनियोजन भएकोमा २०७५ चैत्र १८ सम्म रु.२६ करोड ७९ लाख खर्च भएको छ । जसअनुसार कार्यालयको तालिम र पूँजीगत खर्च कुल बजेटको क्रमशः ०.०४ र ५.६७ प्रतिशत रहेको छ । कार्यालयको २०७५।७६ को उक्त अवधिसम्मको खर्चमा कार्यालयको जनशक्तिबाट सम्पन्न लेखापरीक्षणको अङ्ग रु.५१ खर्च ६० अर्ब ९२ करोड तुलना गर्दा लेखापरीक्षण खर्च प्रतिलाखमा रु.५।२० रहेको छ ।

८. **लेखापरीक्षणको प्रभाव** - लेखापरीक्षणको माध्यमबाट आर्थिक कारोबार विकास निर्माण र सेवा प्रवाहको सिलसिलामा भएका कमी कमजोरी र सार्वजनिक नीतिको कार्यान्वयन पक्षलाई नियमितता, मितव्ययिता, कार्यदक्षता, प्रभावकारिता र औचित्यको दृष्टिकोणबाट मूल्याङ्कन गरी सजक गराउँदछ । फलस्वरूप राज्यको

स्रोत साधनको अपव्यय, दुरुपयोग, हानि-नोक्सानी, चुहावट रोकथाम एंवं स्रोत साधनको उपयोगबाट उच्चतम प्रतिफल प्राप्त गर्न सहयोग पुगेको छ। कार्यालयले औल्याएका विषयहरुको सम्बोधनबाट सरकारी रकम असुल भई सञ्चित कोषमा जम्मा भएको तथा ऐन, नियम, नीति, संगठनात्मक सुधारको कारणबाट समेत राज्यलाई थप राजस्व प्राप्त भएको छ। राजस्व छुट एंवं फिर्ता दिने व्यवस्थाको पुनरावलोकन पश्चात् राजस्व सङ्कलनमा वृद्धि हुने अवस्था सिर्जना भएको छ। सार्वजनिक खर्चमा मितव्यिता, कार्यदक्षता र जनतालाई प्रवाह हुने सेवामा प्रभावकारिता आएको छ। तसर्थ आर्थिक अनुशासन कायम गर्न लेखापरीक्षणको योगदान रहेको छ।

घटी राजस्व असुल गरेको, कोषमा मौज्दात निष्क्रिय राखेको, बढी भुक्तानी गरेको र प्रचलित कानूनको पालना नगरी खर्च गरेको व्यहोरा असुलउपर गर्न लेखापरीक्षणले औल्याएपश्चात् असुल भई राज्यकोषमा २०७२।७३ मा रु.२ अर्ब ८ करोड ९७ लाख, २०७३।७४ मा रु.१४ अर्ब ९ करोड ९९ लाख र २०७४।७५ मा रु.९ अर्ब ७० करोड ४ लाख असुल भएको छ। यस सम्बन्धी व्यहोरा देहायमा उल्लेख छ।

(रु.लाखमा)

आर्थिक वर्ष	असुलउपर गर्नुपर्ने बेरुजु	असुल भएको रकम
चूपन्नौं प्रतिवेदन, २०७३	४१,३८,६७	२,०८,९७
पचपन्नौं प्रतिवेदन, २०७४	१८,७०,७९	१४,०९,९९
छुपन्नौं प्रतिवेदन, २०७५	३२,०३,५२	९,७०,०४

२. लेखापरीक्षण, बेरुजू र सम्परीक्षण

१. **लेखापरीक्षण** - कार्यालयबाट यो वर्ष ६ हजार ६४४ निकायको रु.५१ खर्च ६० अर्व ९२ करोडको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ। लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको निकाय र विषयगत अवस्था निम्नानुसार छः

(रकम रु. करोडमा)

लेखापरीक्षण गरिएका निकाय र विषय		संख्या	रकम	बेरुजू	बेरुजू प्रतिशत
(क)	वित्तीय लेखापरीक्षण				
१.	संघीय सरकारी कार्यालय	४८४१	२०,०८,८४	१,०६,३४	५.२९
२.	प्रदेश सरकारी कार्यालय	६८	२,६२	१९	७.२५
३.	स्थानीय तह	७४७	५,७१,५१	२४,१४	४.२२
४.	समिति र अन्य संस्था (जिल्ला समन्वय समिति समेत)	८६१	२,५३,७२	१०,३८	४.०९
५.	संगठित संस्था	९९	२३,२४,२३	-*	-
(ख)	कार्यमूलक, सूचना प्रविधि र विशेष लेखापरीक्षण	२८	-	-	-
	जम्मा	६६४४	५१,६०,९२	१,४१,०५	-

द्रष्टव्य: * संगठित संस्थाहरूको लेखापरीक्षणबाट देखिएको बेरुजूको लगत राख्ने एवं सम्परीक्षण कार्य सम्बन्धित निकायाट हुने भएकोले उल्लिखित अङ्गमा समावेश छैन।

- १.१ यो वर्ष ४ हजार ८४१ संघीय सरकारी निकायको विनियोजन/राजस्व/धरौटी र अन्यतर्फ रु.२० अर्व ८ करोड ८४ लाख, सात प्रदेश सरकारी कार्यालयतर्फ ६८ निकायको रु.२ अर्व ६२ करोड र महानगरपालिका ६, उपमहानगरपालिका ११, नगरपालिका २७६ र गाउँपालिका ४५४ समेत ७४७ स्थानीय तहको रु.५ खर्च ७१ अर्व ५१ करोडको लेखापरीक्षण गरिएको छ।

- १.२ यो वर्ष जिल्ला समन्वय समिति ७६ को रु.१ खर्च ४४ अर्व ४५ करोड, ७८५ समिति र अन्य संस्थाको रु.१ खर्च ९ अर्व २७ करोड, संगठित संस्थातर्फ ९९ इकाईको रु.२३ खर्च २४ अर्व २३ करोडको लेखापरीक्षण गरिएको छ।

- १.३ यो वर्ष ३० संस्थाको लेखापरीक्षणको परामर्श मार्फत रु.७ खर्च ३९ अर्व ८० करोडको लेखापरीक्षण गराइएको छ।

- १.४ यो वर्ष २२ विषयको कार्यमूलक, ३ विषयको सूचना प्रविधि, १ विषयको वातावरणीय र २ विषयको विशेष लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ।

- १.५ सरकारी कार्यालयतर्फ गत वर्षसम्म २ हजार ८९९ इकाईको रु.३ अर्व ३८ करोड ७ लाख लेखापरीक्षण बक्यौता रहेकोमा यो वर्ष कुनैपनि निकायले लेखापरीक्षण गराएका छैनन्। यो वर्ष महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको रु.२ करोड १४ लाख थप भई रु.३ अर्व ४० करोड २१ लाख बाँकी रहेको छ। गत वर्षसम्म ८ संगठित संस्थाको ४३ आर्थिक वर्षको लेखापरीक्षण बक्यौता रहेकोमा यो वर्ष ७ संस्थाको ३३ आर्थिक वर्षको बाँकी रहेको छ।

२. **बेरुजू** - आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा २(द) मा प्रचलित कानूनबमोजिम पुऱ्याउनुपर्ने रितनपुऱ्याई कारोबार गरेको वा राख्नुपर्ने लेखा नराखेको तथा अनियमित वा बेमनासिब तरिकाले आर्थिक कारोबार गरेको व्यहोरालाई बेरुजूको रूपमा परिभाषित गरिएको छ।

बेरुजूलाई असुल गर्नुपर्ने, अनियमित भएको, प्रमाण कागजात पेस नभएको, जिम्मेवारी नसारेको, शोधभर्ना नलिएको र पेस्की बाँकीमा वर्गीकरण गरिएको छ। पेस्कीअन्तर्गत कर्मचारी पेस्की, मोबिलाइजेसन पेस्की, प्रतीतपत्र पेस्की र संस्थागत पेस्कीमा वर्गीकरण रहेको छ। यो वर्ष संघीय र प्रदेश, सरकारी कार्यालय, स्थानीय तह, संगठित संस्था, समिति र अन्य संस्थातर्फ लेखापरीक्षणबाट देहायअनुसार रु.१ खर्च ४१ अर्व ५ करोड बेरुजू औँल्याइएको छ। बेरुजू वर्गीकरण अङ्ग निम्नानुसार रहेको छ :

(रु. लाखमा)

वर्गीकरण	सरकारी कार्यालय	प्रदेश सरकारी कार्यालय	स्थानीय तह	समिति/अन्य संस्था र जिल्ला समन्वय समिति	जम्मा	कुल बेरुजूको प्रतिशत
१. असुल गर्नुपर्ने	३२०३५२	२११	२७२१६	६९७९	३५४७५८	२५.१५
२. नियमित गर्नुपर्ने	२९२५४२	६६३	१४८१६०	७५५६८	५१६९३३	३६.६५
● अनियमित भएको	६६७३८	२९६	६३२५४	२०४६४	१५०७५२	१०.६९
● प्रमाण कागजात पेस नभएको	२१५२५३	३६७	८४२४४	५४९९१	३५४८५५	२५.१६
● जिम्मेवारी नसारेको	०	०	४१७	५	४२२	०.०३
● शोधभर्ना नलिएको	१०५५१	०	२४५	१०८	१०९०४	०.७७
३. पेस्की	४५०४८८	१०७७	६६०४०	२१२११	५३८८१४	३८.२०
● कर्मचारी पेस्की	२६७०	२	२३१६४	२४९	२६०८५	१.८५
● मोबिलाइजेशन पेस्की	२६३६९९	०	०	०	२६३६९९	१८.७०
● प्रतीतपत्र पेस्की	८७४५१	०	०	०	८७४५१	६.२०
● अन्य पेस्की	९६६६६	१०७५	४२८७६	२०९६२	१६१५७९	११.४५
जम्मा बेरुजू	१०६३३८०	१९५१	२४१४१६	१०३७५८	१४१०५०५	१००.००

प्रष्टव्य: संगठित संस्थाहरुको बेरुजूको लगत राख्ने एवं सम्परीक्षण कार्य सम्बन्धित निकायबाट हुने भएकोले उल्लिखित अङ्गमा समावेश छैन।

३. **अद्यावधिक बेरुजू** - संघीय सरकारी कार्यालय, प्रदेश सरकारी कार्यालय, स्थानीय तह, जिल्ला समन्वय समिति, अन्य समिति र संस्थातर्फ लेखापरीक्षणबाट औल्याइएको अद्यावधिक बेरुजू रु.३ खर्च ७७ अर्व ४८ करोड रहेको छ। गत वर्ष भन्दा बेरुजू २९.९३ प्रतिशतले बढेको छ।

(रु.लाखमा)

क्र.सं.	विवरण	गतबर्षसम्म	यसवर्ष थप/घट	अद्यावधिक बेरुजू		
				पेस्की	अन्य	जम्मा
१	संघीय सरकारी कार्यालय	२,१३,६६,७९	७२,३३,३३	१,०३,३३,९२	१,८२,६६,२०	२,८६,००,१२
२	प्रदेश सरकारी कार्यालय	०	१९,५१	१०,७७	८,७४	१९,५१
३	स्थानीय तह	१४,२४,६०	२१,७४,६५	६,६०,४०	२९,३८,८५	३५,९९,२५
४	जिल्ला समन्वय समिति, अन्य संस्था र समिति	६२,६१,२८	(७३२,५१)	-	५५,२८,७७	५५,२८,७७
	जम्मा	२,९०,५२,६७	८६,९४,९८	१,१०,०५,०९	२,६७,४२,५६	३,७७,४७,६५

४. **कारबाही टुङ्गो लगाउनु पर्ने रकम** - संघीय सरकारी कार्यालय प्रदेश, स्थानीय तह, जिल्ला समन्वय समिति, अन्य समिति र संस्थातर्फको विगतको बेरुजूका अतिरिक्त लेखापरीक्षण बक्यौता, राजस्व बक्यौता, शोधभर्ना लिनुपर्ने वैदेशिक अनुदान तथा ऋण रकमका सम्बन्धमा समयमा नै कारबाही गरी टुङ्गो लगाउनुपर्ने अद्यावधिक रकम रु.३ खर्च ६ अर्व १८ करोड रहेको छ। उक्त रकम गत वर्षभन्दा ४६.११ प्रतिशत बढेको छ।

(रु.लाखमा)

क्र.सं.	विवरण	गतबर्षसम्म	यसवर्ष थप। घट	अद्यावधिक
१	लेखापरीक्षण बक्यौता	३,३८,०७	२,१४	३,४०,२१
२	राजस्व बक्यौता	१,६१,१६,१५	९०,९६,८६	२,५२,१३,०१
३	शोधभर्ना लिन बाँकी वैदेशिक अनुदान	२०,५८,१४	१८,१२	२०,७६,२६
४	शोधभर्ना लिन बाँकी वैदेशिक ऋण	२२,३७,८१	५,४५,७९	२७,८३,६०
५	जमानत बसी दिएको ऋणको भाखा नाधैको साँवा व्याज	२,०५,००	०	२,०५,००
	जम्मा	२०९५५१७	९६,६२,९१	३,०६,१८,०८

उक्त रकममा अद्यावधिक बेरुजू रु.३ खर्च ७७ अर्व ४८ करोड थप गर्दा समष्टिगतमा कारबाही गरी टुङ्गो लगाउनुपर्ने अद्यावधिक रकम रु.६ खर्च ८३ अर्व ६६ करोड पुगेको छ। गत वर्ष यस्तो रकम रु.५ खर्च ८ करोड रहेको थियो। गत वर्षको तुलनामा कारबाही गरी टुङ्गो लगाउनु पर्ने रकम ३६.७१ प्रतिशतले बढेको छ।

५. **तुलनात्मक बेरुजू स्थिति** - संघीय सरकारी निकायतर्फ विगत ३ वर्षको लेखापरीक्षण र बेरुजू अङ्कको तुलनात्मक स्थिति निम्नानुसार छः

(रु.लाखमा)

प्रतिवेदन	लेखापरीक्षण अङ्क	बेरुजू अङ्क	प्रतिशत
चवन्नौं, २०७३	१२,९५,४४,९२	८८,८५,५९	६.६८
पचपन्नौं, २०७४	१७,५२,९२,३८	९४,८१,५४	५.४१
छापन्नौं, २०७५	२०,०८,८४,०३	१,०६,३३,७९	५.२९

लेखापरीक्षण अङ्कको तुलनामा बेरुजू गत वर्ष ५.४१ प्रतिशत रहेकोमा यो वर्ष ५.२९ प्रतिशत रहेको छः ।

६. **बेरुजू फछ्यौट** - यो वर्ष बेरुजू फछ्यौट तथा सम्परीक्षणको स्थिति देहायबमोजिम छः

(रु.लाखमा)

निकाय/विवरण	संघीय सरकारी कार्यालय	संगठित संस्था, समिति, अन्य संस्था	प्रदेश सरकारी कार्यालय	स्थानीय तह	जम्मा
विगतको बेरुजू	२,१३,६६,७९	६२,६१,२८	०	१४,२४,६०	२,९०,५२,६७
समायोजनावाट थप (घट)	१२,४७,६२	(११,९३,११)	०	१०	५४,६१
फछ्यौट तथा सम्परीक्षण	४६,४८,०८	५,७६,९८	०	२,३९,६२	५४,६४,६८
बाँकी	१७,९९,६६,३३	४४,९१,१९	०	११,८४,९८	२,३६,४२,६०
चालू वर्षको लेखापरीक्षण बेरुजू	१,०६,३३,८०	१०,३७,५८	१९,५१	२४,१४,१६	१,४१,०५,०४
अद्वाबधिक बाँकी बेरुजू	२,८६,००,१३	५५,२८,७७	१९,५१	३५,९९,१४	३,७७,४७,६५

यो वर्ष फछ्यौट तथा सम्परीक्षण भएको संघीय सरकारी कार्यालयको रु.४६ अर्ब ४८ करोड ८ लाखमध्ये खानेपानी, शहरी विकास, सिंचाई, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयको सम्परीक्षण भएको बेरुजू रु.१५ अर्ब ९२ करोड ८७ लाख रहेको छः । उक्त बेरुजू सम्परीक्षणको ५८.४३ प्रतिशत हिस्सा अर्थात् रु.९ अर्ब ३० करोड ७४ लाख मोबिलाइजेसन पेस्की रहेको छः । त्यस्तो पेस्की निर्माण कार्यको रनिड बिल भुक्तानी गर्दा कट्टा भई स्वतः फछ्यौट हुने र सोबाहेकका अन्य बेरुजू असुल फछ्यौट गर्न सम्बन्धित निकायहरूले पर्याप्त ध्यान दिने गरेको पाइएन ।

मन्त्रिपरिषद्को २०६९।६।११ को निर्णयानुसार २०५९।६० सम्मको बेरुजू लगत कुमारीचोक तथा केन्द्रीय तहसिल कार्यालयमा हस्तान्तरण भएकोमध्ये रु.१० करोड १५ लाख फछ्यौट भएको छः ।

३. लेखापरीक्षणबाट देखिएका केही व्यहोराको भलक

१. महालेखापरीक्षकको दृष्टीमा सार्वजनिक जवाफदेहिता

बजेट अनुशासन

- अर्थ विविधमा एकमुळ रकम राखेर रकमान्तर गरी खर्च गरेको,
- सबै वैदेशिक सहायता बजेटमा समावेश नगरेको र लेखापरीक्षण नगराएको,
- स्रोत फरकपारी निकाशा एवं खर्च गरेको,
- वर्षान्तमा खर्चको आकार वृद्धि हुने गरी निकाशा एवं खर्च गरेको,
- स्वीकृत वेगर बहुवर्षीय ठेक्का गरी दायित्व सिंजना गरेको,
- गैर सरकारी संस्था मार्फत वैदेशिक सहायता परिचालन गरेको र पारदर्शीता समेत नदेखिएको,
- पूँजीगत खर्च अपेक्षित रूपमा परिचालन नभएको,
- अनुदानको अनुगमन कमजोर रहेको।

सेवा प्रवाह व्यवस्थापन

- दरबन्दी अनुसार पदपूर्ति नभएवाट सेवा प्रवाहमा असर परेको,
- सरकारी उपकरण/भौतिक पूर्वांगारको उपयोग गर्न नसकेको,
- वातावरण प्रदूषणबाट जनस्वास्थ्यमा असर परेको,
- टोकन प्रणाली लागू नभएको, मध्यस्त मार्फत सेवा लिनु परेको,
- स्वास्थ्य सेवा पहुँचमा लामो समय पालो पर्खनुपरेको,
- सार्वजनिक सुनुवाई र गुनासो व्यवस्थापन प्रभावकारी नभएको,
- विद्युतीय माध्यमबाट सेवा प्रवाह गर्न नसकिएको
- समय, लागतको विश्लेषण गरी सेवाको मुल्य निर्धारण नगरेको,
- खाच र औपचारीको गुणस्तर सन्तोषजनक नभएको।

सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापन

- ठेक्का बन्दोबस्तमा ढिलाई हुने गरेको,
- ठेक्काको काम म्यादभित्र सम्पन्न नगरी म्याद थप गर्दै गएको,
- पूर्वनिर्धारित क्षतिपूर्ति असुल नभएको
- जटिल तथा प्राविधिक काम समेत उपभोक्ता समितिबाट गराएको,
- विद्युतीय खरिद प्रणाली पूर्णरूपमा लागू नभएको,
- क्षमताभन्दा बढी काम दिई अधुरो राखेको,
- डिजाइन/लागत अनुगमन यथार्थपरक नभएको,
- नपाउने मूल्यवद्धि भुक्तानी दिएको,
- निर्माण तथा खरिद कार्यको गुणस्तर कमजोर रहेको।

राजस्व प्रशासन

- कराधार संरक्षण एवं दायरा विस्तार हुन नसकेको,
- यथार्थ कारोबार नदेखिएवाट घटी कर असूल भएको,
- उच्चागहरुको उत्पादनशीलता न्यूनरहेको र कर परिपालना कमजोर रहेको,
- विवरण पेना नगर्ने करदाता र मूल्यभित्रवृद्धि कर क्रेडिट रकम उच्च रहेको,
- फरक भन्सार दरबन्दी लगाएवाट कम महसूल उठेको,
- भन्सार तथा बजारमा न्यून विज्ञकीकरणको नियन्त्रण नभएको,
- राजस्व बक्यौता बढाई गएको एवं बक्यौता हिसाब यकिन नभएको,
- कर प्रशासनको अनुगमन र कर परीक्षणको गुणस्तर कमजोर रहेको,
- व्यवसायीले ऋण अन्यत्र प्रयोग गरेको।

आन्तरिक नियन्त्रण, जिम्मेवारी र जबाफदेहिता

- लेखापरीक्षण र बेरुजू फछ्यौट नगराउँदा कारबाही नभएको,
- कार्यसम्पादन सम्झौताको प्रभावकारी कार्यान्वयन नभएको,
- बेरुजू उपर कारबाही गरी असुल फछ्यौट नगरेको,
- सम्पत्तिको संरक्षण र उपयोग प्रभावकारी नभएको
- आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रभावकारी नभएको
- सञ्चितकोषको लेखा र एकल खाता कोषले सबै कारोबार नसमेटेको
- नेपाल वित्तीय प्रतिवेदन मान कार्यान्वयन नगरेको,
- कम्प्युटरमा आधारीत लेखाप्रणाली लागू भइनसकेको,
- उद्दिश्य अनुरूप कोष सञ्चालन नभई ढूलो रकम मौज्दात रहेको,
- नियन्त्रण, अनुगमन र निरीक्षण कार्य कमजोर रहेको।

प्रदेश तथा स्थानीयतह व्यवस्थापन

- प्रदेश तथा स्थानीय तहक पदाधिकारीको सुविधामा एकरूपता नभएको,
- संघीय अनुदानमा निर्भर रहेको,
- अनुत्पादक तथा वितरणमूल्यी कार्यक्रमको दीगोपनामा समस्या रहेको,
- जनशक्ति, क्षमता तथा कानून। निर्देशिकाको अभाव रहेको,
- राजस्व सङ्कलनको स्पष्ट मापदण्ड नभएको, प्रदेशले राजस्व सङ्कलन नगरेको,
- स्थानीय तहको आन्तरिक आयको तुलनामा प्रशासनिक खर्च बढी भएको,
- योजना तंत्रमा र कार्यान्वयनमा समन्वय नभएको,
- स्थानीय र प्रदेशवाट संघमा आय-व्ययको प्रतिवेदन पेश नहुँदा एकीकृत विवरण प्राप्त नभएको।

संस्थान सञ्चालन

- व्यावसायिक योजना वेगर लगानी विस्तार गरेको,
- ढुलो रकम जगेडा हिसाबमा राखेको एवं परिचालन गर्न नसकेको,
- शेयर तथा ऋण लगानीको हिसाब यथार्थपरक नरहेको,
- अधिकांश संस्थाले ऋणको सांचा व्याज सरकारलाई नवुम्ताएको,
- अनुत्पादक खर्च नियन्त्रण नभएको, लगानीको प्रतिफल न्यून रहेको,
- निजीकृत संस्थाहरु सम्पूर्णता अनुरूप सञ्चालन हुननसकेको,
- समयमा लेखापरीक्षण नगराएको एवं प्रतिवेदन उपर प्रतिक्रिया नदिएको,
- संस्थानहरुले सम्पत्तिको संरक्षण एवं व्यवस्थापन गर्न नसकेको,

आयोजना व्यवस्थापन

- पुर्वतयारी वेगर आयोजना सञ्चालन भएको,
- आयोजनाको प्राथमिककरण नगरेको, टुके आयोजना सञ्चालन गरेको,
- हस्तान्तरण भएका आयोजनामा बजेट विनियोजन नभएको,
- आयोजना सञ्चालनमा समन्वय नभएको एवं लक्ष्यअनुसार प्रगति नभएको,
- राष्ट्रिय गौरवका केही आयोजनाहरू योजनावद्ध तवरले सञ्चालन नभएको,
- वैदेशिक सहायताको न्यून उपयोग भएको,
- आयोजनाको समय र लागत वृद्धि भएको,
- परामर्शदाता उपरको निर्भरता नघटेको।

● आर्थिक परिसूचक एवं आय-व्यय

२. समग्र आर्थिक अवस्था - मुलुकको विद्यमान आर्थिक परिसूचकहरु आर्थिक वृद्धिदर, सरकारी खर्चको अवस्था, वैदेशिक सहायता परिचालन, मुद्रा स्फीति, आयत निर्यात र शोधनान्तर स्थितिलगायत कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा भएको परिवर्तन जस्ता पक्षहरुको विश्लेषणबाट देखिएका व्यहोराहरु निम्नानुसार छन्:

विषय	लक्ष्य चौधौ योजनाअनुसार	उपलब्धि		
		२०७२।७३	२०७३।७४	२०७४।७५
आर्थिक वृद्धिदर	७.२०	०.७७	६.९४	६.३०
मुद्रास्फीति	७.५०	९.९०	५.१०	४.२०
कुल राजस्व/गार्हस्थ्य उत्पादन	१९.५७	२०.५०	२२.३०	२४.६८
कुल सरकारी खर्च/गार्हस्थ्य उत्पादन	३२.१२	३१.२०	३१.५९	३६.०१
चालु खर्च/गार्हस्थ्य उत्पादन	२२.००	१९.३०	२३.६७	२४.५७
पूँजीगत खर्च/गार्हस्थ्य उत्पादन	१०.१२	७.१०	७.९२	७.८०
वैदेशिक अनुदान/गार्हस्थ्य उत्पादन	३.७६	३.००	१.५२	१.४१
वैदेशिक ऋण/गार्हस्थ्य उत्पादन	६.८५	२.६०	१.४८	२.८०
आन्तरिक ऋण/गार्हस्थ्य उत्पादन	२.२८	३.९०	३.३६	४.७२
व्यापार घाटा/गार्हस्थ्य उत्पादन	(३२)	(३१.८)	(३४.४०)	(३६.९६)
कुल उपभोग/गार्हस्थ्य उत्पादन	९३	९४.७०	८९.७०	८४.९९
निर्यात/गार्हस्थ्य उत्पादन	३.५०	३.३०	३.००	२.७०
आयात/गार्हस्थ्य उत्पादन	३५.५१	३५.१०	३७.४०	४१.३३
बजेट घाटा/गार्हस्थ्य उत्पादन	७	७.६०	६.५	८.९४

स्रोत: चौधौयोजना, अर्थ मन्त्रालय, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय र नेपाल राष्ट्र बैड़।

२.१. उपर्युक्त तथ्याङ्को विश्लेषण गर्दा मुद्रास्फीति दर तथा राजस्व वृद्धि लक्ष्यअनुसार भएको देखिए तापनि चौधौयोजनाले आर्थिक वृद्धिदर ७.२ प्रतिशत पुऱ्याउने लक्ष्य राखेकोमा यस वर्ष ६.३० प्रतिशत पुगेको छ। चालु खर्च र पूँजीगत खर्च कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको २२ र १०.१२ प्रतिशत पुऱ्याउने लक्ष्य रहेकोमा चालु खर्च नियन्त्रण र पूँजीगत खर्च वृद्धि हुन नसकेका कारण क्रमशः २४.५७ र ७.८० प्रतिशत रहेको छ। वैदेशिक अनुदान र ऋण अपेक्षा अनुरूप परिचालन हुन नसकेका कारण कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ३.७६ र ६.८५ प्रतिशत रहनुपर्नेमा क्रमशः १.४१ र २.८० प्रतिशत मात्र रहेको देखिन्छ। समग्रमा बजेट घाटालाई कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ७ प्रतिशतभित्र राख्ने लक्ष्य भए पनि ८.९४ प्रतिशत रहेको छ।

२.२. उच्च आयात र न्यून निर्यातका कारण व्यापार घाटा गार्हस्थ्य उत्पादनको बढ्दै जाँदा यो वर्ष ३६.९६ प्रतिशत पुगेकोले भुक्तानी सन्तुलनमा समेत प्रभाव परेको अवस्था छ। मुलुकको व्यापार घाटालाई न्यून गर्न विलाशिताका सामग्रीको प्रयोगमा नियन्त्रण गर्नु पनि एक हो। विलाशिताका वस्तुमा लाग्ने राजस्वका दरमा पुनरावलोकन गरी व्यापार घाटालाई न्यून गराउन जरुरी भएको छ।

समग्रतामा अर्थतन्त्रका केही सूचकहरु सकारात्मक नदेखिएको अवस्थालाई मध्यनजर राख्ने आयात नियन्त्रण, निर्यात प्रबर्द्धन, सरकारी खर्च व्यवस्थापन, उपभोग बचत लगानी विस्तार गर्न सरकारी तथा निजी क्षेत्रसमेतबाट समन्वयात्मक रूपमा प्रयास हुनु जरुरी छ।

३. आय व्यय स्थिति - नेपाल सरकारको विगत चार वर्षको आय तथा व्ययको स्थिति देहायअनुसार छः
(रु.करोडमा)

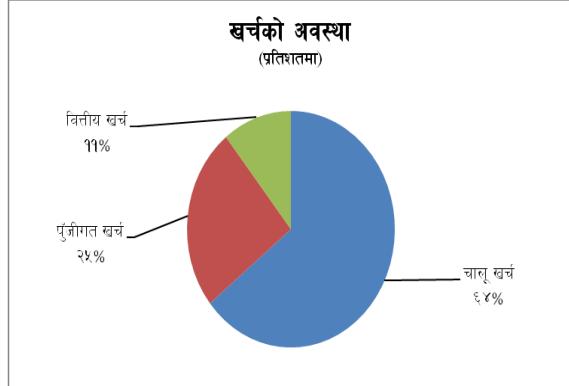
विवरण	२०७१।७२	२०७२।७३	२०७३।७४	२०७४।७५	
				अनुमान	यथार्थ
कुल राजस्व	४,१३,९३	४,९८,९९	६,९५,४७	७,४५,०५	७,८२,३९
कर राजस्व	३,५५,९५	४,२१,०९	५,५३,८०	६,६६,२०	६,५९,४९
गैर कर राजस्व	४९,९९	६०,८६	५५,३१	६३,८५	६७,२३
साँवा फिर्ता	२,०८	१३,७०	२,९४	१५,००	५५,६७
अन्य	५,९९	३,२६	३,४२	०	०
वैदेशिक अनुदान	३८,२७	३९,५४	४०,८२	७२,१७	३९,३२
वैदेशिक ऋण	२५,६२	३३,२३	५९,०२	२,१४,०४	८९,६०
आन्तरिक ऋण	४२,४२	८७,५९	८७,५३	१,४५,००	१४,४७

विवरण	२०७१/७२	२०७२/७३	२०७३/७४	२०७४/७५	
				अनुमान	यथार्थ
कुल आय	५,२०,२४	६,५९,२७	८,०२,८४	११,७६,२६	९,२५,७८
चालू खर्च	३,३१,४१	३,७१,२९	५,१८,६२	८,०३,५३	६,९६,९२
पूँजीगत खर्च	८८,८४	१,२३,२५	२,०८,७५	३,३५,१८	२,७०,७९
वित्तीय खर्च	१,०३,३१	१,०६,४७	१,०९,८८	१,४०,२९	१,१७,०५
कुल व्यय	५,३१,५६	६,०९,०१	८,३७,२५	१२,७९,००	१०,८४,६८
बचत(न्यून)	(११,३२)	५८,२६	(३४,४१)	(१,०२,७४	(१,५८,९०)

महालेखा नियन्त्रकको कार्यालयले सञ्चित कोषको हिसाबमा रु.२८ अर्ब २९ करोड अन्य प्राप्ती देखाएकोमा सोलाई आय-व्यय विवरणमा देखाएको छैन । फलस्वरूप यथार्थ हिसाब यकिन गर्न सकिएन ।

कुल खर्चमा चालू खर्च, पूँजीगत खर्च र वित्तीय खर्चको अनुपात क्रमशः ६४, २५ र ११ प्रतिशत रहेको छ । जसलाई चित्रमा देखाइएको छ । सरकारी खर्चको ठूलो हिस्सा चालू खर्चले ओगटेको छ । आर्थिकवर्ष २०७१/७२ को तुलनामा २०७४/७५ मा राजस्व ८९ प्रतिशत बढेको र चालू खर्च १०५ प्रतिशत वृद्धि भएको छ ।

४. **सरकारी खर्च** - सरकारले प्रत्येक वर्ष अनुमानकै हाराहारी वा सोभन्दा बढी राजस्व असुली गरे पनि बजेट अनुमानको तुलनामा ७३ देखि ८६ प्रतिशतसम्म खर्च भएकोले सरकारी स्रोतसाधनको उपयोग क्षमता कम रहेको र बजेट अनुमानमा दक्षता बढाउनु पर्ने देखिन्छ । सरकारी राजस्व र खर्चको विगत वर्षको स्थिति निम्नानुसार छ:

आर्थिक वर्ष	विनियोजन बजेट			पूँजीगत खर्च			राजस्व		
	अनुमान	यथार्थ	प्रतिशत	अनुमान	यथार्थ	प्रतिशत	अनुमान	यथार्थ	प्रतिशत
२०७१/७२	६१८९०	५३१५६	८६.००	११६७५	८८८४	७६.०९	४२४७५	४१३९३	९७.४५
२०७२/७३	८९४७	६०१०१	७३.३४	२०८८	१२३२५	५९.००	५०१९६	४९८९२	९९.३९
२०७३/७४	१०४८९२	८३७२५	७९.८२	३११९४	२०८७५	६६.९२	५७५८९	६१५४७	१०८.८७
२०७४/७५	१२७९००	१०८४६८	८४.८१	३३५१८	२७०७	८०.७७	७४५०५	७८२३९	१०५.०९

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषबाट जारी सरकारी वित्त तथ्याङ्क (जीएफएस) कोड प्रयोग गरेका कारण कठिपय सार्वजनिक निर्माणसँग सम्बन्धित पूँजीगत प्रकृतिका खर्चहरु चालू खर्च र वित्तीय खर्चमा समेत समावेश हुने अवस्थाले उपरोक्त बमोमिजको चालू पूँजीगत र वित्तीय खर्चले यथार्थ स्थिति विश्लेषण गर्ने अवस्था छैन ।

५. **खर्च शीर्षकगत विश्लेषण** - प्रमुख शीर्षकगत खर्च विवरण र सोको विश्लेषणबाट देखिएका व्यहोरा देहायबमोजिम रहेका छन्:

खर्च शीर्षकको नाम	२०७२/७३ को यथार्थ खर्च	२०७३/७४ को यथार्थ खर्च	२०७४/७५			
			आर्थिक अनुमान	खर्च	अनुमानको तुलनामा खर्च प्रतिशत	शीर्षकगत खर्च प्रतिशत
चालु तर्फ	३७२९४९	५१८९६६१	४८३४४४०	४१३१३७८	८५.४६	१००
पारिश्रमिक सेवा	८९२६२२	११८८३८४	१३०५२९१	१११४८३८	८५.४१	८६.९८
सेवा निवृत्त सुविधाहरु	३५७६२४	४७६२२८	६२४०६५	५३७६७०	८६.१६	९३.०२
कार्यक्रम सम्बन्धी खर्च	११७९३३	२४६६०२	३७२४७७	२२५५२२	६०.५५	५.४६
वैदेशिक ऋणको व्याज	१८६९४७	३२६३५	४५५५५४	३८६०४	८४.७४	०.९३
आन्तरिक ऋणको व्याज	५०३३५०	६७६०२	२६२४४६	१२३८६९	४७.२०	३.००
स्थानीय तहलाई अनुदान	३३८५८	५४७३६९	९०४५१	८९०५०	९८.४५	२.१६
सामाजिक सेवा अनुदान	१८५२	१८१०१११	१७४६०४	१५११८८८	९१.१३	३८.५३
सामाजिक सुरक्षा	१९०१९२	३८१६६१	३८७३५२	४०९९९७	१०५.८५	९९.१२
पूँजीगततर्फ	१२३२५४	२०८७४८३	२९६२६८५	१९३८३९६	८९.६३	१००
सवारीसाधन	२११९७	६७१३४	३८८५४	६६१४५	१७०.२४	३.४९
मेसिनरी औजार	५१५३२	७०४३	११७८०८	९७४३४	८२.५	५.०३

खर्च शीर्षकको नाम	२०७३/७४ को यथार्थ खर्च	२०७३/७४ को यथार्थ खर्च	२०७४/७५			
			वार्षिक अनुमान	खर्च	अनुमानको तुलनामा खर्च प्रतिशत	शीर्षकगत खर्च प्रतिशत
सार्वजनिक निर्माण	८८६६४८	१५१४५५२	२००६०२३	१७७४७३७	८८.४७	९९.५६
वित्तीय व्यवस्था	१०६५६७०	१०९८८३३	१४०२८७४	११७०४८७	८३.४३	१००
ऋण लगानी	२४८९६६	२९०००९	३४७६२९	१६५९७९	४७.७५	१४.१८
शेयर लगानी	१२७००८	१९६१७८	५५३५५५	४४७७७०	८०.८९	३८.२६
वैदेशिक ऋण साँवा भुक्तानी	१८६१४७	२२०३३२	३०१११	१८५८९२	६१.७१	१५.८८
आन्तरिक ऋणको साँवा भुक्तानी	५०३३४९	३८५६१४	२००४७९	३७०८४६	१८४.९८	३१.६८

५.१. सरकारी बजेटको प्रमुख हिस्सा कर्मचारी तलब भत्ता तथा सेवा निवृत्तको सुविधामा खर्च भएको देखिन्छ। यस्तो हिस्सा यस वर्ष कुल चालु खर्चको ४० प्रतिशत रहेको छ। यस्ता खर्च स्थानीय तह र अन्य निकाय समिति एवं बोर्डलाई प्रदान गरिने चालु अनुदानबाट समेत व्यहोरिने गरेकोले कुल खर्चमा कर्मचारी पारिश्रमिक तथा सेवा निवृत्त सुविधाको हिस्सा अझै बढी हुने देखिन्छ।

५.२. कुल खर्चको तुलनामा शीर्षकगत खर्चको विश्लेषण गर्दा सबैभन्दा बढी सार्वजनिक सेवा र आर्थिक मामिलामा क्रमशः ३७ र ३६ प्रतिशत देखिन्छ। शिक्षा र स्वास्थ्यमा क्रमशः ४ र ३ प्रतिशत मात्र खर्च भएको देखिन्छ।

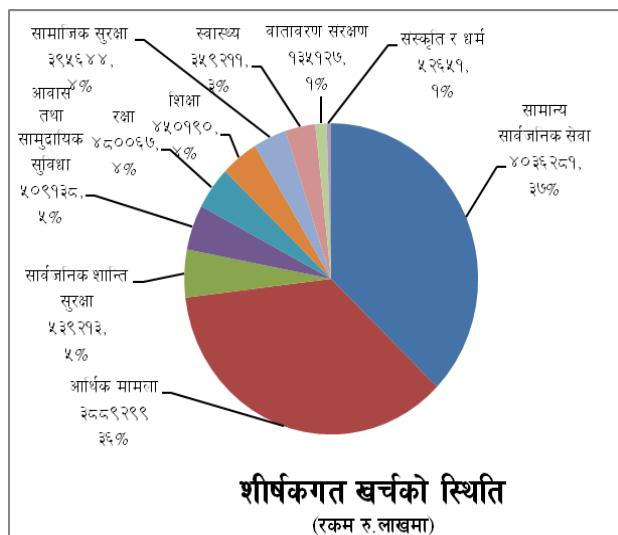
शिक्षा र स्वास्थ्यतर्फ स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराएको अनुदानको एकीकृत अभिलेख राख्ने व्यवस्था निमिलाएकोले यो क्षेत्रमा भएको खर्चको अद्यावधिक स्थिति यकिन हुन सकेको छैन।

५.३. पूँजीगततर्फ सवारीसाधन खरिदको लागि यो वर्ष रु.३ अर्ब ८८ करोड ५४ लाख विनियोजन भएकोमा रकमान्तरबाट थप गरी सुरु विनियोजनभन्दा १७० प्रतिशत बढी रु.६ अर्ब ६१ करोड ४५ लाख खर्च गरेको छ। उक्त रकमबाहेक मातहतका निकायबाट कन्टिनेन्सीको रकम विभागमा प्राप्त गरी एवं निर्माण ठेकामा समावेश गरी खरिद गरेको खर्च रु.४३ करोड १२ लाखसमेत रु.७ अर्ब ४ करोड ५७ लाख खर्च भएको छ। सोमा स्थानीय तहले समेत रु.१ अर्ब १९ करोड ४० लाखको सवारी साधन खरिद गरेका छन्। यसप्रकारका अनुत्पादक खर्च नियन्त्रण गर्नुपर्दछ।

५.४. यस वर्ष आन्तरिक ऋण साँवा भुक्तानीमा रु.२० अर्ब ५ करोड विनियोजन भएकोमा रु.३७ अर्ब ८ करोड (१८४.९४ प्रतिशत) बढी खर्च भएको छ। विगत वर्षदेखिको वित्तीय खर्च विश्लेषण गर्दा आन्तरिक ऋणको साँवा भुक्तानी २०७३/७४ मा रु.४७ अर्ब, २०७३/७५ मा ५० अर्ब र २०७३/७४ मा रु.३९ अर्ब रहेकोमा यसवर्ष रु.२० अर्ब मात्र बजेट विनियोजन गरेको भएपनि रु.३७ अर्ब खर्च भएको देखिन्छ। वैदेशिक तथा आन्तरिक ऋणको साँवा भुक्तानी तालिकाअनुसार बजेट व्यवस्था गरी खर्च गर्ने व्यवस्था अवलम्बन नहुँदा वर्षान्तमा बजेट सन्तुलन मिलाउन यस्ता खर्चहरु घटी बढी हुने गरेको देखिन्छ। जुन बजेट सिद्धान्तअनुकूल देखिदैन।

५.५. यस वर्ष ऋण लगानीको लागि रु.३४ अर्ब ७६ करोड विनियोजन भएकोमा रु.१६ अर्ब ६० करोड अर्थात ४८ प्रतिशत मात्र लगानी भएको देखिन्छ। वैदेशिक ऋण साँवा भुक्तानीतर्फ समेत रु.३० अर्ब १२ करोड विनियोजन भएकोमा रु.१८ अर्ब ५९ करोड अर्थात ६२ प्रतिशत मात्र खर्च भएको छ। अन्तरिक ऋणको व्याजतर्फ रु.२६ अर्ब २४ करोड बजेट विनियोजन भएकोमा रु.१२ अर्ब ३९ करोड अर्थात ४७ प्रतिशत मात्र खर्च भएको देखिन्छ। खर्चको आवश्यकता, विगतमा भएको खर्च र भुक्तानी तालिकालाई मध्यनजर नराखीकन बजेट विनियोजन भएका कारण न्यून खर्च भएको देखियो।

६. **मौद्रिक नीतिको कार्यन्वयन** - यो वर्षको मौद्रिक नीति कार्यन्वयनमा तरलता व्यवस्थापन सम्बन्धमा देखिएका केही प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

६.१. बजारमा तरलताको अधिक वा न्यून अवस्थाले व्याजदरलाई अस्थिर बनाउछ। कर्जाको मागको तुलनामा बैड़ निक्षेप न्यून दरले बढ़दा बैड़हरूले मागबमोजिम कर्जा उपलब्ध गराउन सक्दैनन्। यसले गर्दा बढ़दो मात्रामा निक्षेप आकर्षण गर्न निक्षेपकर्तालाई दिने व्याजदर बढाउनु पर्ने हुन्छ। निक्षेपको व्याजदर बढेपछि कर्जामा लिने व्याजदर पनि बढाउनुपर्ने हुँदा उत्पादन वा व्यवसायको लागत बढन गई अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा नेपाली उत्पादनको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता कमजोर हुन पुग्छ। आर्थिक वर्ष २०७२।७३ को तुलनामा २०७३।७४ मा कुल निक्षेप १२.६ प्रतिशत र कुल कर्जा १८.१ प्रतिशतले बढेकोमा २०७४।७५ मा पनि कुल निक्षेप १९.४ प्रतिशतले बढ़दा कुल कर्जा २२.० प्रतिशतले बढेको छ। आर्थिक वर्ष २०७३।७४ मा क्षेत्रगत कर्जा अन्तर्गत कृषि कर्जा १४.३ प्रतिशतले वृद्धि भएकोमा यो वर्ष ५०.८ प्रतिशत अर्थात साडे तीन गुणा वृद्धि भएको छ। अन्य अधिकांश क्षेत्रका कर्जा विस्तार दर पनि निक्षेपको वृद्धिदरभन्दा धैरै माथि छन्।

निक्षेपको आपूर्तिको तुलनामा कर्जाको माग उच्च दरले बढ़दा व्याजदर पनि स्वाभाविक रूपले बढन जान्छ। नेपाल राष्ट्र बैड़ले खुलाबजार कारोबारमा अधिक र न्यून तरलताको जोखिमबाट वित्तीय प्रणालीलाई स्थायित्व प्रदान गर्न तरलता न्यून रहेमा आवश्यक मात्रामा तरलता प्रवाह गर्नु र अधिक तरलता रहेमा त्यसलाई प्रशोचन गर्नु खुला बजार कारोबारको मुख्य ध्येय रहेको छ। तरलता व्यवस्थापन नेपालको मौद्रिक नीतिको मात्र नभई समग्र आर्थिक नीति सञ्चालनमा चुनौती देखिएकोले यी तथ्यमा ध्यान दिई तरलता प्रशोचन एवं प्रवाह सम्बन्धी नीति निर्धारण गर्नुपर्दछ।

६.२. नेपाल राष्ट्र बैड़ले २०७३।७४ देखि कार्यान्वयनमा ल्याएको व्याजदर करिडोर प्रणालीले २०७४।७५ मा आएर अधिकतम र न्यूनतम रिपोदर बीचको दर साँघिरै गएको छ। मौद्रिक नीतिले अनिवार्य नगद अनुपात र वैधानिक तरलता अनुपात घटाएपनि बाणिज्य बैड़हरूको कर्जा र निक्षेपबीचको भारित औसत व्याजदर फरकमा अपेक्षित सुधार देखिदैन। यस्तो फरक २०७५ आसार मसान्तमा ५.९८ प्रतिशत रहेको देखियो। तथापी बैड़हरूले आफ्ना निक्षेपकर्ताहरूलाई दिने व्याजदरभन्दा व्यवसायीलाई दिएको व्याजदर भारित औसत ५.९८ प्रतिशत बढी हुनु न्यायोचित होइन। उपर्युक्त बमोजिमका अवस्था निराकरण गर्न वित्तीय संस्थाको प्रभावकारी अनुगमनमा नेपाल राष्ट्र बैड़ र अर्थ मन्त्रालयले समन्वयकारी भूमिकाबाट कार्य अगाडि बढाउनुपर्दछ।

७. **आयात निर्यात स्थिति** - व्यापार तथा निकासी प्रबर्द्धन केन्द्रले उपलब्ध गराएको विवरणअनुसार नेपालको विगत ३ वर्षको आयात निर्यातको अवस्था देहायबमोजिम छ:

(रु. अर्बमा)

आर्थिक वर्ष	निर्यात	आयात	कुल व्यापार	व्यापार घाटा	अनुपात
२०७२।७३	७१.१४	७८१.१५	८५२.२९	७९०.०१	१:११
२०७३।७४	७४.१२	९८५.९५	१०५९.०७	९९३.०५	१:१३.५
२०७४।७५	८१.३३	१२४५.९९	१३२६.५२	११६३.८६	१:१५.३

उल्लिखित तालिकाअनुसार २०७३।७४ मा निर्यातमा अधिल्लो वर्षको तुलनामा ४.९९ प्रतिशत वृद्धि भएकोमा २०७४।७५ मा ९.७२ प्रतिशत रहेको छ। त्यस्तै आयात २०७३।७४ मा २६.२२ प्रतिशत वृद्धि भएकोमा २०७४।७५ मा २६.३० प्रतिशत रहेको छ। त्यस्तै आयात निर्यात अनुपात पछिल्लो ३ आर्थिक वर्षमा क्रमशः १:११, १:१३.५ र १:१५.३ रहेकोले आयात बढी रहेको छ। आर्थिक वर्ष २०७४।७५ मा निर्यात ११.२३ प्रतिशतले वृद्धि भएपनि कुल व्यापारमा निर्यातको हिस्सा अत्यन्त न्यून रहेकोले निर्यात वृद्धिको प्रभाव देखिदैन। त्यस्तै २०७२।७३ मा व्यापार घाटा रु.७ खर्ब १० अर्ब १ करोड भएकोमा २०७४।७५ मा यो वृद्धि भई रु.११ खर्ब ६३ अर्ब ८६ करोड पुगेको छ। गत दुई आर्थिक वर्षको व्यापार घाटा वृद्धि प्रतिशत ६३.९२ रहेको छ।

● सार्वजनिक हिसाबको यथार्थता

८. **सञ्चितकोष** - सञ्चितकोष सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्न छन् :

८.१. सरकारी लेखा नगद आधारमा लेखाङ्गन गरिने व्यवस्था भएकोमा सञ्चितकोषको वार्षिक मौज्दात ऋणात्मक देखाएको छ। यो वर्षसम्म रु.१ खर्ब २३ अर्ब ६ करोड ४५ लाख ऋणात्मक मौज्दात रहेको छ। कार्यालयले २०७५ आषाढ मसान्तमा अन्य प्राप्तिमा देखाएको रु.२८ अर्ब २८ करोड ८० लाखलाई २०७५।७२६ मा मात्र पुनः निर्माण कोष खाताबाट सञ्चितकोष खातामा ट्रान्सफर गरेको छ। उक्त रकम ट्रान्फर नहुँदा २०७५ आषाढ मसान्तको सञ्चितकोषको हिसाब रु.१ खर्ब ५१ अर्ब ३५ करोड २५ लाख ऋणात्मक देखिन्छ। उक्त ऋणात्मक रकम नेपाल सरकारको नाममा नेपाल राष्ट्र बैड़ र सरकारी कारोबार गर्ने बाणिज्य बैड़हरूमा रहेका केन्द्रीय अनुदान तथा ऋणखाताहरू, आयोजनाको नाममा

खोलिएका विशेष ऋण तथा अनुदान खाताहरु, धरौटी खाताहरु, मूल्य अभिवृद्धि कर तथा भन्सार कोषखाताहरुमा रहेको मौज्दातबाट व्यहोरिएको उल्लेख छ । खाताअनुसार रकम व्यहोरिएको हिसाब मिलान विवरण प्रस्तुत हुन आएन ।

८.२. महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले पेस गरेको सञ्चित कोषको विवरणअनुसार सञ्चितकोषको आर्थिक विवरणमा वैदेशिक अनुदानअन्तर्गत नगद शोधभर्ना सोभै भूक्तानी र वस्तुगत सहायता समेत रु.४२ अर्ब ४३ करोड ५८ लाख आमदानी देखाएको छ । नेपाल राष्ट्र बैडले यो वर्ष रु.२८ अर्ब ४३ करोड १७ लाख अनुदान प्राप्त भएको उल्लेख गरेकोले यसरी सञ्चितकोष र नेपाल राष्ट्र बैडको अनुदान प्राप्ति हिसाबको रु.१४ अर्ब ४१ लाख फरक देखिएकोले हिसाब मिलान हुनुपर्दछ ।

८.३. दातृ राष्ट्रले निर्माण कार्यसम्पन्न पश्चात् हस्तान्तरण गर्ने गरी चक्रपथ विस्तार आयोजना रु.५ अर्ब ९ करोड (२०७५ आषाढ मसान्तको विनिमय दरमा) सम्भौता भई निर्माण सम्पन्न भएको र वीर अस्पताल तथा परोपकार प्रसूति र स्त्रीरोग अस्पतालको भवन निर्माण २ अर्ब १० करोड जापानी येन अर्थात रु.२ अर्ब ३ करोड ९१ लाख सम्पन्न हुने गरी सम्भौता भई खर्च भइरहेकोमा ती आयोजनाहरुमा भएको खर्च सञ्चित कोषको हिसाबमा समावेश हुने गरेको देखिएन । खर्च भइसकेको अवस्थामा विवरण प्राप्त गरी सञ्चितकोषको हिसाबमा समावेश गरेर हिसाब यथार्थपरक बनाउनुपर्दछ ।

आर्थिक वर्षभित्रमा खर्च भएको रकमको आधारमा सञ्चितकोषको हिसाब तयार गरिनुपर्दछ । कोष तथा लेखानियन्त्रक कार्यालयबाट सामाजिक सुरक्षा भत्ता, कृषि, पशु, शिक्षा आदि कार्यक्रमको लागि स्थानीय निकायमा सशर्त अनुदान निकासा दिएको रकम आर्थिक वर्षभित्र खर्च हुन नसकी उक्त निकायमा रु.१ अर्ब ३९ करोड मौज्दात रहेको अवस्थामा पनि निकासा अनुरूप नै खर्च भएको आधारमा सञ्चितकोषको हिसाब तयार गरेको कारण यथार्थ अवस्था चित्रण गर्ने स्थिति छैन ।

● राजस्व छुट तथा बक्तौता

९. राजस्व छुट - आर्थिक ऐन, २०७४ को दफा १९ ले समेत विभिन्न मालवस्तु उद्योग व्यवसायी, संस्था, आयोजनालाई राजस्व छुट दिने व्यवस्था गरेको छ । राजस्व छुटको विषयमा प्रतिवेदनमार्फत व्यहोराहरु औंत्याउदै आएकोमा यो वर्षको आर्थिक ऐनबाट छुट मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्तालगायतबाट सङ्गति सूचना अनुसार यो वर्ष रु.४१ अर्ब २४ करोड राजस्व छुट दिएको देखिएको छ । यस्तो विवरण बजेटसँगै संघीय संसदमा पेस गर्ने र राजस्व छुटको विषयमा भएको सुधारलाई निरन्तरता दिई आर्थिक ऐनको द्रष्टव्य र पटके निर्णयबाट दिइने छुटलाई क्रमशः घटाउदै लैजानुको अतिरिक्त छुटको अभिलेख व्यवस्थित गरेर पारदर्शिता प्रवर्द्धनसमेत गराउनुपर्दछ ।

९.१. सरकारले आय-व्यय विवरणको अभिन्न अङ्गको रूपमा राजस्व छुटको विवरण बजेट वक्तव्यसँगै पेस गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास रहेको छ । राजस्व छुटको उक्त विवरणमा भन्सार, मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्क छुट दिएको कारण, सो छुटले राजस्वमा हुन गएको कमीको रकमगत अभिलेख तयार गरेको छैन । भन्सार विभागको आशिकुडा, आन्तरिक राजस्व विभागको तथ्याङ्गलगायतबाट सङ्गति सूचना अनुसार यो वर्ष रु.४१ अर्ब २४ करोड राजस्व छुट दिएको देखिएको छ । यस्तो विवरण बजेटसँगै संघीय संसदमा पेस गर्ने र राजस्व छुटको विषयमा भएको सुधारलाई निरन्तरता दिई आर्थिक ऐनको द्रष्टव्य र पटके निर्णयबाट दिइने छुटलाई क्रमशः घटाउदै लैजानुको अतिरिक्त छुटको अभिलेख व्यवस्थित गरेर पारदर्शिता प्रवर्द्धनसमेत गराउनुपर्दछ ।

९.२. कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको एक तिहाई अंश कृषि क्षेत्रले ओगटेकोले कृषि उत्पादनलाई टेवा पुऱ्याउन कृषि तथा पशुपन्धी विकास मन्त्रालयमार्फत यो वर्ष रु.८ अर्ब ७६ करोड रासायनिक मल लगायतमा अनुदान उपलब्ध गराएको छ । कृषिमा आत्मनिर्भरता अभिवृद्धि गर्ने यसप्रकारको अनुदान दिइरहेको अवस्थामा आयातमा पनि कृषि तथा पशुजन्य उत्पादन लगायतमा रु.२ अर्ब ४३ करोड भन्सार महसुल छुट दिएको देखियो । आन्तरिक उत्पादन वृद्धिमा प्रोत्साहन पुऱ्याउन अनुदान दिए पनि कृषि तथा पशुजन्य सामग्रीको आयातमा समेत राजस्व छुट दिएबाट स्वदेशी उत्पादनमा पर्ने प्रभावबारे अध्ययन भएको छैन ।

९.३. वैदेशिक सहायतामा सञ्चालन हुने आयोजनामा निर्माण कार्यका लागि सम्भौतामा व्यवस्था भएबमोजिम आयात गर्ने निर्माण सामग्रीमा नेपाल सरकारको निर्णयबाट भन्सार महसुल, कर, शुल्क छुट दिने व्यवस्था अनुसार यो वर्ष रु.६७ करोड ७८ लाख छुट दिएको छ । यस्ता सुविधामा आयात हुने सामग्रीमा लाग्ने राजस्व छुट रकमको अभिलेख र राजस्व छुट दिएको रकम आयोजनाको लागत र लगानीमा पनि समावेश गर्ने गरेको छैन । छुटमा आयातीत सामान सम्बन्धित आयोजनामा नै उपयोग भएको अनुगमन हुने गरेको छैन ।

९.४. वैदेशिक सहायतामा सञ्चालित आयोजनाले सम्भौतामा व्यवस्था भएबमोजिम लगतमा सवारीसाधन उपकरणहरु पैठारी गर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष लगतमा रु.१५ करोड ५६ लाख राजस्व छुट दिई पैठारी

भएको छ। यस्ता सवारीसाधन तथा उपकरण प्रयोजन समाप्त भएपछि फिर्ता लैजानुपर्ने वा भन्सार महसुल तिर्नुपर्नेमा भन्सार विभाग, सम्बन्धित कार्यालय वा आयोजनाले लगत नराखेको अवस्था छ। जसबाट राजस्व छुटका मालवस्तु तोकिएको अवधि पश्चात् पनि प्रयोग भइरहने स्थिति छ।

१०. **चिनी आयात एं राजस्व छुट** - नेपालमा सञ्चालित १२ चिनी उद्योगहरु सबै जसो घाटामा रहेका छन्। सरकारले उखुको मूल्य निर्धारण गर्ने, किसानलाई उखुकीको आधारमा अनुदान दिने र चिनीको विक्री मूल्य निर्धारण गर्ने र सो मूल्यमा उद्योगहरुले चिनी विक्री गर्ने व्यवस्था रहेको छ। यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्नानुसार छन्:
- १०.१. आर्थिक वर्ष २०७४।७५ मा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा चिनीको मूल्य घटेकोले चिनीको आयात बढौदै गएको र देशभित्रका चिनी उद्योगको संरक्षण गर्न चिनीको पैठारी महसुल बढाउन २०७४।९।११ मा उद्योग व्यवसायी र अर्थ मन्त्रालयबीच सहमति भएको देखिन्छ। सहमति भएको विषयमा तत्काल औपचारिक निर्णय नगरी २०७५।१।४ मा मात्र चिनीको भन्सार महसुल १५ प्रतिशतबाट ३० प्रतिशत वृद्धि गरेको देखियो। सो अवधिमा चिनीको पैठारी अत्यधिकरूपमा वृद्धि भएको छ। जसले गर्दा यो वर्ष २ लाख ३४ हजार मेट्रिकटन गत वर्ष ७१ हजार मेट्रिकटनभन्दा ३.३ गुणा बढी चिनी आयात भएको देखियो। देशमा वार्षिक करिब २ लाख ३० हजार मेट्रिकटन चिनीको खपत रहेकोमा करिब १ लाख ७५ हजार मेट्रिकटन स्वदेशमा उत्पादन हुने गरेको तथ्याङ्कबाट मुलुकको यथार्थ आवश्यकताभन्दा बढी चिनी आयात गरी मौज्दात राखेको अवस्था छ। सरकारले उद्योगी व्यवसायीसँग सहमति गरेअनुरूप तत्काल भन्सार महसुल निर्धारण नगरी ४ महिना ढिलाई गरेको कारण सो समयमामात्र रु.३ अर्ब ५७ करोड ८० लाख मूल्यको ७९ हजार ४४ मेट्रिकटन चिनी आयात हुँदा वृद्धि गरिएको महसुल दर ३० प्रतिशतलाई आधार लिँदासमेत रु.५३ करोड ६६ लाख ९५ हजार भन्सार राजस्वमा प्रभाव परेको देखिन्छ। नीतिगत सहमति वा निर्णय गरेको विषय तत्काल कार्यान्वयनमा नल्याउँदा यस्तो प्रभाव परेकोले यसतर्फ यथोचित ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ।
- १०.२. पैठारीकर्ताले प्रति किलोग्राम रु.४० देखि रु.५१ मा भन्सार महसुल र मूल्य अभिवृद्धि कर समावेश गर्दा समेत आयातीत चिनीको लागत प्रति के.जी. रु.५२ देखि रु.५६ सम्म परेको छ। सरकारले चिनीको खुद्रा मूल्य प्रति के.जी. रु.६५ देखि रु.७० सम्म निर्धारण गरेको परिप्रेक्ष्यमा आयातित चिनीको विक्री बढी नाफायुक्त देखिन्छ। तर तोकिएको मूल्यमा चिनी विक्री गर्दा उद्योगलाई नोक्सान पर्ने भनी मूल्य बढाउन उद्योगहरुले पहल गरेको अवस्था छ। स्वदेशी उद्योगलाई संरक्षण गर्न सरकारले २०७५।५।३१ देखि चिनी आयातमा परिमाणात्मक बन्देज लगाएको छ। तर बजारमा आयात गरी मौज्दातमा रहेको चिनी विक्री भइरहेको छ। अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा चिनीको उत्पादन लागत र मूल्य घटेको अवस्थामा समेत सोको फाइदा उपभोक्ताले पाएका छैनन। नेपालका चिनी उद्योगहरुले अर्थतन्त्रमा गरेको योगदान र उत्पादन लागत घट्न नसक्नुको कारणबारे अध्ययन हुनु जरुरी देखिन्छ।
- १०.३. सरकारले चिनीको मूल्यमा स्थिरता कायम गर्न साल्ट ट्रेडिङ लिमिटेडलाई चिनी आयात गर्न भन्सार महसुल छुट दिएको छ। सोबमोजिम यो वर्ष सो संस्थालाई रु.२ अर्ब २८ करोड ६९ लाख मूल्यको ३७ हजार ५०८ मेट्रिकटन चिनी आयात गर्दा मूल्य अभिवृद्धि करसमेत रु.३८ करोड ७६ लाख राजस्व छुट दिएको छ। आशिकुडा प्रणालीबाट प्राप्त तथ्याङ्क अध्ययन गर्दा अन्य पैठारीकर्ताले प्रति के.जी. रु.४० देखि रु.५१ सम्ममा चिनी पैठारी गरेकोमा सो संस्थाले प्रति के.जी. रु.६० मा पैठारी गरेको र अन्य पैठारीकर्ताले ३० प्रतिशत भन्सार महसुल तिरेर पैठारी गरेको भन्दा साल्ट ट्रेडिङ लिमिटेडले १ प्रतिशत महसुल तिरेर पैठारी गरेको चिनीको लागत कर सहित रु.६९ चिनी प्रति के.जी. परेकोछ। जबकि सरकारले निर्धारण गरेको विक्री मूल्य सोभन्दा कम देखिन्छ। यसरी बजार मूल्यलाई स्थिर गर्ने उद्देश्यले दिएको छुटमा खरिद हुँदाको लागतभन्दा खुला बजारमा पैठारीकर्ताले आयात गरेको चिनी सस्तो हुने अवस्थाले उक्त राजस्व छुट रु.३८ करोड ७६ लाख औचित्यपूर्ण देखिएन।
११. **राजस्व बक्यौता** - राजस्व बक्यौता बढौदै गएको छ। गत वर्ष यस्तो बक्यौता रु.१ खर्ब ६१ अर्ब १६ करोड रहेकोमा यस वर्ष ५६ प्रतिशत वृद्धि भई रु.२ खर्ब ५२ अर्ब १३ करोड पुगेको छ। सोमध्ये अर्थ मन्त्रालय मातहतको भाखा नाघेको साँवा व्याजमात्र रु.९३ अर्ब ३७ करोड रहेको छ। उक्त रकममा सञ्चालनमा नरहेका सार्वजनिक संस्था ओरियन्ट म्यान्मेसाइटको रु.१ अर्ब ४६ करोड, बुटवल धागो कारखानाको रु.१ अर्ब २८ करोड, गोरखकाली रबर उद्योगको रु.१ अर्ब ४० करोड, जनकपुर चुरोट कारखानाको रु.२ अर्ब १९ करोड, यातायात संस्थानको रु.१ अर्ब २४ करोड र साभा यातायातको रु.२ अर्ब १२ करोडसमेत १५ सँग मात्र रु.१३ अर्ब ३ करोड रहेको छ। त्यस्तै ३ महानगरपालिकासँग रु.१ अर्ब ५४ करोड रहेकोछ।

आन्तरिक राजस्व विभाग अन्तर्गत २०७४।७५ सम्म कर बक्यौता रु.१ खर्च ४६ अर्ब २१ करोड रहेको छ । उक्त बक्यौतामध्ये रु.४७ अर्ब ३३ करोड (३२.३७ प्रतिशत) सम्बन्धमा पुनरावेदनमा गएको छ । एक दूर सञ्चार सेवा प्रदायक करदाताको रु.६० अर्ब ७१ करोड र अर्का एक करदाताको रु.११ अर्ब ८७ करोडसमेत रु.७२ अर्ब ५८ करोड सर्वोच्च अदालतमा मुद्दा परेकोले रु.१ खर्च १९ अर्ब ९१ करोड विचाराधीन रहेको देखिन्छ । बक्यौता असुलीको लागि कानूनबमोजिम कारबाही गरी बक्यौता असुलीमा प्रभावकारिता ल्याउनुपर्दछ ।

● वैदेशिक सहायता

१२. **वैदेशिक सहायता** - नेपालको विकासलाई टेवा पुऱ्याउने विकास सहायताको तथ्याङ्क परीक्षण गर्दा २०७४।७५ मा सरकारी बजेटको २३ प्रतिशत स्थान वैदेशिक सहायताले ओगटेको छ । यस सम्बन्धमा देखिएका केही व्यहोराहरु निम्नानुसार छन्:

१२.१. आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम २७.२ अनुसार वैदेशिक सहायताको रकमलाई कार्यक्रम तथा बजेटमा समावेश गरी खर्च गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । वैदेशिक सहायताको रकमलाई दाता समूहको पेरिस बैठकबाट समेत सहमति जनाएको अवस्थामा समेत २२ प्रतिशत विकास सहायता बजेट बाहिर रहेको अर्थ मन्त्रालयबाट प्रकाशित प्रतिवेदनमा रहेको छ । यस सम्बन्धी विवरण तालिकामा दिएको छ ।

(अमेरिकी डलर हजारमा)

दाता	बजेटमा समावेश	बजेट बाहिर	जम्मा
अष्ट्रेलिया	-	२,०८,८४	२,०८,८४
जिफाम	-	१,११,६७	१,११,६७
दक्षिण कोरिया	-	६८,७४	६८,७४
बेलायत	७,४३,४२	४,९५,२७	१२,३८,६९
यु.यस.ए.आई.डी.	८७,९६	१०,९०,३४	११,७८,३०
एसियाली विकास बैंक	२७,७२,१२	१,४४,८१	२९,१६,९३
वर्ल्ड बैंक	५२,१८,१९	१,१६,९५	५३,३५,१४
जर्मनी	९७,००	१,९२,०२	२,८९,०२
जापान	९,६३,८३	९८,२३	१०,६२,०६
नर्वे	१,६०,९२	७९,७१	२,३९,८३
यू.एन.कन्ट्री टिम	२,६९,४५	३,८६,७७	६,५६,५२
अन्य	२३,२३,१६	५,९९,२०	२९,२२,०६
जम्मा	१,२६,३५,८५	३५,९२,५५	१,६२,२७,८०

यसरी अफ बजेट र अफ ट्रेजरी खर्च गर्ने कार्यमा सुधार हुनुपर्ने दिइएको सुभावको प्रभावकारी कार्यान्वयन भएको छैन । कानूनी व्यवस्था, वैदेशिक सहायता नीति र अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्वताअनुरूप वैदेशिक सहायतालाई राष्ट्रिय बजेट तथा लेखा प्रणालीमा ल्याउने प्रयास गरिनुपर्दछ ।

१२.२. अर्थ मन्त्रालयबाट प्रकाशित विकास सहायता प्रतिवेदन, २०७४ अनुसार भूकम्पपछिको पुनःनिर्माणको लागि नेपालमा भएको अन्तर्राष्ट्रिय दातृ सम्मेलनमा विभिन्न विकास साभेदार र अन्तर्राष्ट्रिय समुदायबाट ४ अर्ब १० करोड ९५ लाख अमेरिकी डलर सहायता उपलब्ध गराउने घोषणा भएकोमा ३ अर्ब ६२ करोड ९० लाख अमेरिकी डलर अर्थात द८ प्रतिशत उपलब्ध गराउने प्रतिवद्वता प्राप्त भएको थियो । प्रतिवद्वता अनुसारको रकम प्राप्ती नभई ३ वर्षको अवधिमा अमेरिकी डलर द८२६.६ मिलियन अर्थात प्रतिवद्वता जनाएको रकमको २३ प्रतिशत मात्र प्राप्त भएको छ । वैदेशिक सहायता परिचालन सम्बन्धमा क्षेत्रगत मन्त्रालय र दातावीचको कार्यसम्पादन र अभिलेख प्रणालीमा सुधार हुनुपर्दछ ।

१२.३. विकास सहायता नीति, २०७१ को बुँदा २.९.१० मा दातृ निकायबाट नेपाललाई उपलब्ध गराउने वैदेशिक सहायता रकममध्येबाट अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाले खर्च गर्ने गरी परियोजना प्रस्ताव पेस गर्न सक्ने छैनन् भन्ने व्यवस्था छ । मन्त्रालयको एड मेनेजमेन्ट प्लेट फर्मको तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा यसप्रकार नीतिभन्दा बाहिर गई नेपाललाई दातृ निकायबाट प्राप्त हुने अनुदानमध्येबाट अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूले परियोजना प्रस्ताव पेस गरेर अमेरिकी डलर १३ करोड ४३ लाख ३२ हजार निकासा गरी खर्च गरेको छन् । यसबाट सहायता रकम नेपाली जनताको लागि आवश्यक काममा मात्र खर्च नभई ती संस्थाको स्वदेशी/विदेशी कर्मचारी, परामर्श दाताहरूको तलब, भत्ता, सुविधा र त्यस्ता संस्थाको प्रशासनिक तथा अन्य ओभर हेडमा खर्च भएको छ । तसर्थ विकास सहायता नीतिभन्दा बाहिर गई सहायता परिचालन गर्ने पद्धतिमा नियन्त्रण हुनुपर्ने देखिन्छ ।

- १२.४. स्वास्थ्य मन्त्रालयअन्तर्गतका निकायहरुबाट रोग नियन्त्रण कार्यक्रम सञ्चालनमा उपयोग हुँदै आएकोमा सोबमोजिम कार्यान्वयन नगरी मन्त्रालय, ग्लोबल फण्ड र सेभ द चिल्ड्रेनबीचको त्रिपक्षीय समझौता बमोजिम सेभ द चिल्ड्रेनले मन्त्रालयको सट्टामा प्रमुख प्राप्तिकर्ता भई कार्य गरिरहेको छ । अर्थ मन्त्रालयको २०७५।२।२१ को पत्रमा स्वास्थ्य मन्त्रालय मुख्य प्राप्तिकर्ता हुन योग्य हुन नसकेकोले सेभ द चिल्ड्रेनमार्फत कार्यान्वयन गर्ने विकल्प अवलम्बन गर्ने गरी समझौता भएको पाइयो । सरकारी निकायहरुले समयमा प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न नसकेको, अमान्य खर्च र बेरुजू धेरै रहेको, वित्तीय अनुशासन कमजोर रहेको जस्ता कारणहरुबाट दातृ निकायको दृष्टिकोणमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सक्षम मानिन नसकेको जानकारी हुन आएको छ । यस प्रक्रिया अन्तर्गत यो वर्ष राष्ट्रिय क्षयरोग केन्द्रबाट रु.३८ करोड १८ लाख, राष्ट्रिय एड्स तथा यौनरोग केन्द्रतर्फ रु.४० करोड ११ लाख, इपिडिमियोलोजी महाशाखातर्फ रु.२१ करोड ४९ लाख विनियोजित बजेट सेभ द चिल्ड्रेन मार्फत कार्यान्वयन गरेको कानूनसम्मत देखिएन । यस प्रक्रियाबमोजिम कार्यक्रम कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित औषधि, उपकरण खरिद, जनशक्ति परिचालन, सेवा प्रवाह र भुक्तानी लेखा प्रतिवेदन, लेखापरीक्षण लगायत सम्पूर्ण कार्य सेभ द चिल्ड्रेनमार्फत हुने गरेको वैदेशिक सहायता नीति एं ऐन अनुकूल भएन ।
- १२.५. गैर सरकारी संघ, संस्थाले २०७२।७३ देखि २०७४।७५ सम्म समझौता कार्यान्वयनका लागि समाज कल्याण परिषद्सँग रु.५८ अर्ब ५८ करोडको समझौता भएको देखिन्छ । तर अर्थ मन्त्रालयको वैदेशिक सहायता व्यवस्थापन सूचना प्रणालीबमोजिम रु.५१ अर्ब ८८ करोड देखिएको छ । देशका २८ वाणिज्य बैड्रमा यस्तो सहायता रकम रु.१ खर्च ५३ अर्ब ७२ करोड प्राप्त भएको देखिँदा रु.९५ अर्ब १४ करोड बढी सहायता प्राप्त गरेको छ । अतःसहायता सम्बन्धमा एकद्वार प्रणाली लागू गर्नुपर्ने, नेपाल राष्ट्र बैड्रको प्रत्यक्ष नियन्त्रण तथा स्वीकृतिमा खाता सञ्चालन हुनुपर्दछ ।
- १२.६. परिषद्बाट जारी वैदेशिक सहयोग स्वीकृति सम्बन्धी निर्देशिका, २०७१ को बुँदा नं ५ मा संघ, संस्थाद्वारा परियोजना सञ्चालन गर्नुपूर्व स्वीकृति नलिई कार्यक्रम सञ्चालन गरेकोमा कारबाही गर्ने व्यवस्था छ । परिषद्बाट प्राप्त विवरण बमोजिम २०७२।७३ देखि २०७४।७५ सम्मको अवधिमा २ हजार १०१ संस्थासँग रु.६२ अर्ब ५९ करोडको परियोजना समझौता भएको छ । सोही अवधिमा २६३ संस्थाले परियोजना स्वीकृत नगराई रु.६ अर्ब ३८ करोड सोभै दाता वा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थासँग समझौता गरी खर्च गरेको देखियो । जसबाट सोभै दातासँग समझौता गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने कार्यले वित्तीय अनुशासन कमजोर हुने, प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा सहयोग परिचालन नहुने तथा सरकारको नियन्त्रणबाट बाहिर रहने स्थिति देखिएको छ । पूर्व स्वीकृति नलिई कार्यक्रम सञ्चालन गर्नेलाई निर्देशिका बमोजिम कारबाही गर्नुपर्दछ ।
१३. **प्राविधिक सहायता** - बजेट बक्तव्यसाथ व्यवस्थापिका-संसदमा पेस गरेको प्राविधिक तथा अन्य सहायता सम्बन्धी विवरणमा २५ मन्त्रालय/निकायअन्तर्गत १४२ समझौतामा रु.२९ अर्ब ३६ करोड ८ लाख प्राविधिक सहायता प्राप्त हुने उल्लेख छ । आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा १४(२) अनुसार प्राविधिक सहायतासम्बन्धी विवरण केन्द्रीय आर्थिक विवरणमा समावेश गर्नुपर्नेमा नगरेकोले सरकारको समग्र आयव्ययको चित्रण हुन सकेको छैन । सार्वजनिक लेखा समितिबाट प्राविधिक सहायताको लेखापरीक्षण गराउन निर्देशन दिएकोमा ती सहायताको आर्थिक विवरण एं चेस्ता पेस गरी लेखापरीक्षण गराएको छैन ।
१४. **वैदेशिक सहयोग प्राप्ति** - यो वर्ष वैदेशिक अनुदान रु.७२ अर्ब १७ करोड र वैदेशिक ऋण रु.२ खर्च १४ अर्ब ३ करोडसमेत रु.२ खर्च ८६ अर्ब २० करोड प्राप्त गरिने अनुमान रहेकोमा वैदेशिक अनुदानतर्फ रु.३९ अर्ब ३२ करोड र वैदेशिक ऋणतर्फ रु.८९ अर्ब ६० करोड समेत रु.१ खर्च २८ अर्ब ९२ करोड खर्च भएको देखियो । बजेट अनुमानको तुलनामा यो वर्ष वैदेशिक अनुदान ५४.४८ प्रतिशत र वैदेशिक ऋणतर्फ ४१.८६ प्रतिशत प्राप्त भई कार्यक्रम समग्रमा ४५.०४ प्रतिशत वैदेशिक सहायता उपयोग भएको छ । अन्य व्यहोरा निम्नानुसार छन्:
- १४.१. दातागत रूपमा विश्लेषण गर्दा ३७ दाताबाट अनुदानतर्फ रु.७२ अर्ब १७ करोड र ऋणतर्फ १६ दाताबाट रु.२ खर्च १४ अर्ब ३ करोड सहायता प्राप्त हुने अनुमान गरेकोमा ३३ दाताबाट अनुदान रु.३९ अर्ब ३२ करोड र १४ दाताबाट ऋण रु.८९ अर्ब ६० करोड मात्र प्राप्त भएको देखिन्छ । दातासँग समन्वय गरी समझौता भएको अनुदान प्राप्तिमा ध्यान दिनु जरुरी छ ।

१४.२. मन्त्रालय एवं निकाय गत विश्लेषण गर्दा महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त विवरणबाट २०७४।७५ मा ५० प्रतिशतभन्दा न्यून अनुदान तथा ऋण उपयोग गर्ने केही निकायको अवस्था निम्नानुसार रहेको छन्:

(रु.लाखमा)

साविकमन्त्रालय/निकाय	अनुदान			ऋण			जम्मा		प्रतिशत
	शुरु बजेट	प्राप्ति	प्रतिशत	शुरुबजेट	प्राप्ति	प्रतिशत	शुरु बजेट	प्राप्ति	
स्थानीय तह	२,०८,१२	०	०	२,३३,९८	०	०	४,४२,१०	०	०
गृह मन्त्रालय	३,२४,३६	११,४४	३५३	०	०	०	३,२४,३६	११,४४	३५३
उद्योग मन्त्रालय	६८,६४	५,६१	८१७	३६,४३	३,८०	१०,४३	१,०५,०७	१,४१	८९५
जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालय	२,४४,०२	४०,४८	१६,५९	१,०३,१५	४३,०२	४१,७०	३,४७,१७	८३,५०	२४०५
उर्जा मन्त्रालय	२५,१३	५,१२	२०,३७	२,३३,३६	२,०५,१४	८८,२५	२,५८,४९	२,११,०६	८९,६५
वाणिज्य मन्त्रालय	६९,३८	१४,९१	२१,४९	४७,७५	२०,०९	४२,०७	१,१७,१३	३५,००	२९,८८
अर्थ मन्त्रालय	१,९१,१४६	६८,९८	३६,०३	१,००,००	१०,०१	१०,०१	२,९१,४६	७८,९९	२७१०
अर्थ मन्त्रालय वित्तीय व्यवस्था	४,७८,३१	१,७८,३४	३७,४४	४८,३४,५९	९,९३,९०	२०,५५	५३,१०,९०	११,७२,२४	२२,०७

उल्लिखित तथ्याङ्को अतिरीक्त ऋणतर्फ ५० प्रतिशतभन्दा घटी उपयोग गर्नेमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय ४०.९० प्रतिशत, खानेपानी तथा सरसफाई मन्त्रालय ३५.६६ प्रतिशत, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय ४४.६९ प्रतिशत रहेको छ । वैदेशिक सहयोगको उपयोग क्षमतामा आएको ह्लासको प्रत्यक्ष असर विकास निर्माण र सेवाप्रवाहमा परेको छ । अतः जिम्मेवार निकायका पदाधिकारीले परिचालन हुने सहायतालाई ध्यान दिई समयमा दातासँग समन्वय गरी स्रोत र साधनको अधिकतम परिचालन गर्नुपर्दछ ।

● बजेट अनुशासन

१५. **स्रोतको यथार्थता** - अर्थमन्त्रीले संसदमा पेस गरेको बजेट बक्तव्य २०७४।७५ को अनुसूची-१ मा यो वर्षको अनुमानित खर्च रु.११ खर्ब ३८ अर्ब ७० करोड भएकोमा राजस्वलगायत अन्य स्रोतबाट रु.१० खर्ब ३५ अर्ब ९७ करोड प्राप्त गरी बाँकी रकम रु.१ खर्ब २ अर्ब ७३ करोड न्यून हुन जाने गरी प्रस्ताव गरिएको छ । स्रोत नै सुनिश्चित नगरी बनाएको बजेटलाई पुनः संशोधन गरेर खर्चको आकार रु.९ खर्ब ३८ अर्ब २४ करोड कायम गरी रु.६२ अर्ब ७ करोड बचत हुने भनी २०७५।७६ को बजेटमा संशोधित अनुमान पेस गरेको छ । महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले पेस गरेको वर्षान्तको सञ्चितकोषको हिसाब रु.१ खर्ब २३ अर्ब ६ करोड ऋणात्मक रहेको अवस्थामा बचत हुने गरी बनाएको संशोधित बजेट पनि यथार्थको नजिक रहेको देखिएन ।

१६. **वर्षान्तको खर्च/भुक्तानी** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३३ मा आर्थिक वर्ष समाप्त हुनु अगावै आषाढ २५ गते खाताबन्दी गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष रु.१२ खर्ब ७८ अर्ब ९९ करोड विनियोजन भई रु.१० खर्ब ८४ अर्ब ३१ करोड खर्च भएकोमा आषाढ महिनामा रु.२ खर्ब २२ अर्ब ८३ करोड (२०.५५ प्रतिशत) खर्च भएको छ । खर्चमध्ये आषाढ २५ देखि ३१ गतेसम्म रु.१ खर्ब १७ अर्ब ९२ करोड (कुल खर्चको १०.८७ प्रतिशत) खर्च भएको छ । नियमावलीको व्यवस्था पालना गरी आषाढ २५ पछाडि खर्च गर्ने कार्यमा नियन्त्रण हुनुपर्दछ ।

१७. **दायित्व व्यवस्थापन** - भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयले २०७४।७५ मा कार्यान्वयन गरेका बजेट उपशीर्षकहरूमध्ये प्रदेश सरकारमा हस्तान्तरण हुने र बजेट विनियोजन नभएका २१ बजेट उपशीर्षक अन्तर्गतका सङ्केत निर्माण कार्यका १ हजार २८१ खरिद सम्झौताको रु.४७ अर्ब ६ करोड ९८ लाखमध्ये रु.२० अर्ब ५८ करोड ५ लाख भुक्तानी गरी रु.२६ अर्ब ६३ करोड ९३ लाखको दायित्व बाँकी देखाइएको छ । तर ती सङ्केत नेपाल सरकारले २०७५।७६ मा विनियोजन नगरेको र प्रदेश सरकारमा हस्तान्तरण समेत नभएकाले ती सङ्केत भएको खर्च उपलब्धिविहिन हुने अवस्था छ । दायित्व व्यवस्थापन गर्ने स्रोत समेत हालसम्म यकिन गरेको छैन । यी खरिद सम्झौताहरु कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा स्पष्ट नीतिगत निर्णय गर्नुपर्नेमा सो गरेको देखिएन ।

१८. **बहुवर्षीय ठेक्का** - बहुवर्षीय ठेक्काको अभिलेख र सोको दायित्वको लागि बजेटको अवस्थाबाटे प्रतिनिधिसभाको अर्थ समितिबाट सोधनी हुँदा अर्थ मन्त्रालयको २०७५।७५।३० को पत्रबाट शहरी विकास मन्त्रालयमा रु.१३ अर्ब ४३ करोड, खानेपानी मन्त्रालयमा रु.१५ अर्ब १६ करोडलगायत रु.१ खर्ब १५ अर्ब ३५ करोड अर्थ मन्त्रालयको सहमति बेगर नै बहुवर्षीय ठेक्का लगाएको उल्लेख गरेको छ ।

आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम १९ अनुसार प्रत्येक कार्यालयले राष्ट्रिय योजना आयोगको सिफारिसमा बहुवर्षीय आयोजना तोकी बजेट विनियोजन गर्दा सम्बन्धित मन्त्रालय र अर्थ मन्त्रालयलाई मार्गदर्शन उपलब्ध गराई आगामी आर्थिक वर्षको योजना तथा कार्यक्रम सम्बन्धमा

प्राथमिकता तथा नीतिगत लक्ष्य निर्धारण गरी सकनुपर्नेमा सो समेत नगरी बहुवर्षीय ठेक्का लगाएको देखियो । फलस्वरूप आयोजना सञ्चालनमा गैरबजेटरी भार पर्ने अवस्था देखिएको छ । तसर्थ यस्तो प्रक्रियामा नियन्त्रण हुनुपर्दछ ।

१९. **अर्थ बजेटबाट निकासा** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३५.२ मा खर्च गर्ने वा खर्चको निकासा दिने अधिकार प्राप्त अधिकारीले रकम स्वीकृत बजेटभित्र र सम्बन्धित खर्च शीर्षकमा पर्दछ भने मात्र निकासा दिनुपर्ने उल्लेख छ । विनियोजन ऐनले छुट्याएको रकम सोही प्रयोजनमा खर्च गर्नुपर्नेमा बजेट उपशीर्षक ६०२ (अर्थमन्त्रालय विविध) मा एकमुष्टि रु.६९ अर्ब ३० करोड ८४ लाख विनियोजन गरेकोमा उक्त शीर्षकमा रु.५ अर्ब ५३ करोड २५ लाख थप गरेको देखिन्छ । अर्थ मन्त्रालयबाट पटके निर्णयका आधारमा रु.६५ अर्ब ९७ करोड १५ लाख विभिन्न संवैधानिक निकाय, आयोग वा मन्त्रालय मातहतका कार्यालयको लागि रकम थप गरेको छ । उक्त रकम यस वर्ष कुल विनियोजित बजेट रु.१२ खर्च ७८ अर्ब ९९ करोड ४९ लाखको ५.१५ प्रतिशत रहेको छ ।

उक्त रकमान्तर र निकासामध्ये नेपाली सेनाको हेलिकप्टर तथा हवाइजहाज खरिद, निर्वाचनमा खटिएकालाई भत्ता वितरण समेतमा रु.४ अर्ब ६५ करोड, गृह मन्त्रालयमार्फत निर्वाचन भत्ता समेतको लागि रु.१० अर्ब ३२ करोड, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयलाई मुआवजा वितरण तथा सडक निर्माण गर्नको लागि रु.३ अर्ब १२ करोड, निर्वाचन आयोगका लागि निर्वाचन कार्यमा थप रु.११ अर्ब ५० करोड, राष्ट्रिय पुनःनिर्माण प्राधिकरण निजी आवास अनुदान तथा बाढीपीडित राहत वितरणको लागि रु.१८ अर्ब ८९ करोड, द्वन्दपीडित परिवार राहतको लागि रु.१ अर्ब ७२ करोड, ऊर्जा, सिंचाइ मन्त्रालयलाई बाढीग्रस्त संरचना पुनःनिर्माण, भेरीबर्बई आयोजनासमेतलाई रु.४ अर्ब ६९ करोड, प्रदेश भौतिक पूर्वाधारको लागि शहरी विकास मन्त्रालयलाई रु.२ अर्ब ४ करोड र सामाजिक सुरक्षा अनुदान थप बापत संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयलाई रु.४ अर्ब उल्लेखनीय रहेका छन् ।

उपर्युक्तबमोजिमका कार्यहरु अपर्भट सिर्जना भएको नभई विगतदेखि नै सञ्चालनमा भएका र अनुमान गर्न सकिने कार्यक्रम रहेको देखिन्छ । यसरी अनुमान गर्न सकिने विगतदेखि नै सञ्चालनमा रहेका कार्यक्रम एवं निर्वाचन हुने निश्चितता रहेको अवस्थामा पर्याप्त बजेट व्यवस्था नगरी अर्थमन्त्रालय विविध शीर्षकबाट पटके निर्णयको आधारमा निकासा दिने तथा सम्बन्धित कार्यक्रम र शीर्षकमा विनियोजन नै नगर्ने वा कम विनियोजन गरी अर्थ बजेटबाट वर्षान्तमा निकासा तथा रकमान्तर गरी रकम थप गर्ने परिपाटी बजेट सिद्धान्त विपरीत छ । उक्त स्थितिमा बजेट उपर व्यवस्थापिकालाई जानकारी नहुने तथा नियन्त्रण कमजोर हुने, अनुगमनमा कठिनाइ हुने, पारदर्शिता नहुने, अभिलेखनमा समस्या पर्ने देखिएकाले यसप्रकारका खर्च उपर नियन्त्रण गरिनुपर्दछ ।

२०. **रकमान्तर** - कुल बजेट रु.१२ खर्च ७८ अर्ब ९९ करोडमध्ये आषाढ महिनामा रु.७५ अर्ब ५५ करोड १५ लाख र आषाढ २५ पछि रु.१८ अर्ब ४२ करोड ३७ लाख रकमान्तर गरी विभिन्न शीर्षक उपशीर्षकमा रकम थप गरेको छ । विनियोजन ऐन, २०७४ अनुसार कुनैपनि शीर्षकमा विनियोजन भएको रकमको १० प्रतिशतभन्दा बढी रकमान्तर गर्न नपाइने उल्लेख छ । अर्थ मन्त्रालयले सो व्यवस्था विपरीत १९ गुणासम्म रकमान्तर गरी विनियोजन ऐनको प्रावधानको पालना गरेको देखिएन ।

२१. **खर्चको आकार वृद्धि** - रकमान्तर गर्दा खर्च हुन सक्ने शीर्षकमा गर्नुपर्नेमा खर्च हुन नसक्ने गरी समेत रकमान्तर गरेको देखियो । मुआवजा वितरण गर्न २०७५ आषाढ २२ गते बूढीगण्डकी जलविद्युत आयोजनाको लागि रु.१० अर्ब रकमान्तर गरी थप गरेकोमा उक्त रकम खर्च हुन नसकी रु.९ अर्ब ११ करोड १६ लाख ख.६.विविध खातामा दाखिला गरी खर्च देखिएको पाइयो । खर्च हुन नसक्ने स्थितिमा समेत रकमान्तर गरी कोषमा ट्रान्सफर गरी पूँजीगत खर्चको आकार वृद्धि गरेकोले संघीय सञ्चितकोषको खर्च हिसाब यथार्थपरक देखिएन ।

त्यसैगरी बजेट तथा कार्यक्रममा नराखी जलविद्युत लगानी कम्पनीलाई २०७५/३२९ मा रु.५ अर्ब र राष्ट्रिय ग्रिड प्रणाली लिमिटेडलाई रु.१ अर्ब शेयर लगानीबापत खर्च जनाएको छ । ती कम्पनीहरूले सो रकम उपयोग नगरी बैड्झमा निष्क्रिय राखेका छन् । यसबाट आर्थिक वर्षको अन्तमा अनावश्यक तवरले बजेट खर्च लेखी अन्य खातामा ट्रान्सफर गरेर मौज्दात राखेबाट खर्चको आकार रु.१६ अर्बले वृद्धि भएको छ । यसप्रकार खर्चको आकार वृद्धि गर्ने उद्देश्यले वर्षान्तमा खर्च गर्ने कार्यमा नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।

२२. **स्रोत विपरीत निकासा** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३५(२) मा स्वीकृत बजेटभित्र र सम्बन्धित शीर्षकमा पर्दछ भने मात्र निकासा दिनुपर्दछ । यससम्बन्धी थप व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

- २२.१. यो वर्ष बजेट उपशीर्षक ८० बाट ७५३ स्थानीय निकायलाई अनुदानतर्फ रकम उपलब्ध गराउँदा रु.४ खर्ब ३७ अर्ब ३४ करोड ४५ लाख नेपाल सरकारको स्रोतमा विनियोजन भएकोमा रकमान्तरसमेत नगरी रु.४ खर्ब ५० अर्ब ९१ करोड ७० लाख निकासा गरी रु.१३ अर्ब ५७ करोड २५ लाख बजेटभन्दा बढी निकासा गरेर बजेट उपशीर्षकलाई ऋणात्मक देखाएको छ। यसप्रकार विनियोजन बजेटभन्दा बढी निकासा एवं खर्च गर्न दिएकाले आर्थिक अनुशासन पालन भएको छैन।
- २२.२. स्थानीय तहको लागि वैदेशिक स्रोतर्फ शोधभर्ना हुने ऋण रु.२ अर्ब ३३ करोड ९९ लाख शोधभर्ना हुने अनुदान रु.१ अर्ब ७३ करोड २० लाख र नगद अनुदान रु.३४ करोड ९३ लाखसमेत रु.४ अर्ब ४२ करोड १२ लाख विनियोजन भएको रकम वैदेशिक सहायताको रकम स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउँदा नेपाल सरकारको स्रोत उल्लेख गरेको छ। नेपाल सरकारको स्रोतर्फ उक्त रकमको स्रोत परिवर्तन गरेको समेत देखिएन। यसरी वैदेशिक स्रोतमा विनियोजित रकम नेपालको स्रोतबाट खर्च हुनु बजेट सिद्धान्त विपरीत छ।
- २२.३. विकास साभेदारसँग भएको सम्झौताअनुसार साभेदारको कोष उल्लेख नगरी नेपाल सरकारको स्रोत उल्लेख गरेर निकासा दिँदा एकार्तफ साभेदारको कोषबाट खर्च हुने रकम खर्च भएको छैन भने नेपाल सरकारले गरेको खर्च दाताबाट शोधभर्ना माग गर्ने व्यवस्था नहुँदा रु.४ अर्ब ४२ करोड १२ लाख नेपाल सरकारको स्रोतमा अतिरिक्त व्ययभार परेको छ।
२३. **आयोजना हस्तान्तरण** - विनियोजन ऐन, २०७४ तथा अर्थ मन्त्रालयको निर्देशनको प्रकरण ४ मा स्थानीय तहको अधिकार सूचीभित्र परेका गाउँपालिका भित्रको रु.५० लाखसम्म, नगरपालिका भित्रको रु.१ करोडसम्म र उप महानगरपालिका वा महानगरपालिकाभित्र रु.२ करोडसम्म बजेट विनियोजन भएका आयोजनाहरू सम्बन्धित स्थानीय तहलाई हस्तान्तरण गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। स्थानीय स्तरका सङ्कमा निर्माण हुने ९३९ पुलका लागि २०७४।७५ मा रु.३ अर्ब ५० करोड २९ लाख शुरु विनियोजन भएकोमा रु.२ करोडभन्दा बढी बजेट विनियोजन भएका पुल संख्या १५ मात्र रहेको देखिन्छ। स्थानीय तहमा हस्तान्तरण हुनुपर्ने ९२४ पुल निर्माण कार्यमा भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय मातहतका निकायबाट रु.१० अर्ब १६ करोड ९७ लाख खर्च गरेबाट स्थानीयस्तरका आयोजना हस्तान्तरण भएको देखिएन।
२४. **कोष सञ्चालन** - यो वर्ष २१ मन्त्रालयअन्तर्गत सञ्चालनमा रहेका कोषहरुमा गतवर्षको जिम्मेवारी रु.९२ अर्ब ८२ करोड ६ लाख रहेकोमा यो वर्ष विभिन्न निकायले शुरु मौज्दात रु.१ खर्ब १३ अर्ब ३४ करोड ७६ लाख देखाएका छन्। यो वर्षको आम्दानी गरी रु.२ खर्ब ६० अर्ब ९० करोड ५६ लाख समेत रु.३ खर्ब ७४ अर्ब २५ करोड ३२ लाखमा रु.२ खर्ब ६४ अर्ब ८१ करोड १४ लाख खर्च भई रु.१ खर्ब ९ अर्ब ४४ करोड १८ लाख मौज्दात देखिएको छ। बजेट सिद्धान्त विपरीत कोष व्यवस्था गरी खर्च गरेबाट आम्दानी खर्चमा संसदीय नियन्त्रण बाहिर देखियो।

● **ऋण तथा दायित्व**

२५. **समष्टिगत ऋण** - महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त ऋण हिसाब विवरणमा २०७४।७५ सम्म नेपाल सरकारको कुल ऋण दायित्व रु.९ खर्ब १५ अर्ब ३१ करोड रहेको छ। जसमध्ये आन्तरिक ऋण रु.३ खर्ब ९१ अर्ब १६ करोड र वैदेशिक ऋण रु.५ खर्ब २४ अर्ब १५ करोड रहेको देखिन्छ। ऋण दायित्व गत वर्षको तुलनामा ३१.१९ प्रतिशतले अर्थात् रु.२ खर्ब १७ अर्ब ६२ करोड वृद्धि भएको देखिन्छ। उक्त ऋण कुल गार्हस्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) रु.३० खर्ब ७ अर्ब २४ करोडको ३०.४४ प्रतिशत रहेको छ। कुल ऋणमध्ये आन्तरिक ऋण ४२.७३ प्रतिशत र वैदेशिक ऋण ५७.२७ प्रतिशत रहेको छ। आषाढ मसान्तको कुल जनसंख्या २ करोड ८८ लाख २९ हजारलाई आधार मान्दा यो वर्षसम्म प्रतिव्यक्ति कुल ऋण दायित्व रु.३१ हजार ७५० रहेको छ। प्रतिव्यक्ति ऋण दायित्व गत वर्षभन्दा रु.७ हजार ४३ ले बढ्न गएको छ।
२६. **शोधभर्ना बाँकी** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३७ को उप-नियम ३ र ४ मा विभिन्न दातृपक्षसँग भएको सम्झौताको आधारमा प्रत्येक आयोजनाले शोधभर्ना माग गर्ने, भएको निकासा खर्च दातृपक्षबाट शोधभर्ना प्राप्त भएको र शोधभर्ना प्राप्त हुन बाँकीको अभिलेख राखी अनुगमन गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। आर्थिक वर्ष २०७४।७५ को अन्तसम्ममा रु.२७ अर्ब ८३ करोड ६० लाख ऋण र रु.२० अर्ब ७६ करोड २६ लाख अनुदान गरी रु.४८ अर्ब ५९ करोड ८६ लाख शोधभर्ना लिन बाँकी छ। शोधभर्ना लिन बाँकी रकम गतवर्षको तुलनामा १३.१२ प्रतिशतले बढी देखिन्छ। यस सम्बन्धमा निम्नानुसार देखिएको छ:

२६.१. वैदेशिक ऋणबाट शोधभर्ना हुने गरी गत विगतमा खर्च भएको रु.२२ अर्ब ३७ करोड ८१ लाख बाँकी रहेकोमा यो वर्षको खर्च रु.५७ अर्ब ६२ करोड ९६ लाखसमेत शोधभर्ना हुनुपर्ने रु.८० अर्ब ७७ लाखमध्ये यो वर्ष रु.५० अर्ब ११ करोड ३५ लाख प्राप्त भएको तथा रु.२ अर्ब ५ करोड ८२ लाख हिसाब मिलान गरी वर्षान्तमा रु.२७ अर्ब ८३ करोड ६० लाख सोधभर्ना बाँकी छ। गत वर्षसम्म रु.२० अर्ब ५८ करोड १४ लाख अनुदानतर्फ शोधभर्ना लिन बाँकी रहेकोमा यो वर्ष खर्च भएको रु.२३ अर्ब ७३ करोड २९ लाखसमेत रु.४४ अर्ब ३१ करोड ४३ लाखमध्ये यो वर्ष रु.२२ अर्ब २१ करोड ७१ प्राप्त भएको र रु.१ अर्ब ३२ करोड ४६ लाख हिसाब मिलान भई वर्षान्तमा रु.२० अर्ब ७६ करोड २६ लाख शोधभर्ना लिन बाँकी रहेको छ। ऋण शोधभर्ना बाँकी रकम गत वर्षभन्दा २४.३८ प्रतिशतले र अनुदान शोधभर्ना बाँकी रकम गत वर्षभन्दा ०.८८ प्रतिशतले बढेको छ।

वैदेशिक ऋण शोधभर्ना हुन बाँकी रकम बढी रहेका मन्त्रालयमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको रु.१० अर्ब ९६ करोड ५१ लाख, अर्थ मन्त्रालय सार्वजनिक संस्थान लगानीको रु.१० अर्ब ६५ करोड ६२ लाख, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको रु.२ अर्ब १२ करोड ३५ लाख, शहरी विकास मन्त्रालयको रु.२ अर्ब ५७ करोड ३६ लाख रहेकोछ।

अनुदानतर्फ शोधभर्ना हुन बाँकी रकम बढी रहेका मन्त्रालयमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको रु.९ अर्ब ७९ करोड ४४ लाख, शिक्षा मन्त्रालयको रु.४ अर्ब ९७ करोड २८ लाख, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको रु.१ अर्ब ५४ करोड ९८ लाख, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको रु.१ अर्ब ३० करोड ६६ लाख, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयको रु.१ अर्ब ७ करोड २५ लाख देखिन्छ।

२६.२. महालेखा नियन्त्रकको कार्यालयबाट पेस भएको विवरणबाट बन्द भइसकेका आयोजनामा शोधभर्ना हुन बाँकीको विवरणमा गत वर्षसम्म अनुदानतर्फ रु.५८ करोड २६ लाख बाँकी रहेकोमा यो वर्ष रु.३५ करोड ९० लाख प्राप्त भई रु.२२ करोड ३६ लाख बाँकी रहेको र वैदेशिक ऋणतर्फ गत वर्षसम्म रु.३३ करोड २८ लाख बाँकी रहेकोमा यो वर्ष रु.१ करोड ७४ लाख हिसाब मिलान गरी विभिन्न मन्त्रालयमा रु.३५ करोड २ लाखसमेत रु.५७ करोड ३८ लाख बाँकी रहेकोछ।

शोधभर्ना लिनुपर्ने रकम समयमा शोधभर्ना नलिँदा नेपाल सरकारको स्रोततर्फ भार पर्ने भएकाले कानूनले तोकेको म्यादभित्रै खर्च गर्ने मन्त्रालयसँग समन्वय गरेर ऋण अनुदान शोधभर्ना लिने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ।

● सार्वजनिक संस्थानहरुको कार्य सम्पादन

२७. **सार्वजनिक संस्थानको अवस्था** - नेपालमा सञ्चालित ७१ सार्वजनिक संस्थानमध्ये विनिवेश र बन्द भएका ३३ र सञ्चालनमा रहेका ३८ संस्था रहेका छन्। यससम्बन्धी व्यहोरा निम्नानुसार छन्:
- २७.१. निजीकरण गर्दा सञ्चालन गरी रोजगारी तथा उत्पादनमा टेवा पुऱ्याउने शर्तमा निजीकरण भएका १८ संस्थानमध्ये हाल १२ संस्थामात्र सञ्चालनमा रहेका छन्। भृकुटी कागज कारखाना, हारिसिद्धि इंटाटायल कारखाना, बाँसवारी छालाजुता कारखाना, काँचो छाला सङ्घलन तथा विक्री कम्पनी, बालाजु कपडा उद्योग, विराटनगर जुट मिल्स सञ्चालनमा नरहेको र हारिसिद्धि इंटाटायल कारखानाको जग्गा जमिनसमेत प्लटिड गरी विक्री गरेको अवस्था छ। उद्योगहरु समझौता तथा प्रस्तावनाअनुसार सञ्चालन नभएकोमा सम्बन्धित निकाय र मन्त्रालयबाट थप कारबाही भएको देखिएन।
- २७.२. निजीकरण ऐन, २०५० तर्जुमा भएपछि निजिकरणले गति लिएपनि पछिल्ला वर्षहरुमा यो कार्य प्रभावकारी नभएको, निजीकृत संस्था सञ्चालन गर्ने भनिए पनि कतिपय बन्द गरेका कारण नीतिगत निरन्तरता नहुने अवस्था सिर्जना भएको छ। सञ्चालनमा नरहेका संस्था लिक्वीडेशन कार्य समयमा सम्पन्न गरी त्यस्ता संस्थामा रहेको उपकरण तथा अन्य मूल्यवान सम्पतिको यथोथित व्यवस्थापन गर्नुपर्नेमा नगरेका कारण उपकरणहरु प्रयोगविहीन भैसकेका, स्रोत साधनको सदृपयोग नभएको, जग्गा तथा अन्य सम्पतिको अतिक्रमण भएको जस्ता अवस्था रहेको छ। खारेज भई सञ्चालनमा नरहेका संस्थामा मात्र यो वर्ष रु.२० करोड ५९ लाख तलब भत्ता लगायतका प्रयोजनमा ऋण लगानी भएको देखिन्छ।
- २७.३. सरकारी स्वामित्वमा रहेका संस्थानहरुको पनि बोझिलो संगठन, बढ्दो तलब भत्तालगायत सञ्चालन खर्च, असीमित दायित्व, कार्य सञ्चालन खर्चमा वृद्धि, साँवा व्याज भुक्तानीको बोझ, पूरानो प्रविधिको प्रयोगबाट उत्पादन तथा सेवामा लागत वृद्धि, क्षमताको न्यून उपयोगलगायतका कारणले आम्दानीको तुलनामा खर्चको भार बढ्दै गएको छ। अल्पकालीन कर्मचारी सुविधा बढाई भविष्यमा भुक्तानी गर्नुपर्ने

रकमको व्यवस्था नगरिंदा सार्वजनिक संस्थानहरूले दीर्घकालमा भुक्तानी गर्नुपर्ने दायित्व २०७३।७४ सम्म रु.३८ अर्ब ५६ करोड ७७ लाख रहेकोले अन्ततः यसको भार नेपाल सरकारलाई नै पर्न जाने अवस्था छ ।

तसर्थ निजीकृत तथा सरकारी स्वामित्वमा रहेका सार्वजनिक संस्थाको पुनः बर्गीकरण गरी सञ्चालन हुने र नहुने, कार्यदक्षता भएका र नभएका छुट्ट्याई एक आपसमा गाभ्ने, खारेजी वा सञ्चालन गर्ने सम्बन्धमा स्पष्ट नीति तय गर्नुपर्दछ ।

२८. भाडा असुली - नेपाल चिया विकास निगम २०५७।३।१४ मा बिक्री गरी निजीकरणमा लैजान सम्झौता भएकोमा सम्झौता मितिदेखि २०६२।६।३ सम्मको वगान भाडा रु.१० करोड ७३ लाख असुल हुनुपर्ने थियो । सम्झौतावमोजिमको रकम असुल नगरी मन्त्रिपरिषद्को २०६४।६।२० को निर्णय अनुसार २०६२।७।३ सम्मको तिर्न बाँकी रु.१० करोड ७३ लाख ४२ हजार भाडा रकम १० वर्षभित्रमा भुक्तानी गर्न दिने गरी २०६४।१।२२ मा पूरक सम्झौता गरेको देखिन्छ । पूरक सम्झौता भएको २०७४।१।२२ मा १० वर्ष नाधिसकेको भए तापनि हालसम्म उक्त रकम असुल नभएकोले उक्त रकम नियमानुसार असुल हुनुपर्दछ ।

२९. संगठित संस्थाको लेखापरीक्षण - यो वर्ष ४३ संस्थाको बक्यौता समेत ७८ आर्थिक वर्षको लेखापरीक्षण गर्नुपर्नेमा ३६ संस्थाको ५४ आर्थिक वर्षको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको छ । सम्पन्न ३६ मध्ये ४५ आर्थिक वर्षको अन्तिम प्रतिवेदन जारी भई ७ संस्थाको ३३ आर्थिक वर्षको बाँकी रहेको छ । समयमा लेखापरीक्षण नगराउने संस्था र पदाधिकारीहरूलाई जिम्मेवार बनाई आवश्यक कारबाही हुनुपर्दछ ।

यस वर्ष लेखापरीक्षक नियुक्ति गरिएका संगठित संस्था ४० मध्ये ११ ले र लेखापरीक्षकको नियुक्तिको लागि परामर्श दिइएका संगठित संस्था ३० मध्ये ५ संस्थाले लेखापरीक्षण गराएका छैनन् । लेखापरीक्षण ऐन, २०७५ को दफा १।१(२) अनुसार नेपाल सरकारको अधिकांश स्वामित्व भएका संगठित संस्थाले लेखापरीक्षक नियुक्ति गर्न परामर्श माग गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष ३० संस्थाले ४१ आर्थिक वर्षको मात्र लेखापरीक्षक नियुक्ति गर्न परामर्श माग गरेका छन् । समयमै परामर्श माग गरी लेखापरीक्षण अद्यावधिक नगराउने संस्थाका सम्बन्धितलाई जिम्मेवार बनाउनु पर्दछ ।

३०. लेखामानको पालना - कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १।०।८(२) मा कम्पनीहरूले प्रचलित कानूनबमोजिम अधिकारप्राप्त निकायले लागू गरेको लेखामान पालना गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । नेपाल चार्टड एकाउण्टेन्ट संस्थाको निर्णयबमोजिम बाणिज्य बैंकहरूले नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमान प्रयोग गर्ने व्यवस्था छ । सञ्चालनमा रहेका २८ वाणिज्य बैंकहरूमध्ये २४ वाणिज्य बैंकहरूले सो अनुसार वित्तीय विवरणहरू तयार नगरेको कारण लेखापरीक्षकले टिप्पणी सहितको राय दिएको पाइयो । उपरोक्त स्थितिमा समेत नेपाल राष्ट्र बैंकले बाणिज्य बैंकहरूलाई लाभांश प्रदान गर्न अनुमति प्रदान गरेको उचित देखिएन । कानूनको पालना गराउन अनुगमन व्यवस्था प्रभावकारी गराउनु पर्दछ ।

३१. ऋण दायित्व - नेपाल विद्युत प्राधिकरणले नेपाल सरकारसँग सहायक ऋण सम्झौता गरी विभिन्न दातृ निकाय, विदेशी बैंक तथा वित्तीय संस्थासँग लिएको ऋणको २०७४।७५ मा रु.१ खर्व २० अर्ब २६ करोड मौज्दात रहेकोमा विगतदेखि नै हिसावमिलान गरी मौज्दात एकिन गरेको छैन । ऋण तथा व्याज रकम भुक्तानी तालिका अनुसार समयमा भुक्तानी हुन सकेको छैन । भाखा ननाधेको र भाखा नाधेको साँवा तथा व्याज रकम देखिने गरी आयुगत विवरण समेत तयार गरी समीक्षा गरेको छैन । ऋण तथा व्याज हिसाब अद्यावधिक गर्नुपर्दछ ।

● **राजस्वको दायरा**

३२. कराधार क्षेत्र - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ६।७(६) को (ज) अनुसार रेडियो अप्टिकल्स फाइबर्स वा भू-उपग्रह जस्ता सञ्चार माध्यमबाट सूचना सम्प्रेषण गर्ने व्यवसाय सञ्चालन गर्ने व्यक्तिले नेपालमा स्थापित संयन्त्रबाट खबर वा सूचना सम्प्रेषण गरी प्राप्त गरेको भुक्तानी नेपालमा स्रोत भएको मानिने व्यवस्था छ । सोही ऐनको दफा ६।७(६)।१ (२) मा नेपालमा सञ्चालित क्रियाकलापको स्रोत नेपालमा हुने व्यवस्था छ । इन्टरनेट सेवामार्फत इन्टरनेट टेलिफोन सेवा प्रदान गर्ने भाइवर, फेस बुक मेसेन्जर, स्काइप, ट्वाट्स एप, वीच्याट, इमो जस्ता एप्लिकेशनहरू नेपालमा निर्वादरूपमा सञ्चालन भइरहेका छन् । ती एप्लिकेशनहरू नेपालको कराधार क्षेत्रभित्र पर्ने भएकोले सेवा प्रदान गर्नुपूर्व दर्ता हुनुपर्नेमा कुनै पनि सेवाप्रदायक संस्था दर्ता भएको पाइएन । ती एप्लिकेशनले ओभर दि टप अफ सर्भिसेजको माध्यमले सेवा दिएकोले टेलिफोन सेवाको महत्वपूर्ण हिस्सा इन्टरनेटको प्रयोग गरी एप्लिकेशनमार्फत सञ्चालन भइरहेको छ । टेलिफोन सेवा प्रदायकको टेलिफोन सेवावापत प्राप्त हुने आयमा ती एप्लिकेशन प्रयोगको कारण ह्वास आएको तर ती एप्लिकेशनमार्फत सेवा प्रदान गर्ने निकाय दर्ता नभएका कारण सम्भाव्य

राजस्व गुमेको अवस्था छ । तसर्थ कानूनी तथा नीतिगत सुधार गरी यी सेवा प्रदायकलाई दर्ता गराई राजस्व असुल गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

३३. विद्युतीय व्यापारमा कर - हाल विश्वमा भौतिक उपस्थिति बेगर ई-कमर्श र डिजिटलाइजेसनको माध्यमबाट हुने व्यवसाय बढ्दै गएको छ । नेपालमा समेत सयौं साइटहरूले व्यवसाय सञ्चालन गर्दै आएका छन् । यसैगरी नेपालबाट सिधै अन्तर्राष्ट्रिय ई-कमर्श साइटहरूमा प्रवेश गरी स्वदेश वा विदेशबाट कारोबार गरी वस्तु तथा सेवा प्राप्त गर्न सकिन्छ । स्वदेशबाट हुने कारोबारको लागि छुटै व्यवसायिक कोड नभएकोले अनुगमन गर्न कठिनाइ छ भने विदेशी साइटहरू प्रयोग गरी स्वदेश/विदेशबाट कारोबार गर्दा ती संस्था नेपालमा दर्ता नभएको कारणले सो व्यवसायिक कारोबार करको दायरामा आएको देखिएन । यस सम्बन्धी थप व्योरा निम्न छन् :

३३.१. विभिन्न सामाजिक सञ्जालमार्फत गरिने विज्ञापनको माध्यमबाट पनि राज्यको ठूलो धनराशि विदेशिएको अवस्था छ । यस्ता सोसियल साइट नेपालमा दर्ता नभएको र नेपालबाट वैधानिकरूपमा ती साइट सञ्चालकलाई भुक्तानी गर्ने पेमेन्ट गेटवे समेत नभएकोले स्वदेश तथा विदेशमा रहेका व्यक्ति वा व्यवसायीले पेटिएम, पेपाल, क्रेडिट कार्डलगायतका अन्तर्राष्ट्रिय विद्युतीय भुक्तानी माध्यम प्रयोग गरी सम्बन्धित साइटका सञ्चालकलाई रकम भुक्तानी गरेपछि विज्ञापन अपलोड हुने गरेको छ । यसरी अपलोड हुने विज्ञापन शुल्क विज्ञापन हेरेको आधारमा सम्बन्धित सोसियल साइट सञ्चालकले विज्ञापन शुल्क असुल गर्दछन् । उक्त विज्ञापन सेवा नेपालमा प्रदान गरेकोले करको स्रोत सिद्धान्तको आधारमा विदेशमा कारोबार भएपनि नेपालमा कर तिर्नुपर्ने हुन्छ । यसप्रकारको कारोबार पहिचान हुन नसकेको र त्यस्ता सोसियल साइट नेपालमा दर्ता नभएकोले यस कारोबारबाट राज्यलाई कुनै पनि कर प्राप्त हुन सकेको छैन । त्यस्ता साइटलाई करको दायरामा ल्याउने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।

३३.२. डिजिटल व्यवसायलाई कर लगाउने सम्बन्धमा अर्थिक सहयोग तथा विकास संगठन (ओईसिडि), यूरोपियन युनियनबाट प्रशस्त अध्ययन भएको छ । यूरोपियन युनियनले सन् २०१५ देखि ट्रैलिकम्युनिकेसन सप्लायर्स, सूचना सम्प्रेषण र इलेक्ट्रोनिक सेवा उपलब्ध गराउने गैरबासिन्दालाई समेत मूल्य अभिवृद्धि कर लगाउने व्यवस्था गरेको छ । सर्भिया, ताइवान र चीनले मूल्य अभिवृद्धि करको दायरालाई डिजिटल सप्लायर्सम्म विस्तार गरेको छ । चीन, मलेसिया र थाइल्याण्डले डिजिटल आयमा समेत कर लगाउने गरी कानून तर्जुमा गरेका छन् । नेपालमा ई-कमर्शको कर निर्धारणसम्बन्धी संरचना, नीति नियम र कानूनी व्यवस्थाको अभावमा यस्तो कारोबार भए तापनि कर प्रशासनको दायरामा ल्याई व्यवसायीले कर तिर्ने गरेको पाइँदैन । यस्तो कारोबारबाट प्राप्त हुन सक्ने कर रकम सम्बन्धमा अध्ययनसमेत भएको पाइँदैन ।

ई-कमर्शबाट हुने व्यापारलाई करको दायरामा ल्याउन, ऐन, नियम, संरचना र पूर्वाधार तयार गर्ने र तत्सम्बन्धी ज्ञान, सीप, क्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ । अन्तर्राष्ट्रियरूपमा ई-कमर्श सञ्चालन गर्ने व्यवसायीलाई नेपालमा दर्ता गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था मिलाउने वा स्थायी संस्थापनको परिभाषालाई परिमार्जन गरी जसले भौतिक उपस्थिति बेगर नै अन्य देशहरूबाट व्यवसाय गरेको अवस्थामा समेत स्थायी संस्थापन मान्न सकिने व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यस्ता कम्पनीको आम्दानी र कराधारलाई व्यवसायिक क्रियाकलाप सम्पादन भएको स्थानको आधारमा बाँडफाँड गर्ने वा स्थानगत आम्दानी प्राप्तिको आधारमा बाँडफाँड गर्ने विकल्प प्रयोग गरी कानून संशोधन हुनुपर्दछ । यस सम्बन्धमा ओईसिडीले तयार गरेको कराधार क्षयीकरण तथा नाफा हस्तान्तरणको कार्ययोजनाका आधारमा राजस्व सङ्कलन व्यवस्था मिलाउन अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

३४. शेयरको पूँजीगत लाभकर - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९५क(२) मा नेपाल धितोपत्र बोर्डमा सूचीकृत भएको निकायको हितको निसर्गबाट प्राप्त लाभमा ५ प्रतिशत कर लाग्ने व्यवस्था छ । लाभ गणना गर्ने प्रयोजनका लागि बुक क्लोज गर्दाको अन्तिम मूल्यलाई बोनस तथा हकप्रद शेयरको अनुपातले समायोजन गरी औसत गणना गर्दा आउने अझमा पुनः ३ पटकको बजार मूल्यको औसत लिई कायम भएको आधार मूल्यलाई खर्च छुट दिने अर्थ मन्त्रीस्तरबाट २०६४।दा२२ मा निर्णय भएको छ । यो व्यवस्था पूँजीगत लाभ कर निर्धारण गर्ने अर्को व्यवस्था नभएसम्मका लागि लागू भएको थियो । शेयरको वास्तविक तिरेको लागतलाई आधार नलिई बजार मूल्यको आधारमा समायोजन गर्दा लागत खर्च बढी दाबी हुने गरेको छ । यसरी अङ्गित मूल्यभन्दा बोनस तथा हकप्रद शेयरको वास्तविक लागत बढी समायोजन भई पूँजीगत लाभकर घटी दाखिला भएको छ ।

यस वर्ष रु.१४ अर्ब ८० करोड २१ लाखको हकप्रद र बोनस शेयर विक्री गरेकोमा यथार्थ लागत रु.२ अर्ब ३० करोड ४४ लाख कट्टा गरी रु.१२ अर्ब ४९ करोड ७६ लाखमा आयकर ऐन, २०५८

को अनुसूची-१(४)ख३ बमोजिम ५ प्रतिशतले हुने कर रु.६२ करोड ४९ लाख असुल हुनुपर्नेमा रु.४ करोड ९० लाख मात्र असुल भएकोले रु.५७ करोड ५९ लाख छुट भएको देखिन्छ । यससम्बन्धी व्यहोरा गत वर्ष औल्याए पनि स्थिति यथावत् छ । यसबाट परेको असर यकिन गरी राजस्व असुलीमा प्रभावकारीता ल्याउनुपर्दछ ।

३५. संस्थापक शेयरको न्यून मूल्याङ्कन - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ३७(१) मा कुनै सम्पत्ति वा दायित्वको निसर्ग गर्दा प्राप्त आमदानीभन्दा सो सम्पत्ति वा दायित्व बापतको खर्चको (आउट गोइंग्स) घटी भएकोमा फरक रकम आय मानी गणना गर्ने व्यवस्था छ । संस्थापन शेयरको खरिद विक्री कारोबार हुँदा पूँजीगत लाभकर गणनाका लागि अर्थ मन्त्रीस्तरीय २०६४१९२५ को निर्णयले खुद सम्पत्ति सकारात्मक भएको कम्पनीको हकमा गत वर्षको किताबी मूल्यको ५ गुणा वा साधारण शेयरको बजार मूल्यको ५० प्रतिशत मध्ये जुन कम हुन्छ सो मूल्य र खुद सम्पत्ति ऋणात्मक भएको कम्पनीको हकमा १८० दिनको औसत बजार मूल्यको ५० प्रतिशत वा कारोबार भएको दिनको बजार मूल्यको ५० प्रतिशतमध्ये जुन कम हुन्छ सोभन्दा बढी मूल्यमा गणना गर्ने उल्लेख छ । साधारण शेयरको ५० प्रतिशत हुने गरी संस्थापक शेयरको मूल्य कायम गर्ने आधार देखिन्दैन ।

आय वर्ष २०७४/७५ मा ७२ कम्पनीको २ करोड ५५ लाख २० हजार किता संस्थापक शेयर रु.१० अर्ब ६४ करोड १४ लाखमा विक्री गरेको देखिन्छ । उक्त शेयर कारोबार भएको दिनको साधारण शेयरको न्यूनतम मूल्यमा विक्री गर्दा पनि रु.१५ अर्ब ६६ करोड ८७ लाख हुने देखिन्छ । तसर्थ विक्रीमा फरक परेको रु.५ अर्ब २ करोड ७२ लाखमा समेत पूँजीगत लाभकर गणना गरी असुल गर्नुपर्नेमा उक्त निर्णयलाई आधार लिई लाभकरको गणना गरेको कारण ५ प्रतिशतका दरले पूँजीगत लाभकर रु.२५ करोड १३ लाख घटी असुल भएकोले सो निर्णयमा पुनरावलोकन हुनुपर्दछ ।

३६. वैदेशिक अध्ययनमा शिक्षा सेवा शुल्क - आर्थिक ऐन, २०७४ को दफा ८ को उपदफा १८ मा विदेशमा अध्ययन गर्ने जाने विद्यार्थीलाई शिक्षण शुल्कबापत विदेशी मुद्राको सटही सुविधा दिँदा यस्तो सटही रकममा १ प्रतिशत शिक्षा सेवा शुल्क लगाई असुल गर्ने व्यवस्था रहेकोमा आर्थिक ऐन, २०७५ ले २ प्रतिशत पुऱ्याएको छ । मित्राष्ट्र भारतमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीवाट यस्तो शिक्षा सेवा शुल्क असुल भएको छैन । त्रिभुवन विश्वविद्यालयको अभिलेखअनुसार विभिन्न संकायमा ५ हजार ९३१ विद्यार्थीले भारतमा गई स्नातक तहको अध्ययन गरेपछि यो वर्ष समकक्षता प्रमाणपत्र लिएको देखिन्छ । यसैगरी पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट प्राप्त विवरणमा भारतमा अध्ययन गरी यो वर्ष १० कक्षा र १२ कक्षा उत्तीर्ण गर्ने ८ हजार ४९३ विद्यार्थीले यो वर्ष समकक्षता प्रमाणपत्र लिएको देखिन्छ ।

उक्त विवरणअनुसार १ वर्षको अवधिमा ती विद्यार्थीले भारतका विद्यालय र विश्वविद्यालयमा तिरेको औसत शिक्षण शुल्कको आधारमा न्यूनतम रु.६ अर्ब २७ करोड ५२ लाख शिक्षण शुल्क खर्च हुने देखिन्छ । उक्त रकमको १ प्रतिशतले गणना गर्दा पनि रु.६ करोड २७ लाख ५२ हजार राजस्व असुल नभएको अवस्था छ । तसर्थ भारतमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थी, निजहरूले भुक्तानी गरेको शिक्षण शुल्कको अभिलेख राख्ने संयन्त्रको विकास गरी राजस्व असुलीको दायरा बढाउनुपर्दछ ।

३७. गैरकर राजस्वको दर - इन्टरनेट सेवा प्रदायक र टेलिफोन सेवा प्रदायकलाई बेगलाबेगलै प्रकृतिको व्यवसायको रूपमा लाइसेन्स प्रदान, दर्ता, नवीकरण र सोबापतको शुल्क निर्धारण गर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । सोअनुसार इन्टरनेट सेवा प्रदायक दर्ता हुँदा रु.३ लाख र प्रत्येक वर्ष नवीकरणबापत रु.२ लाख ७० हजार शुल्क बुझाउनुपर्ने व्यवस्था छ । यसै गरी मोबाइल सेवा प्रदायकले दर्ता हुँदा रु.२१ करोड र एकीकृत लाइसेन्स लिनेले रु.३५ करोड ७५ लाख बुझाउनुपर्ने व्यवस्था छ भने ती सेवा प्रदायकले नवीकरण गर्दा ५ वर्षमा रु.२० अर्ब अर्थात् वार्षिक रु.४ अर्ब बुझाउनुपर्ने प्रावधान छ ।

विगतमा इन्टरनेट सेवा प्रदायकले डेटा सम्प्रेषण गर्ने र टेलिफोन सेवा प्रदायकले भ्वाइस सम्प्रेषण गर्ने भएकाले व्यावसायिक प्रकृति बेगलाबेगलै रहेको थियो । तर प्रविधिमा आएको परिवर्तनसँगै टेलिफोन सेवा प्रदायकबाट हुने भ्वाइस सम्प्रेषण इन्टरनेट सेवा प्रदायकले प्रदान गर्ने इन्टरनेटबाट समेत हुन थालेको छ । इन्टरनेटमार्फत भ्वाइसको अतिरिक्त भिडियोसमेत डाटाको रूपमा सम्प्रेषण हुने प्रविधि विकास भएको कारण यी दुई प्रकृतिका व्यवसायमा खासै भिन्नता रहेको देखिएन । तथापि गैरकर राजस्वबापत यी दुई सेवा प्रदायकको दर्ता र नवीकरणबापत सरकारले सङ्गलन गर्ने राजस्व अस्वभाविक अन्तर रहेको देखियो । तत्कालीन अवस्थामा इन्टरनेट प्रविधिको भ्वाइस र भिडियो सम्प्रेषण नहुने अवस्थालाई मध्यनजर राखी निर्धारण गरिएको दर्ता अनुमति र नवीकरण शुल्क हाल टेलिफोन सेवा प्रदायकले प्रदान गर्ने प्रकृतिका सेवासमेत इन्टरनेट सेवा प्रदायकबाट प्रदान गरिरहेको परिप्रेक्ष्यमा

इन्टरनेट सेवा प्रदायकले तिनुपर्ने लाइसेन्स दस्तुर र नवीकरण दस्तुरमा पुनरावलोकन गरी यसप्रकारको अत्यधिक अन्तर न्यून गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

● कर परिपालन

३८. **मूल्य अभिवृद्धि कर** - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १८ मा करदाताले प्रत्येक महिना आफूले बुझाउनुपर्ने कर रकम स्वयं निर्धारण गरी सो महिना समाप्त भएको २५ दिनभित्र विवरण बुझाउनुपर्ने व्यवस्था छ । विभागले पेस गरेको वार्षिक प्रतिवेदन अनुसार २०७५ असार मसान्तको मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यान्वयनको अवस्था निम्नानुसार देखिएको छ:

विवरण	२०७२/७३	२०७३/७४	२०७४/७५
क्रेडिट रकम (रु.अर्बमा)	२६.५	२७.५२	३५.७१
क्रेडिट रिटर्न (सरकारले दिनुपर्ने विवरण) प्रतिशत	५१.११	५१.१४	५१.१७
डेबिट रकम (रु.अर्बमा)	६.३३	८.७१	९.९६
डेबिट रिटर्न (सरकारलाई तिनुपर्ने विवरण) प्रतिशत	१३.३०	१३.२५	१४.०६
शून्य रिटर्न प्रतिशतमा	३५.५८	३५.६१	३३.९७
डेबिट र क्रेडिट रकम तुलना	१ :४.१९	१ :३.१६	१ :३.५९
मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता (रु.अर्बमा)	४.२३	४.७६	४.५९
विवरण पेस नगर्ने प्रतिशत	३०	३०	२४.००

- ३८.१. यो वर्ष विवरण पेस गर्नेमध्ये ५१.९७ प्रतिशतले सरकारबाट लिनुपर्ने (क्रेडिट), ३३.९७ प्रतिशतले शून्य (कारोबार नगरेको) र १३.०६ प्रतिशतले मात्र सरकारलाई बुझाउनुपर्ने (डेबिट) विवरण बुझाएका छन् । विवरण नै पेस नगर्नेको संख्या २४ प्रतिशत रहेको छ । ठूलो संख्यामा सरकारसंग लिनुपर्ने र कारोबार नै नभएको विवरण बुझाउने र विवरण नै नबुझाउने अवस्थाले मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यान्वयन प्रभावकारी भएको छैन ।

- ३८.२. मुलुकमा उपभोगको मात्रा बढिरहेको अवस्थामा आन्तरिक उपभोगमा सङ्कलन गरिएको मूल्य अभिवृद्धि कर रु.७६ अर्ब कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको तुलनामा २.५३ प्रतिशत रहेको छ । आन्तरिक राजस्वको मुख्य आधारको रूपमा रहेको मूल्य अभिवृद्धि करको ६३.१४ प्रतिशत आयातबाट असुल भएको छ । मूल्य अभिवृद्धि करको महत्वपूर्ण हिस्सा आयातमा निर्भर रहनु उपयुक्त होइन । आन्तरिक उपभोगमा सङ्कलन गर्ने मूल्य अभिवृद्धि करको दायरा बढाउनुपर्दछ ।

- ३८.३. राजस्व प्रशासनले नीतिगत सुधार गरेर सैद्धान्तिक रूपमा कर सङ्कलनमा सहजता र तिव्रता देखाए तापनि व्यावहारिकरूपमा दर्ता बेरार कारोबार गर्ने, दर्ता हुनेले पनि वीजक जारी नगर्ने, न्यून वीजकीकरण गर्ने, समयमा विवरण नबुझाउने, बुझाउनेले पनि बढी मौज्दात, सम्पत्ति खरिद, न्यून मूल्य वृद्धि देखाई क्रेडिट विवरण जारी गर्ने, डेबिट विवरण पेस गर्नेले पनि लाग्ने कर नतिरेको बजार अनुगमन, विलिङ्ग इन्फोर्समेन्ट कार्यमा तदारुकता नआएको अवस्था विद्यमान छ । विलिङ्ग इन्फोर्समेन्ट तथा बजार अनुगमन कार्यलाई निरन्तर एवं प्रभावकारी बनाउनु जरुरी छ ।

३९. **अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाका कर्मचारीको कर** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा १०(क) मा नेपाल सरकार र कुनै विदेशी राष्ट्र वा अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाको वीचमा भएको द्विपक्षीय रूपमा वाहुपक्षीय संन्धि वा सम्झौतामा उल्लेख भएकमोजिम कर छुटको सुविधा पाउनेलाई मात्र कर छुट हुने देखिन्छ । संयुक्त राष्ट्रसंघको २३ फेब्रुअरी १९४६ को साधारण सभाबाट पनि संयुक्त राष्ट्रसंघका कूटनैतिक कर्मचारीबाहेक अन्य कर्मचारी तथा परामर्शदातालाई कर छुट हुने देखिदैन । नेपालमा रहेको यस्ता अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाले कूटनैतिक सुविधा प्राप्त गरे बाहेकको भुक्तानी भएको रकममा लाग्ने कर प्राप्त हुन सकेको छैन । तसर्थ तथ्याङ्क सङ्कलन गरी सोबाट छुट भएको राजस्व असुलीमा तदारुकता ल्याउनुपर्दछ ।

४०. **म्युचुयल फण्डको कर** - आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची-१(२) अनुसार वित्तीय संस्था वा यस्ता निकायको कर योग्य आयमा ३० प्रतिशत कर लाग्ने व्यवस्था छ । ऐनको दफा ८(४)(ङ) ले सामुहिक लगानी कोषमा अग्रिम कर कट्टी गर्नु नपर्ने व्यवस्था गरे तापनि यस्ता निकायहरु ऐनको दफा २(ध) बमोजिम कर छुट पाउने संस्थाभित्र पर्दैनन् । धितोपत्र व्यवसायीले यी निकायमा रहेको हित निसर्ग गर्दा अग्रिमकर कट्टी नगरेको र आर्जित नाफा सम्बन्धित कोषका धनीबीच बाँडुफाँड गर्दा समेत कर कट्टा नगरेको अवस्था छ । मित्रराष्ट्र भारतमा यस्ता म्युचुयल फण्डलाई आयकर नलागे पनि सोको प्रतिस्थापनको रूपमा कारोबारमा आधारित कर लगाएको छ । तर नेपालमा यस्ता म्युचुयल फण्डले आफ्नो आर्जनमा ३० प्रतिशत कर तिनुपर्नेमा ७ म्युचुयल फण्डहरु आयकरमा दर्ता नभएका र लाग्ने कर

पनि दाखिला नगरेकोले विभागले कारोबारकर्ताको कारोबार क्षेत्र पहिचान गरी ती निकायको २०७१।७२, २०७२।७३ र २०७३।७४ को नाफा रु.२ अर्ब ३७ करोड ७३ लाखमा लाग्ने कर रु.७१ करोड १४ लाख सम्बन्धमा छानबिन गरी असुल गर्नुपर्दछ ।

४१. **अवकाश भुक्तानी** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ६५(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा हिताधिकारीको योगदान नहुने कोषबाट भएको भुक्तानीलाई स्वीकृत नलिएको अवकास कोषमा रहेको हितबापतको लाभ मानिने छैन । यो विषयलाई आयकर निर्देशिका, २०६६ को उदाहरण १२.४.४ ले स्पष्ट गरी यस्तो कोषबाट भएको भुक्तानीमा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८(१) अनुसार १५ प्रतिशतका दरले अग्रिम कट्टा गरिने र यस्तो कर अन्तिम रूपमा कर कट्टी हुने उल्लेख छ । ठूला करदाता कार्यालय अर्तगतको नागरिक लगानी कोषले सञ्चालन गरेको नन्कान्ट्रिव्युटरी फण्डबाट २०७४।७५ मा भुक्तानी गर्दा उपर्युक्त कानूनी व्यवस्था अनुसार भुक्तानीमा १५ प्रतिशतले कर कट्टी गर्नुपर्नेमा ५ प्रतिशतमात्र कट्टा गरेकोले ४३ कंम्पनीका २१६ व्यक्तिबाट रु.१० करोड ९३ लाखमा शुल्क र व्याजसमेत असुल गर्नुपर्दछ ।
४२. **प्रतिफलको लेखाङ्कन** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७ अनुसार कुनै व्यवसाय सञ्चालनबाट भएको मुनाफा र लाभहरु सो व्यवसायको आय हुने उल्लेख छ । ठूला करदाता कार्यालयका विभिन्न १८ करदाताले उपदानको लागि व्यवस्था गरेको रकम गत विगतमा एकमुष्ट नागरिक लगानी कोषमा जम्मा गरेका छन् । उक्त रकममा नागरिक लगानी कोषले २०७३।७४ मा अतिरिक्त प्रतिफल बापत ५ प्रतिशतका दरले हुने रकम थप गरिदिएको छ । यसरी थप भएको रु.३० करोड ६६ लाख ७ हजारलाई आय लेखाङ्कन गरेको देखिएन । यसप्रकार प्रतिफल प्राप्त भएको रकम छानबिन गरी सम्बन्धितको आयमा समावेश गरी लाग्ने कर रु.७ करोड ९८ लाख ९० हजार र शुल्क समेत हिसाब गरी निर्धारण गर्नुपर्दछ ।
४३. **बिक्री नदेखाएको** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७ अनुसार व्यवसायिक कारोबारको आय लेखाङ्कन गर्नुपर्दछ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय, महाराजगञ्जको एक करदाताले २०७३।७४ मा रु.२० करोड ७२ लाख ३६ हजारको सामान निर्यात गरेको भन्सार तथ्याङ्कबाट देखिएकोमा आय विवरणमा रु.४९ लाख ४५ हजार मात्र देखाएको, आन्तरिक राजस्व कार्यालय, पुतलीसङ्कको एक करदाताले रु.४ करोड ४४ लाख ४ हजारको हर्वल टि निर्यात गरेकोमा वित्तीय विवरणमा रु.३५ लाख २७ हजारको मात्र बिक्री देखाएको, आन्तरिक राजस्व कार्यालय, टझालको एक करदातालाई २२ सब डिप्ट्रिव्यूटर्सले तालिम सञ्चालन बापत रु.३ करोड १९ लाख ९७ हजार भुक्तानी गरेको रकमलाई करदाताले आय लेखाङ्कन नगरेको र जिल्ला भू-संरक्षण कार्यालय डोटीबाट प्राप्त अग्रिम आयकरको विवरण अनुसार एक करदाताले रु.३ करोड ९६ लाख ८८ हजारको भुक्तानी प्राप्त गरेकोमा आन्तरिक राजस्व कार्यालय, धनगढीको सो करदाताले मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ २०७३।७४ मा शून्य विवरण दिएको छ । सो सम्बन्धमा छानबिन गरी छुट भएको कर आयकर रु.७ करोड ७१ लाख १९ हजार मा शुल्क र व्याज समेत हिसाब गरी असुल गर्नुपर्दछ ।
४४. **वैदेशिक रोजगार व्यवसायीको आय** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७ अनुसार सेवा शुल्कलाई आयमा समावेश गर्नुपर्दछ । ठूला करदाता कार्यालय अर्तगतका हवाई टिकट बिक्रीको कारोबार गर्ने करदाताको बिक्री विवरण परीक्षण गर्दा आन्तरिक राजस्व कार्यालय त्रिपुरेश्वर, टझाल, लगायतका ८ कार्यालय अर्तगतका वैदेशिक रोजगार व्यवसायीले खरिद गरेको टिकटको रकम आय विवरणमा लेखाङ्कन गरेको छैन । खरिद खर्चलाई आय विवरणमा लेखाङ्कन नगरेको अवस्थामा सोबाट हुने आम्दानी समेत आयमा लेखाङ्कन नगरेको सम्बन्धमा थप छानबिन गरी सो खरिद कारोबारमा मूल्य अभिवृद्धि गर्दा हुने रु.५३ करोड ६ लाखमा २५ प्रतिशतले लाग्ने कर रु.१३ करोड २६ लाखमा लाग्ने शुल्क तथा व्याज छानबिन गरी असुल हुनुपर्दछ ।
४५. **चिकित्सकको पारिश्रमिक कर** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८(२) ले रोजगारदाताबाट कुनै आय वर्षमा ज्याला, तलब, अतिरिक्त समय काम गरेबापतको शुल्क, कमिसन र अन्य सुविधाबापतको रकमलाई पारिश्रमिकमा गणना गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । ठूला निजी अस्पतालहरुले चिकित्सक तथा अन्य पदाधिकारीलाई अस्पतालमा काम गरेबापतको पारिश्रमिकलाई परामर्श सेवाको रूपमा खर्च लेखी १५ प्रतिशत अग्रिम कर कट्टा गरेको छ । अस्पतालबाट प्राप्त रकमलाई आयमा देखाई आय विवरण दाखिला गर्ने परामर्शदाता चिकित्सकले अस्पतालमा सेवा दिँदा अन्य स्रोत साधन र सहयोगी कर्मचारीको सेवा सुविधाको रकम अस्पतालले नै व्यर्होने अवस्थामा पुनः परामर्श प्रदान गर्ने चिकित्सकले आफूले छुट्टै कर्मचारी राखेकोले सो लगायत उल्लेख गरी खर्च दाढी गरेको देखिन्छ ।

सम्बन्धित अस्पतालको सामग्री, भौतिक पूर्वाधार र सहयोगी जनशक्ति प्रयोग गरी रोजगारीको हैसियतबाट पारिश्रमिक प्राप्त गरेको अवस्थामा अन्य खर्च दाढी गर्न मिल्ने देखिदैन । तसर्थ सो सम्बन्धमा थप छानबिन गरी अस्पतालबाट प्राप्त आय मात्र देखाई आय विवरण पेस गर्ने आन्तरिक

राजस्व कार्यालय, त्रिपुरेश्वर, कास्की, चावहिल, ललितपुर लगायत ६ कार्यालयका ६५ करदाताले २०७३।७४ मा दाबी गरेको सहयोगी डाक्टर, उपकरणलगायतका अन्य खर्च रु.२६ करोड १२ लाख अमान्य गरी प्राप्त रकममा ऐनको अनुसूची-१(१) अनुसार लाग्ने कर रु.५ करोड २२ लाखमा शुल्क र व्याजसमेत गणना गरी असुल गर्नुपर्दछ ।

४६. हवाई सेवा कर - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७० अनुसार नेपालबाट प्रस्थान हुने यात्रुहरुको ओसारपसार गर्दा ५ प्रतिशत र नेपालबाट अर्को विदेशी मुलुकमा पुग्ने गरी प्रस्थान नहुने हवाई यातायातमा २ प्रतिशतका दरले कर लाग्ने व्यवस्था छ । हवाई उडान गर्ने एयरलाइन्सहरुले कानूनको उल्लिखित व्यवस्था अनुसार प्रस्थान गरेका यात्रु संख्याको आधारमा लाने कर दाखिला नगरेको, दाखिला गर्नेले पनि न्यून दाखिला गरेका छन् । लेखापरीक्षणको छनौटमा परेका ६ एयरलाइन्सबाट मात्र रु.३७ करोड ७८ लाख राजस्व छुट भएको रकम असुल गर्नुपर्दछ ।

उक्त तथ्याङ्कबाट तिर्नुपर्ने कर पहिलो गन्तव्यसम्मको मात्र गणना गरिएको छ । नेपालबाट उडान भएकोमा कनेक्टिङ फ्लाइटबाट दोस्रो गन्तव्यको भाडा र सबै कार्गोको रकम थप गर्दा माथि उल्लिखित रकम अझै बढी आउने देखिएकोले सोसमेत छानबिन गरी कर दायित्व यकिन गर्नुपर्दछ ।

४७. कार्गोमा कर - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७०(१६) अनुसार नेपालबाट चलान गरिएका मालसामानको ओसार पसार गर्दा हुने अन्तर चलानमा गैरबासिन्दा व्यक्तिलाई भुक्तानी गर्दा ५ प्रतिशतका दरले कर लाग्ने व्यवस्था छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय ४ का १० करदाताले विभिन्न हवाई कम्पनी मार्फत कार्गो ढुवानी गरेको भनी एकमुष्ट खरिद देखाएको, अनुसूची-१३ मा खरिद नदेखाएको, कार्गो सेवाको भुक्तानीमा लाग्ने कर दाखिला नगरेको अवस्थामा कार्गो कम्पनीले गरेको भुक्तानीलाई आधार बनाई सम्बन्धी एयरलाइन्सको कारोबार छानबिन गरी छुट भएको कर रु.११ करोड २१ लाख ६० हजारमा शुल्क समेत असुल गर्नुपर्दछ ।

४८. नियन्त्रणमा परिवर्तन - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ५७(१) अनुसार विगत ३ वर्षको स्वामित्वको तुलनामा ५० प्रतिशत वा सोभन्दा बढी स्वामित्व परिवर्तन भएमा सो निकायले आफ्नो स्वामित्वको सम्पत्ति वा आफूले वहन गरेको दायित्व निसर्ग गरेको मानिने, दफा ५७(२) अनुसार स्वामित्व परिवर्तन हुनुभन्दा अधि सो निकायलाई हुन गएको नोक्सानी दफा २० अनुसार कट्टी गर्न नपाउने र निसर्ग हुँदा सम्पत्तिको हकमा बजार मूल्यअनुसार मूल्याङ्कन भएको र दायित्वको हकमा बजार मूल्यअनुसारको निसर्ग भएको मानिने व्यवस्था छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय ११ का २० करदाताको नियन्त्रणमा परिवर्तन भएकोमा ऐनको दफा ५७(२) बमोजिम नोक्सानी समायोजन गर्नुपर्ने रु.६२ करोड ६५ लाख ५२ हजार, दफा २० अनुसार नपाउने नोक्सानी कट्टी पश्चात् कायम हुने लाभमा हुने कर रु.५५ लाख ५२ हजार, सम्पत्तिको बजार मूल्य कायम गर्नुपर्ने रु.४८ करोड ४१ लाख ५ हजारको बजार मूल्य कायम गरी सोमा हुने लाभ यकिन गर्नुपर्ने, दफा ४० र ४१ को थमौतीसहितको निसर्गमा हुने लाभबाट प्राप्त हुने कर रु.२६ लाख र दफा ९५क(२)ख अनुसारको लाभमा सिर्जित कर रु.१ करोड ९५ लाख ९१ हजार असुल गर्न छानबिन गरिनुपर्दछ ।

४९. नेटवर्थ चारित्रीकरण - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ४५(१) को (क) अनुसार सम्पत्तिको निसर्ग हुनु तत्काल अधि सो सम्पत्तिको बजार मूल्य वा सोको खुद खर्चमध्ये जुन बढी हुन्छ सो रकम प्राप्त भएको मानिने व्यवस्था छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय विराटनगर, धरानलगायत ८ कार्यालयका १२ करदाताको २०७३।७४ र २०७४।७५ को सञ्चित मुनाफा रहेको अवस्थामा स्वामित्व परिवर्तन गर्दा उक्त मुनाफा रकमलाई मौजुदा शेयर संख्याको हिसाबले प्रिमियम गणना गरी मूल्याङ्कन गरेको पाइएन । करदाता नेपाल धितोपत्र वोर्डमा सूचीकृत नभएको हुँदा शेयर मूल्याङ्कनका विभिन्न विधिमध्ये कम्पनीको किताबी मूल्यको नेट वर्थको आधारमा शेयरको मूल्य कायम गर्दा ऐनको दफा ३७ बमोजिम विक्री भएको शेयर रु.३ अर्ब २२ करोड ८६ लाखमा हुने लाभ रु.१५ करोड ५४ लाख ९५ हजारमा १० प्रतिशतका दरले कर रु.१ करोड ५५ लाख ५० हजार र सोमा लाग्ने शुल्क र व्याज समेत छानबिन गरी असुल गर्नुपर्दछ ।

५०. दूरसञ्चार कम्पनी बिक्रीको लाभ गणना - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ५७ अनुसार कुनै निकायको विगत ३ वर्षअधि सम्मको स्वामित्वको तुलनामा ५० प्रतिशत वा सोभन्दा बढी भएमा सो निकायले आफ्नो स्वामित्वको सम्पत्ति तथा दायित्व निसर्ग गरेको मानिने उल्लेख छ । त्यसै गरी दफा ४० को उपदफा (३) अनुसार कुनै निकायको सम्बन्धमा दफा ५७ बमोजिमको अवस्थाहरु सम्पत्ति तथा दायित्व निसर्ग गरेको मानिने उल्लेख छ । सोही ऐनको दफा ४१ अनुसार सम्पत्तिको हकमा निसर्गको समयमा सो सम्पत्तिको बजार मूल्य बराबरको मूल्य प्राप्त भएको मानिने र निसर्ग भएको बखतसम्म सो सम्पत्ति

बापत गरिएका खुद खर्चहरु मानिने व्यवस्था छ। दायित्वको हकमा निसर्ग भएको बखत दायित्वको बजार मूल्य सो बापत खर्च गरेको मानिने र दायित्व बापत गरिएका खुद आम्दानीहरु खर्च बराबर मानिने व्यवस्था छ।

ठूला करदाता कार्यालय अन्तर्गतको एक करदाताको २०७२।७३ मा द० प्रतिशत शेयर लिने मलेसियन कम्पनीले प्रकाशन गरेको वार्षिक प्रतिवेदन २०१७ अनुसार सो कम्पनीले नेपालको एक दूरसञ्चार कम्पनीलाई प्राप्ति गर्ने कार्य सम्पन्न गरेको उल्लेख छ। वित्तीय प्रतिवेदनको नोट ४५ मा गरेको खुलासाअनुसार नेपालमा रहेको करदाताको कुल सम्पत्ति रु.२ खर्व २ अर्ब ४६ करोड र तिर्नुपर्ने दायित्वमा रु.७० अर्ब ४४ करोड उल्लेख गरेको छ। जसबाट करदाताको खुद सम्पत्ति रु.१ खर्व ३२ अर्ब २ करोड हुने स्पष्ट देखिन्छ।

करदाताले पेस गरेको आय विवरणअनुसार खुद सम्पत्तिको किताबी मूल्य रु.५७ अर्ब ८७ करोड ९८ लाख रहेको छ। करदाताले दफा ५७ अनुसार स्वामित्व परिवर्तन हुनुअघि र पछिको अवधिलाई अलग अलग आय वर्ष मानी खुद लाभ रु.२४ करोड द३ लाख देखाई आय विवरण पेस गरेपनि शेयर खरिद बिक्री हुँदाको सम्झौता लगायतका विवरणहरु उपलब्ध गराएको छैन। सम्पत्तिको खुद मूल्य रु.१ खर्व ३२ अर्ब २ करोडलाई खुद प्राप्ति र सो अवधिको वासलातको किताबी मूल्य रु.५७ अर्ब ८७ करोड कट्टा गर्दा दफा ५७ को प्रयोजनको लागि खुद लाभ रु.७४ अर्ब १५ करोड हुने देखिन्छ। तर करदाताले २०७३।६।२१ मा पेस गरेको आय विवरणमा घोषणा गरेको लाभ रु.२४ करोड द३ लाख मात्र देखिएकोले सो घटाई बाँकी हुने रु.७३ अर्ब ८९ करोडमा आयकर ऐन, २०५८ अनुसार २५ प्रतिशतले रु.१८ अर्ब ४७ करोड कर निर्धारण एवं असुल गरेको छैन। सो सम्बन्धमा ख्याति बापत मलेसियन कम्पनीले कायम गरेको मूल्य १ अर्ब ८४ करोड ३८ लाख रिङ्किटको हुने रु.५० अर्ब ११ करोड ५१ लाख समेत समावेश गर्दा उक्त रकम अझै बढ्ने देखिन्छ। तसर्थ आयकर ऐनबमोजिम लाग्ने कर, शुल्क, व्याजसमेत छानबिन गरी कर निर्धारण हुनुपर्दछ।

५१. अस्वभाविक खर्च - आन्तरिक राजस्व कार्यालय बतिसपुतलीका एक करदाताले मुगु विमानस्थल राराको रिटेनिडबाल, खन्ने र ढुङ्गा माटो बिछ्याउने कार्यबाट रु.५ करोड २ लाख ७९ हजार भुक्तानी प्राप्त गरेको छ। रारामा काम गर्ने करदाताले हेटौडाको एक पेट्रोल पम्पबाट रु.१ करोड १ लाख ५९ हजार इन्धन खरिद गरी खर्च देखाएको छ भने ढुवानी खर्च दाबी गरेको छैन।

यसैगरी आन्तरिक राजस्व कार्यालय, लहानका इन्धन कारोबार गरी एक करदाताले २०७३।७४ मा रु.९ करोड ४० लाख ९० हजारको इन्धन खरिद गरेकोमा रु.९ करोड २९ लाख ७ हजार (९८.७५ प्रतिशत) इन्धन ३५ निर्माण तथा अन्य व्यवसायीलाई बिक्री देखाएको छ। सार्वजनिक निजी तथा भाडाको सवारी साधनलाई इन्धन बिक्री गर्ने प्रयोजनले दर्ता भई राजमार्गमा सञ्चालित पेट्रोल पम्पले अस्वभाविक रूपमा इन्धनको मूल्य अभिवृद्धि कर क्रेडिट लिने व्यवसायीलाई मात्र बिक्री गरेको देखाएकोले उक्त कारोबार यथार्थपरक रहेको मान्न सकिएन। यस प्रकारका खर्च सम्बन्धमा छानबिन गरी कर दायित्व यकिन गर्नुपर्दछ।

५२. दीर्घकालीन करार - आयकर नियमावली, २०५९ को नियम १२ मा कुनै व्यक्तिलाई कुनै आय वर्षमा व्यवसायबाट भएको आय गणना गर्ने प्रयोजनको लागि सो व्यक्तिको दीर्घकालीन करार अन्तर्गत करारको सम्पन्न प्रतिशत, अनुमानित रकम, प्राप्त गरिएको वा खर्च गरिएको मानिने व्यवस्था रहेको छ। ठूला करदाता कार्यालय अन्तर्गतका एक निर्माण व्यवसायीले २०७२।७३मा रु.३ अर्ब ९७ करोड २४ लाखको सम्झौता गरेकोमा अनुमानित लागत रु.५ अर्ब १२ करोड ३१ लाख रहेको उल्लेख गरी विवरण पेस गरेबाट निर्माण व्यवसायीले ठेक्का लिँदा नै रु.१ अर्ब १५ करोड ७ लाख नोक्सानीमा निर्माण कार्य सम्पन्न गर्ने उल्लेख गरी पेस गरेको दीर्घकालीन करारको विवरण यथार्थपरक देखिएन। निर्माण व्यवसायीको आफ्नो लागत अनुमान नाफाको हिस्सा वेगलै हुने भएकाले शुरुमा नै नोक्सान हुने मान्यतामा आय विवरण पेस गरेको सम्बन्धमा छानबिन हुनुपर्ने देखियो।

५३. गैरबासिन्दाको कर - आयकर ऐन, २०५८ को दफा द९(३) मा बासिन्दा व्यक्तिले ठेक्का वा करार अन्तर्गत गैर बासिन्दा व्यक्तिलाई दिने अन्य ठेक्काको भुक्तानीमा ५ प्रतिशतका दरले कर कट्टा गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। ठूला करदाता कार्यालय अन्तर्गतका एक सिमेन्ट उद्योगले २०७२।७३ मा परामर्श सेवा प्राप्त गर्ने एक विदेशी सेवा प्रदायकसंग रु.१ अर्ब २५ करोड द० लाखमा सम्झौता गरी रु.२६ करोड ६७ लाख अग्रिम भुक्तानी गरेको उल्लेख छ। उक्त सेवा प्रदायक सो उद्योगको उपकरण खरिद, जडान र सुपरभिजनमा संलग्न रहेपनि निज सेवा प्रदायकले स्थायी संस्थापन दर्ता भई कारोबार गर्नुपर्नेमा गरेको

छैन । तसर्थ थप छानबिन गरी सो भुक्तानी रकममा ऐनको दफा ८९ अनुसार ५ प्रतिशत अग्रिम कर रु.१ करोड ३३ लाख ३५ हजारमा शुल्क र व्याज सहित दाखिला गर्न कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

अर्को सिमेन्ट उद्योगले पूँजीकरण गरेको स्थिर सम्पत्ति रु.३ अर्ब ७५ करोड ६ लाख १२ हजारमा मेसिन खरिद, उपकरण जडानसमेत रहेको छ । उक्त कारोबार सम्बन्धमा अनुसूची-१३ र लेखा टिप्पणीमा खुलासा गरेको छैन । उपकरण खरिद तथा जडान कार्यमा अन्तर्राष्ट्रिय विज्ञको समेत संलग्नता हुन सक्ने सम्बन्धमा खुलासा गरेको छैन । कर लेखापरीक्षणबाट पनि यस सम्बन्धमा टिप्पणी नगरेकोले थप छानबिन गरी आयकर ऐन, २०५८ अनुसार स्थायी संस्थापनबाट गराएकोमा लाग्ने कर शुल्कसमेत छानबिन गरी कर निर्धारण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५४. दर्ता - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको दफा १०(३) अनुसार करयोग्य कारोबार गर्ने व्यक्तिले दर्ता भई रीतपूर्वक कर बीजक जारी गरी कर सङ्गलन गर्नुपर्दछ । मूल्य अभिवृद्धि कर निर्देशिका, २०७३ मा थ्रेसहोल्डभन्दा बढीको छुर्णी, चिज लगायत प्रशोधित डेरी प्रोडक्ट, व्यवस्थापन सेवा, फ्रोजन मिटलगायत कारोबारमा मूल्य अभिवृद्धि कर समेत समावेश हुने भनी व्याख्या गरेको छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय, विराटनगर, धरान, भद्रपुर, कलडी लगायत द कार्यालयका १७ करदाताले आय वर्ष २०७१/७२ देखि २०७३/७४ सम्म कारोबार गरेको भए तापनि ती कारोबारमा मूल्य अभिवृद्धि कर सङ्गलन गरेको देखिएन । कर योग्य कारोबार रु.६७ करोड ९१ लाख ९२ हजारमा मूल्य अभिवृद्धि कर सङ्गलन नगरेकोले छुट भएको मूल्य अभिवृद्धि कर रु.७ करोड ८१ लाख ३७ हजारमा शुल्क र व्याजसमेत असुल गर्नुपर्दछ ।

५५. संरचना निर्माणमा कर - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ८(३) मा व्यवसायिक प्रयोजनको लागि निर्माण गरिने पचास लाख रुपैयाँभन्दा बढीको भवन एवं संरचना दर्ता नभएको व्यक्तिबाट निर्माण गराएको भएपनि यस्तो संरचनाको स्वामित्व रहेको व्यक्तिबाट कर निर्धारण गरी असुल गरिने व्यवस्था छ । करदाताहरुले यस्तो प्रकारको निर्माण कार्य आंशिक रूपमा मात्र मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएकासँग खरिद गरेको पाइयो । करदाताले पेश गरेको आय विवरण र खरिद तथा विक्री विवरण (अनुसूची-१३) बाट मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएकासँगको खरिद कारोबार कट्टा गर्दा समेत दर्ता नभएकासँग कारोबार गरेकोले मूल्य अभिवृद्धि कर सङ्गलन हुन नसकेको स्थिति छ । तसर्थ २० कार्यालयका ९० करदाताले रु.५ अर्ब ११ करोड ३९ लाखको संरचना निर्माण गरेकोमा दर्ता नभएको व्यक्तिबाट गराएकोले यसबाट मूल्य अभिवृद्धि कर रु.६६ करोड ४८ लाख सङ्गलन हुन सकेको देखिएन । यस्तो कारोबारमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट भएकोले अन्य करदाताको कारोबारसमेत छानबिन गरी मूल्य अभिवृद्धि कर, थप दस्तुर, व्याज र जरिवानासमेत असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५६. दर्ता स्थगनको कर - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १७(४) अनुसार कर कट्टी सुविधा प्रदान गरिएका वस्तुको तोकिएको उपयोगिता अवधि समाप्त हुनु अगावै कर लाग्ने कारोबारमा प्रयोग हुन छाडेमा त्यस्ता वस्तु तत्काल बजार मूल्यमा विक्री भएको मानी कर निर्धारण गरिने र आन्तरिक राजस्व विभागले समेत मौज्दातमा रहेको करयोग्य वस्तुको तत्काल बजार मूल्यमा विक्री भएको मानी कर असुल गर्ने गरी २०७४/११५ मा परिपत्रसमेत गरेको छ । काठमाडौंका ठूला अस्पतालहरुले स्थापनाको समयमा भवन र उपकरण थप गर्दा कर कट्टी लिएकोमा आर्थिक ऐन २०७५ मा स्वास्थ्य सेवामा मूल्य अभिवृद्धि कर नलाग्ने व्यवस्था गरेको छ । उपत्यकाका ७ अस्पतालले दर्ता खारेज गरेका र केहिले सामान्य सर्जिकल सामग्रीको विक्री मात्र कर योग्य देखाई अस्पताल सेवाको आयलाई कर छुटमा देखाउने गरेको छ । तर ती करदाताले यसअधि भवन निर्माण उपकरणमा मूल्य अभिवृद्धि कर कट्टी लिएको रकम डेबिट समायोजन गरी राजस्व दाखिला गरेको नदेखिँदा २०७५ श्रावणमा ह्लास खर्च कट्टा गरेपछिको सम्पत्तिको मूल्यलाई नै बजार मूल्य कायम गरी सोही आधारमा आउने रकममा कर रु.१ अर्ब ४ करोड ३७ लाख र शुल्क समेत हिसाब गरी छानबिन गरेर कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

५७. नपाउने क्रेडिट - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ११(३) मा लगातार बाह्र महिनाभन्दा बढी शून्य विवरण पेस गरेमा दर्ता खारेजी गर्ने व्यवस्था रहेको छ । करदाताको रिटर्न डिटेल्सअनुसार द आन्तरिक कार्यालयका २५ करदाताले लगातार ३६ महिनाभन्दा बढी शून्य विवरण पेस गर्ने करदाताले समेत विगतदेखि नै निरन्तर मूल्य अभिवृद्धि कर क्रेडिट देखाउदै आएका छन् । तसर्थ उक्त क्रेडिट सम्बन्धमा छानबिन गरी उक्त क्रेडिट अमान्य गर्न रु.६ करोड ६३ लाख ४५ हजार कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

५८. कपडा उद्योगलाई दोहोरो कर फिर्ता - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची-१ को दफा १८ अनुसार स्वदेशी कपडा उद्योगले मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका करदातालाई विक्री गरी उठाएको मूल्य अभिवृद्धि करको ७० प्रतिशत क्रेडिट समायोजन गर्न दिने व्यवस्था छ । ठूला करदाता कार्यालयका

४ कपडा उद्योगले आफूले खरिदमा तिरेको कर क्रेडिट लिएपछि पुनः विक्रीमा उठाएको मूल्य अभिवृद्धि करको ७० प्रतिशत क्रेडिट समायोजन गरेको र ती उद्योगसँग खरिद गरी विक्री गर्ने अन्य ८२ उद्योगले पनि पुनः खरिदमा तिरेको सम्पूर्ण कर क्रेडिट लिएका छन् । खरिदमा तिरेको शतप्रतिशत र विक्रीमा सङ्कलन गरेको ७० प्रतिशत क्रेडिट दिँदा राज्यकोषमा जम्मा भएकोभन्दा ७० प्रतिशत बढी फिर्ता भएको अवस्था छ । यसरी दोहोरो क्रेडिट दाबी गरेकोमा थप छानबिन गरी क्रेडिट समायोजन भएको कारण राजस्व घटी असुल भएको रु.१६ करोड २० लाख २१ हजारका सम्बन्धमा थप छानबिन गरी कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

५९. प्याकेज टुर्स - आन्तरिक राजस्व विभागले ट्राभल्स तथा टुर्स व्यवसायीले प्याकेज ट्रेकिङ्गमा मूल्य अभिवृद्धि कर सङ्कलन गर्नुपर्ने गरी २०५४१०६ मा परिपत्र गरेको देखिन्छ । यस्ता व्यवसायीले प्याकेज टुर्स र ट्रेकिङ्गमा कर छुट विक्री भनी मूल्य अभिवृद्धि कर सङ्कलन नगरेको अवस्था छ । ठूला करदाता कार्यालय, आन्तरिक राजस्व कार्यालय त्रिपुरेश्वर, पुतलीसडक लगायत ८ कार्यालयका २८ करदाताको यस्तो कारोबार रकम रु.१६ करोड ६३ लाख ८४ हजारमा मूल्य अभिवृद्धि कर निर्देशिका २०७३ को उदाहरण १०.१ अनुसार थ्रेसहोल्डभन्दा बढीको हकमा मूल्य अभिवृद्धि कर रु.११ करोड ११ लाख ७७ हजार, शुल्क, व्याज र जरिवानासमेत छानबिन गरी कर निर्धारण गरी असुल गर्नुपर्दछ ।

६०. पर्यटन प्रवेश शुल्क - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ५ मा अनुसूची-१ मा उल्लिखित वस्तु वा सेवाको कारोबारमा बाहेक अन्य प्रत्येक कारोबारमा मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने व्यवस्था छ । मूल्य अभिवृद्धि कर नलाग्ने सूचीमा पर्यटन प्रवेश शुल्क उल्लेख नभएकोले उक्त कारोबारमा मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने देखिन्छ । पशुपति क्षेत्र विकास कोषले २०७४।७५ मा रु.१४ करोड १९ लाख ५० हजार, २०७३।७४ मा रु.१० करोड ८३ लाख ५ हजार र २०७२।७३ मा रु.७ करोड २५ लाख ४८ हजार पर्यटन सेवा शुल्क असुल गरेकोमा उक्त शुल्कमा लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि कर रु.४ करोड १९ लाख ६४ हजार असुल गरेको देखिएन । ऐनको व्यवस्था कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ ।

६१. जर्ती - अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को नियम २३(क) मा वियर उत्पादन गर्ने उद्योगलाई तयारी बोतलबन्दी गर्दा फ्लोमिटरले देखाएको परिमाणभन्दा बोतलबन्दीपछि बोतल गणनाबाट देखाएको मौज्दात कमी भएमा बढीमा १.५ प्रतिशतसम्म र पाश्चाराइजेशन, प्याकेजिङ तथा गोदाम भण्डारण गर्दा ट्रूटफुट वियरको भौतिक परीक्षण गर्दा बढीमा २ प्रतिशतसम्म मिनाहा दिन सक्ने व्यवस्था छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भरतपुर अन्तर्गतको एक वियर उद्योगले फ्लोमिटर विग्रिएको अवस्थामा समेत पाश्चाराइजेशन र प्याकिङ्गतर्फ २ प्रतिशतभन्दा १२ लाख ५८ हजार लिटर बढी जर्ती दाबी गरी प्रतिलिटर रु.११५।- ले हुने अन्तःशुल्क मिनाहा लिएको रु.१४ करोड ९६ लाख कर निर्धारण गरी असुल गर्नुपर्दछ ।

६२. पैठारीको अन्तःशुल्क क्रेडिट - आर्थिक ऐन, २०७४ अनुसार अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा ३ क(५) मा भन्सार महसुल माफी भएका कच्चा पदार्थ र पार्टपुर्जा पैठारी गर्दा तिरेको अन्तःशुल्क कट्टी गर्न नपाइने व्यवस्था छ । टेलिभिजन एसेम्बल उद्योगहरूले टेलिभिजन जडान गर्नका लागि आवश्यक पार्टपुर्जा पैठारी गर्दा २० प्रतिशत भन्सार महसुल लिई जाँचपास गर्नुपर्ने गरी भन्सार दरबन्दी कायम गरेपनि सो दरबन्दी प्रयोग नगरी सबै एसेम्बल टेलिभिजन उद्योगले पैठारी गरेका एसेम्बल सामग्रीलाई पार्टसको बेर्गले भन्सार दरबन्दी प्रयोग गरी १० प्रतिशत अन्तःशुल्क तिरी विगतमा जाँचपास गरेको देखिन्छ । टेलिभिजन विक्रीमा ५ प्रतिशत मात्र अन्तःशुल्क सङ्कलन गर्दा क्रेडिट रहेको अन्तःशुल्कलाई ती उत्पादकले जिम्मेवारी सादै आएको देखिन्छ । यसरी भन्सार महसुल लगाई जाँचपास गर्नुपर्नेमा अन्तःशुल्क लगाएको कारण क्रेडिट रहेको अन्तःशुल्क रकम शून्य गर्न सार्वजनिक लेखा समितिले २०७४।३।३१ मा निर्देशन दिएकोमा सो निर्देशनको पालना भएको छैन ।

आर्थिक ऐन, २०७४ को व्यवस्थाअनुसार टेलिभिजन पार्टसमा भन्सार महसुल माफी रहेकोले सो शीर्षकबाट जाँचपास गरेका कच्चा पदार्थमा लागेको अन्तःशुल्क क्रेडिट दिन नमिल्नेमा ८ आन्तरिक कार्यालयका ११ करदाताले २०७४।११।५ अगाडि फरक दरबन्दी प्रयोग गरी भन्सार महसुल माफी भएको अन्तःशुल्क क्रेडिट जिम्मेवारी सारेको रु.२२ करोड ३६ लाख ६६ हजार र २०७४।११।५ पछि २०७४ आषाढसम्म २० करदाताले पैठारी गरेको भन्सार महसुल माफी रहेको अन्तःशुल्क क्रेडिट रु.९ करोड ८१ लाख ८१ हजारसमेत रु.३२ करोड १८ लाख ४७ हजार क्रेडिट समायोजन गरेकोले नपाउने समायोजन गरेको अन्तःशुल्कमा शुल्क र व्याजसमेत छानबिन गरी असुल गर्नुपर्दछ ।

६३. टेलिभिजनको अन्तःशुल्क - अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा ४ को उपदफा (१६) अनुसार स्वयं निष्काशन प्रणालीमा वीजक जारी गर्दाका बखत अन्तःशुल्क असुल गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय वीरगञ्ज र ललितपुर-१ का २ करदाताले भन्सार विन्दुबाट टेलिभिजन प्यानल

लगायतका पार्ट्स पैठारी गरी ल्याएको र कम्पनीले जडान गरी टेलिभिजन बनाई विक्री गर्ने गरेकोले उद्योगले पाउने आयकर छुट सुविधा लिएको देखिन्छ । एक करदाताले २०७२ श्रावणदेखि र अर्को करदाताले २०७३ भाद्रदेखि २०७५ असार मसान्तसम्म गरेको कुल विक्री रु.५८ करोड २५ लाख ९७ हजारमध्ये औद्योगिक विक्री रु.५७ करोड ९९ लाख ३२ हजार रहेको छ । सो औद्योगिक विक्रीमा अन्तःशुल्क कर सङ्गलन गरी दाखिला गरेको नदेखिँदा थप छानबिन गरी सोमा १० प्रतिशत अन्तःशुल्क र मूल्य अभिवृद्धि करसमेत रु.५ करोड ७९ लाख ९३ हजार असुल गर्नुपर्दछ ।

६४. **प्याकिड सामग्रीमा क्रेडिट** - आर्थिक ऐन, २०७२ ले अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा ३(क) संशोधन गरी अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु उत्पादनमा प्रयोग हुने कच्चा पदार्थको खरिदमा तिरेको अन्तःशुल्क कट्टा गर्न पाइने तर सहायक कच्चापदार्थ प्याकिड सामग्रीको रूपमा प्रयोग हुने खरिदमा तिरेको अन्तःशुल्क कट्टी गर्न नपाइने उल्लेख छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय, कोटेश्वरको एक करदाताले २०७४।७५ मा प्याकिड सामग्रीमा तिरेको अन्तःशुल्क रु.२ करोड ४४ लाख समेत क्रेडिट दाबी गरेकोले सो रकममा व्याज, जरिबाना तथा शुल्कसमेत गणना गरी अन्तःशुल्क निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

● **राजस्व असुली**

६५. **घरजग्गा निसर्ग** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९५क. अनुसार प्राकृतिक व्यक्तिको घर जग्गा निसर्ग हुँदा पूँजीगत लाभकर अग्रिम रूपमा असुल गर्ने र निकायको हकमा आय विवरणमा राखी खर्च कट्टी गरी बाँकी रकममा कर असुल गर्नुपर्दछ । मालपोत कार्यालयहरुबाट प्राप्त अभिलेख अनुसार घर जग्गा निसर्ग गरेका निकायहरुले पूँजीगत लाभकर नतिरेको अवस्थाले कर छुट भएको छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय १३ का २९ करदाताले सम्पत्ति निसर्ग गरेकोमा आय विवरणमा समावेश नगरेको वा घटी समावेश गरेबाट रु.२ अर्ब ५ करोड ३३ लाखको कारोबारमा लाग्ने कर रु.३२ करोड ९९ लाखमा शुल्क र व्याज समेत हिसाब गरी असुल गर्नुपर्दछ ।

६६. **सङ्गलित कर नबुझाएको** - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १७ अनुसार सङ्गलन गरेको करबाट कर लाग्ने वस्तुमा तिरेको कर कट्टा गरी दाखिला गर्नुपर्दछ । संयुक्तउपक्रमको रूपमा दर्ता भई ठेक्का व्यवसाय गरेका करदाताले डेबिट विवरण पेस गरी रकम दाखिला गर्न बाँकी देखाएको तत्पश्चात केहीले निरन्तर रूपमा शून्य विवरण बुझाई कर नतिरेको, केहि नन्फाइलर रहेको अवस्था छ । मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १० को (ख) (४) मा राजस्व प्रशासनले संयुक्त उपक्रमका व्यवसायीले दाखिला नगरेको कर यस्ता करदाताको साझेदारबाट संयुक्त वा बेगला बेगलै असुल गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय भद्रपुर, धरान, त्रिपुरेश्वर, वीरगञ्ज लगायत १६ कार्यालयका ३०५ करदाताले विभिन्न उपभोक्ता, व्यवसायी र सरकारी निकायबाट उठाएको मूल्य अभिवृद्धि कर दाखिला नगरी बाँकी देखाएको मूल्य अभिवृद्धि कर रु.३४ करोड १४ लाख २२ हजार असुल हुनुपर्दछ ।

६७. **विवरण नबुझाउने (नन्फाइलर) करदाता** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९६ बमोजिम प्रत्येक व्यक्तिले आय वर्ष समाप्त भएको ३ महिनाभित्र दफा ९७, ९८ र १०० को अधिनमा रही आय विवरण दाखिला गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । मूल्य अभिवृद्धि कर विवरणबाट मात्र ११ आन्तरिक राजस्व कार्यालयका १७ करदाताको आय वर्ष २०६९।७० देखि २०७३।७४ सम्मको कारोबार रु.५ अर्ब ५१ करोड ६९ लाख देखिएको छ । ती करदाताको कारोबारमा निगरानी राखी कर निर्धारण गर्नेतर्फ आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट प्रभावकारी कदम चालिएको देखिएको छैन । आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची-१ को दफा १७ अनुसार कारोबारमा आधारित कर ०.७५ प्रतिशतलाई आधार लिँदा समेत न्यूनतम लाग्ने कर रु.४ करोड १३ लाख सम्बन्धमा छानबिन गरी कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

६८. **करको दर** - आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची-१ बमोजिम मदिरा, वियर तथा यस्तै प्रकारका वस्तु उत्पादन तथा विक्री गर्ने निकायलाई ३० प्रतिशतका दरले कर लाग्ने व्यवस्था छ । ठूला करदाता कार्यालयका एक करदाताले आय वर्ष २०७०।७१ मा मदिरासँग सम्बन्धित कच्चा पदार्थ (मदिरा फ्लेवर) विक्री गरेको देखिन्छ । उक्त फ्लेवर उत्पादन तथा विक्री गर्ने निकायको हकमा ३० प्रतिशतले कर असुल गर्नुपर्नेमा २५ प्रतिशतको दरले असुल गरेबाट नपुग ५ प्रतिशतले हुने रु.२ करोड ७५ लाख ५१ हजार र सोमा लाग्ने शुल्क तथा व्याजसमेत छानबिन गरी असुल गर्नुपर्दछ ।

६९. **स्याउ पैठारी** - आर्थिक ऐन, २०७४ को भन्सार दरबन्दी अनुसूची-१ को दफा १६ मा भारत र जनवादी गणतन्त्र चीनको स्वसाशित क्षेत्र तिब्बतबाट पैठारी हुने कृषिजन्य वस्तुहरुमा ५ प्रतिशत कृषि सुधार शुल्क र सो वाहेकमा १० प्रतिशत भन्सार महसुल लाग्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष रसुवा भन्सार कार्यालयबाट ७१ पैठारीकर्ताले रु.४ अर्ब ३७ करोड ७० लाख मूल्यको स्याउ पैठारी गर्दा ५ प्रतिशतले

कृषि सुधार शुल्क मात्र असुल गरेको पाइयो । ती स्याउहरु चीनको स्वशासित क्षेत्र तिब्बतमा उत्पादन नभई अन्य प्रान्तबाट खरिद गरेर तिब्बत हुँदै पैठारी भएको बिलहरुबाट देखिन्छ । चीनमा उत्पादन भएका स्याउ भारतको कलकत्ता बन्दरगाह हुँदै आयात गर्दा १० प्रतिशत भन्सार महशुल लिइएको छ । यसरी १० प्रतिशत भन्सार महसुलको सट्टा ५ प्रतिशत कृषि सुधार शुल्क लिएको कारणले राजस्व असुलीमा रु.२१ करोड ८९ लाख ८ हजार फरक पर्न गएको छ । आर्थिक ऐन, २०७४ को उल्लिखित व्यवस्था तिब्बतमा नै उत्पादन भई सोही स्थानबाट पैठारी हुने मालवस्तुमा लागू हुने हो वा चीनको जुनसुकै स्थानमा उत्पादन भई स्वशासित क्षेत्र तिब्बत हुँदै पैठारी हुँदाको अवस्थामा लागू हुने भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट नभएकोले मन्त्रालयबाट व्याख्या गरी दुङ्गो लगाउनुपर्ने उल्लेख गरिएकोमा हालसम्म कुनै व्याख्या भएको देखिएन । तसर्थ फरक महसुल दर लगाएको सम्बन्धमा दुङ्गो लगाउनुपर्ने देखिन्छ ।

- ७०.** **फरक दरबन्दी** - भन्सार कार्यालयहरुले पैठारी भएका मालसामानको जाँचपास गर्दा आर्थिक ऐन, २०७४ को अनुसूची-१ र भन्सार दरबन्दी पुस्तिकामा उल्लिखित संकेत नम्बरअनुसार मालवस्तुको यथार्थ संकेत यकिन गरी जाँचपास गर्नुपर्नेमा लेखापरीक्षणबाट नमुना छानौट गरिएका प्रज्ञापनपत्रबाट मात्र परीक्षण गर्दा फरक संकेत नम्बर तथा दरबन्दी लगाई रु.४८ करोड ६६ लाख ३५ हजार घटी राजस्व असुल गरेका देखियो । सो सम्बन्धि केही व्यहोरा निम्न छन् ।
- ७०.१.** विराटनगर भन्सार कार्यालयले एक पैठारी कर्ताबाट पैठारी भएको प्राइम कोटेड कोरुगेटेड स्टिल सिटलाई भन्सार उपशीर्षक ७२१०४१ (जिङ्गलेपित कर्कटीकृत वा गरागरा पारिएको वा कोरुगेटेड) बाट १५ प्रतिशत भन्सार महसुल र मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गरी जाँचपास गरेको छ । उक्त सामान जिङ्गकोटेड नभएकोले उपशीर्षक ७२१०७० (रङ्गलेपित, रोगन लगाएको वा प्लाप्टिकको लेपन गरिएको) बाट वर्गीकरण गरी ३० प्रतिशत भन्सार महसुल र मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसरी फरक दरबन्दी लगाई जाँचपास गर्नाले छुट हुन गएको रु.२ करोड ४८ लाख ५५ हजार असुल हुनुपर्दछ ।
- ७०.२.** त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय बीमानस्थल भन्सार कार्यालयले विभिन्न पैठारीकर्ताले पैठारी गरी ल्याएको फोजन वोनलेस चिकेन भन्सार उपशीर्षक ०२०७१४ (हिमीकृत टुक्रा र अवशेष) बाट जाँचपास गरी भन्सार महसुल १० प्रतिशत मात्र असुल गरेको देखियो । उक्त चिकेन प्रशोधित भई भ्याकुम प्याकमा पैठारी हुने र २ वर्ष उपभोग अवधि हुने भएकाले भन्सार उपशीर्षक १६०२३९ (तयारी वा सुरक्षित मासुबाट) बाट जाँचपास गरी १५ प्रतिशत भन्सार ५ प्रतिशत अन्तःशुल्क र मूल्य अभिवृद्धि कर लगाएर जाँचपास गर्नुपर्नेमा सोअनुसार नगरी अन्य भन्सार उपशीर्षकबाट जाँचपास गरेकोले छुट हुन गएको रु.१ करोड ७३ लाख ७० हजार असुल हुनुपर्दछ ।
- ७०.३.** आर्थिक ऐन, २०७४ को भन्सार महसुल अनुसूची-१ दफा १४(३)भ मा नेपालमा केवुलकार सञ्चालन गर्ने उद्देश्यले दर्ता भएका उद्योगले पैठारी गर्ने उपशीर्षक ७३१२१० मा पर्ने केवुल (लट्टा) र उपशीर्षक ८४३१३९ मा पर्ने तयारी क्याव वा क्याव निर्माण गर्ने आवश्यक पर्ने उपशीर्षक ७२१०९० मा पर्ने स्टिल पाता पैठारी गर्दा चार प्रतिशतमात्र भन्सार महसुल लाग्ने व्यवस्था छ । यसबमोजिम ठावर निर्माणका लागि आवश्यक फलामलाई उपर्युक्त भन्सार शीर्षकबाट वा मेशीनरीबाट वर्गीकरण गर्न मिल्दैन । आर्थिक ऐनले केवलकार निर्माणको लागि आवश्यक मालवस्तु सम्बन्धित भन्सार दरबन्दीबाट नै जाँचपास गर्नुपर्ने र ऐनले तोकेका भन्सार दरबन्दीमा मात्र राजस्व छुट हुने व्यवस्था गरेको छ । तर सुख्खा बन्दरगाह भन्सार कार्यालयबाट एक केवलकार प्रा.लि.ले पैठारी गरेका केवलकारका सबै सामग्री उपशीर्षक ८४२८६० (मेसिनरी) बाट ४ प्रतिशत भन्सार महसुलमात्र असुल गरी जाँचपास गरेको छ । जुन विश्व भन्सार संगठनले निर्धारण गरेको भन्सार वर्गीकरण र व्याख्याको सिद्धान्तसँग मिल्दैन । ती सामग्रीहरु भन्सार उपशीर्षक ७३०८, ७३१२, ८४२८, ८४३१ र ८५२८ बाट वर्गीकरण गर्दा लाग्ने भन्सार महसुल र मूल्य अभिवृद्धि करसमेत रु.३ करोड ५६ लाख ३० हजार छुटेको छ । सो रकम असुल गर्नुपर्दछ ।
- ७०.४.** भन्सार विभागले २०५६१११९ मा गरेको वस्तु वर्गीकरण र व्याख्यालाई आधार मानी वीरगञ्ज भन्सार कार्यालयले पैठारी भएका एस्पेटिक प्याकेजिङ मेटेरियललाई भन्सार उपशीर्षक ७६०७२० बाट १५ प्रतिशत भन्सार र मूल्य अभिवृद्धि कर लगाई जाँचपास गरेको छ । गत वर्षहरुमा उक्त सामानहरु भन्सार उपशीर्षक ४८११५९ बाट जाँचपास भएको, पैठारीकर्ताले पेस गरेको बीजकमा पनि भन्सार वर्गीकरण ४८११५९ नै रहेको र सामग्रीको विशेषता मूल्याङ्कन गर्दा ७० प्रतिशत कागज, २४ प्रतिशत प्लाप्टिक्स, बाँकी ६ प्रतिशतमात्र आल्मुनियम भएको अवस्थामा आल्मुनियम शीर्षकमा वर्गीकरण गरेको मिल्ने देखिएन । विश्व व्यापार संगठनको २०१२ को ७६.०७ को यस शीर्षकमा नपर्ने (ख) मा कागज र कागजात (पेपर बोर्ड) को सारभूत लक्षण कायमै रहेको, दूध, फलको रस वा अन्य खाद्य उत्पादनहरुको खोल वा बट्टा बनाउनको लागि आल्मुनियमको फवाइल (पन्नी) को अस्तर हालिएको शीर्षक ४८११ मा पर्ने उल्लेख भएको

देखिन्छ। तसर्थं उक्त मालवस्तु ४८९९५९० (एडहोसिभ बाहेकका प्लाष्टिक कोटेड कागज) बाट जाँचपास गर्नुपर्नेमा फरक दरबन्दी लगाई जाँचपास गरेकोले छुट भएको भन्सार महसुल र मूल्य अभिवृद्धि कर रु.९७ लाख ६१ हजार असुल गर्नुपर्दछ।

सोही प्रकृतिको मालवस्तु लेमिनेट फर कार्टुन (पेकेजिङ पेपर) लाई भन्सार उप-शीर्षक ४८९९५९ (लेपित संसिक्तको अन्य) बाट जाँचपास गरी २० प्रतिशत भन्सार महसुल र मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्नुपर्नेमा वीरगञ्ज भन्सार कार्यालयमा एक पैठारीकर्ताले उक्त सामानलाई भन्सार उपशीर्षक ७६०७२० बाट जाँचपास गरी १५ प्रतिशत भन्सार महसुल र मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गरेको देखियो। यसरी फरक दरबन्दी लगाउँदा छुट हुन गएको भन्सार महसुल र मूल्य अभिवृद्धि कर रु.६ करोड ८१ लाख ८ हजार असुल हुनुपर्दछ।

७०.५. भन्सार दरबन्दीसम्बन्धी व्याख्या अनुसार मुख्यतः व्यक्ति वा मालवस्तुको यातायातका लागि बनाइएका बाहेकका खास उद्देश्यका मोटर गाडीहरु जस्तै अवरोध गर्ने गरी लरी, क्रेन लरीहरु, दमकलहरु, कंकिट मिश्रण लरी, सडक बढार्ने कामका लरीहरु, स्प्रे गर्ने लरीहरु आदि दरबन्दी ८७०५ बाट जाँचपास गर्नुपर्ने र उचाल्ने ढाँचाका लरीहरुमात्र दरबन्दी ८४२६ अन्तर्गत पर्ने र इन्जिन जडित क्रेन लरीलाई भन्सार दरबन्दी ८७०५१० बाट जाँचपास गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। भैरहवा भन्सार कार्यालयले विभिन्न ३५ प्रज्ञापनपत्रबाट इन्जिन जडित क्रेन लरीहरुलाई ८७०५१० बाट जाँचपास गर्नुपर्नेमा अन्यत्रबाट जाँचपास गरेको कारणबाट छुट भएको १० प्रतिशत भन्सार महसुल र मूल्य अभिवृद्धि कर रु.४ करोड ८४ लाख ९२ हजार र कंकिट मिक्वर लरीहरुलाई भन्सार दरबन्दी ८७०५४० बाट १० प्रतिशत भन्सार महसुल र १३ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर लगाई जाँचपास गर्नुपर्नेमा भन्सार दरबन्दी ८४७४३१ बाट ४ प्रतिशत भन्सार महसुलमात्र लगाई जाँचपास गरेको पाइएको हुँदा छुट भन्सार महसुल र मूल्य अभिवृद्धि करसमेत रु.१ करोड १४ लाख ७३ हजारसमेत रु.५ करोड ९९ लाख ६५ हजार छुट भएको रकम असुल गर्नुपर्दछ।

७०.६. आर्थिक ऐन, २०७४ को व्यवस्थाअनुसार डुब्लेक्स बोड सिटलाई भन्सार दरबन्दी सङ्केत नं.४८१०९२ बाट १५ प्रतिशत भन्सार महसुल र मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गरी जाँचपास गर्नुपर्नेमा भैरहवा भन्सार कार्यालयले २१९ प्रज्ञापनपत्र साफ्टा छुट दिई ७.२५ प्रतिशत भन्सार महसुल लिई जाँचपास गरेको देखियो। उक्त सामानमा साफ्टा छुटको सुविधा पाउने नदेखिँदा साफ्टा सुविधा दिएको कारण घटी असुल भएको ७.७५ प्रतिशत भन्सार महसुल र मूल्य अभिवृद्धि करसमेत रु.१ करोड ४३ लाख ७० हजार असुल गर्नुपर्दछ।

७१. **सम्बद्ध व्यक्ति वीचको कारोबार** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ४१ तथा जग्गा तथा घर जग्गा निसर्गमा पूँजीगत लाभकर सम्बन्धी निर्देशिका, २०७२ को बुँदा ४.७ वमोजिम कुनै समयमा एउटा समूहमा पर्ने सम्पत्ति सोको प्रयोग अन्य प्रयोजनको लागि प्रयोग हुन थालेमा सो सम्पत्ति सोही समयमा निसर्ग भए सरह हुने व्यवस्था छ। मालपोत कार्यालय, डिल्लीबजार अन्तर्गत एक सिनेमा प्रा.लि.ले एक रोपनी एघार आना तीन दाम जग्गा र सोमा वनेको घर समेत रु.१५ करोड ७४ लाख ७ हजारमा एक व्यक्तिलाई २०७५।३।११ मा निसर्ग गरेकोमा त्यसको दुई दिन पछि उक्त व्यक्तिले सोही घर जग्गा रु.४६ करोडमा (२९२.२४ प्रतिशत बढीमा) एक होटललाई विक्री गरेको देखियो। दुई दिनको अवधिमा रु.३० करोड २६ लाख बढीमा अन्यत्र सम्बद्ध पक्षलाई विक्री गर्दा सिनेमा हल्ले व्यावसायिक कर नियोजन गरेको छानबिन गरेको छैन। सो को कारण अग्रिम रूपमा पाप्त हुने १० प्रतिशतले हुने पूँजीगत लाभकर छुट हुने अवस्था रहेको देखियो।

७२. **व्यावसायिक कर** - व्यावसायिक प्रयोजनबाट घरजग्गाको कारोबार गर्दा यसमा पूँजीगत लाभकर नभई व्यवसायको आयमा लाग्ने ३५ प्रतिशत आयकर तिर्नुपर्दछ। मालपोत कार्यालय कलडी, ललितपुरसमेत ७ कार्यालयबाट व्यावसायिक प्रकृतिको सम्पत्ति निसर्ग गर्ने ७१ व्याक्तिको निसर्ग रकम रु.१ अर्ब ३८ करोड १९ लाखमा सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा आय विवरण पेस गरी लाग्ने कर रकम असुल गर्नुपर्नेमा निजहरुले सो कारोबार आय विवरणमा समावेश गरेको यकिन हुने विवरण पेश गरेका छैन। अतः उक्त कारोबार सहितको आय विवरण नगरेको अवस्थामा आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची-१ वमोजिम ३५ प्रतिशतले हुने कर रु.४८ करोड ३६ लाख ८२ हजार असुल गर्नुपर्दछ।

७३. **संस्थागत निसर्ग** - रियलस्टेट बाहेकका संस्थागत निसर्गकर्ताको गैरव्यवसायिक करयोग्य सम्पत्तिमा आन्तरिक राजस्व विभागको २०७३।४।९ को परिपत्रबमोजिम १० प्रतिशत अग्रिम कर असुल गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। मालपोत कार्यालय डिल्लीबजार, ललितपुर, कलडी, भक्तपुर, वीरगन्ज, नवलपरासी र

मनमैंजुले ३५ करोड ७५ हजारको निसर्गमा रु.४ करोड ११ लाख दद हजार असुल नगरेकोले सम्बन्धित प्रदायिकारीलाई जिम्मेवार बनाई असुल गर्नुपर्दछ ।

७४. **घटी लाभकर** - निर्देशिकाबमोजिम जुनसुकै किसिमबाट स्वामित्व प्राप्त गरेको जग्गा तथा घरजग्गा भए तापनि ५ वर्ष अवधि नपुगेको भए ५ प्रतिशत र ५ वर्ष अवधि पुगेको भए २.५ प्रतिशत पूँजीगत लाभकर लिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । मालपोत कार्यालय कलंकी, सुखेत, पर्सा, मोरङ्ग समेत १५ कार्यालयका १८६ निसर्गकर्ताको रु.४ करोड ३५ लाख ३ हजार घटी पूँजीगत लाभकर लिएकोले सम्बन्धितलाई जिम्मेवार बनाई असुल गर्नुपर्दछ ।

७५. **भवन निर्माण खर्च** - भवन निर्माण खर्च कटीको सम्बन्धमा आन्तरिक राजस्व विभागको २०७४।४।४ को परिपत्रद्वारा समेत स्थानीय तहबाट सो भवन निर्माण सम्पन्न भएको मितिको मूल्याङ्कन बमोजिमको लागत मात्र घटाई पूँजीगत लाभकरको गणना गर्नुपर्ने स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ । मालपोत कार्यालय ललितपुर, चाबहिल, कलडी, डिल्लीबजार, बेलबारीसमेत ५ कार्यालयका ८७ निसर्गकर्ताको निसर्गमा भवन निर्माण सम्पन्न भएका बखतको खर्च बेगर रु.४९ करोड ७१ लाख ३५ हजारको भवन विक्रीमा पूँजीगत लाभकर छुट भएकोले छानबिन गरी असुल गर्नुपर्दछ ।

● **गैर कर राजस्व असुली**

७६. **क्यासिनोको इजाजतपत्र** - क्यासिनो नियमावली, २०७० को नियम १० मा क्यासिनो सञ्चालनको इजाजतका लागि दुई करोड इजाजत दस्तुर लाने, तर आधुनिक मेशिन वा उपकरणको माध्यमबाट मात्र खेलाइने खेलको हकमा एक करोड रूपैयाँ इजाजत दस्तुर लाग्ने व्यवस्था रहेको र नियम १२ मा इजाजतपत्रको अवधि एक आर्थिक वर्षको हुने, नियम १३ मा इजाजतपत्रको अवधि समाप्त हुनुभन्दा एक महिना अगाहै इजाजतपत्र नबीकरणका लागि निवेदन दिनुपर्ने व्यवस्था छ । क्यासिनो सञ्चालन सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्न छन्:

७६.१. सञ्चालनमा रहेका तीन क्यासिनोले इजाजतपत्र लिएको पाइएन । स्वीकृति नलिई सञ्चालन गरेको सम्बन्धमा कारबाही गरी दुई कम्पनीको रु.१ करोड र चार स्थानमा सञ्चालित एक कम्पनीको रु.२ करोडसमेत रु.४ करोड इजाजतपत्र दस्तुर असुल गर्नुपर्दछ ।

७६.२. आर्थिक ऐन, २०७४ को दफा १७(४) अनुसार आर्थिक वर्ष समाप्त भएको २ महिनाभित्र रोयल्टी नवुभाउने निकायलाई रोयल्टी रकमको वार्षिक १५ प्रतिशतका दरले शुल्क र त्यस्तो म्याद नाघेको मितिले ३ महिनासम्ममा रकम नवुभाएमा वार्षिक १५ प्रतिशतका दरले थप शुल्कसमेत लगाई क्यासिनोको रोयल्टी असुल गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष एक कम्पनीले रु.३ करोड र अर्को एक कम्पनीले रु.५ करोड ७३ लाख ९० हजारसमेत रु.८ करोड ७३ लाख ९० हजार रोयल्टी नवुभाएको हुँदा थप शुल्कसमेत लगाई असुल गर्नुपर्दछ ।

७६.३. आर्थिक ऐन, २०७४ को दफा १७(१) र (२) अनुसार आधुनिक मेसिन वा उपकरणको माध्यमबाट खेलाइने खेल (क्यासिनो) को लागि एक इजाजतपत्रबाट एक स्थानमा मात्र त्यस्तो खेलाउन सकिनेमा एक मिनी क्यासिनोबाट महेन्द्रनगर, वीरगञ्ज, विराटनगर र काठमाडौंसमेत ४ ठाउँमा सञ्चालन गरी एक स्थानको मात्र नबीकरण दस्तुर रु.५० लाख दाखिला गरेको छ । अतः ऐनको व्यवस्थाबमोजिम कारबाही गरी नपुग नबीकरण दस्तुर रु.१ करोड ५० लाख असुल हुनुपर्दछ ।

७७. **फ्रिक्वेन्सी दस्तुर** - दूरसञ्चार सेवाको रेडियो फ्रिक्वेन्सीसम्बन्धी नीति, २०६९ को बुँदा ११ अनुसार जिएसएम मोबाइल सेवाको निमित्त छुट्याएको न्यूनतम फ्रिक्वेन्सी दस्तुर एकमुष्ट रूपमा सो सेवा प्रदायकको वार्षिक कुल आमदानीको ०.४ प्रतिशत कायम गरिने व्यवस्था भए तापनि यो वर्ष २ सेवा प्रदायकबाट न्यूनतम फ्रिक्वेन्सी दस्तुर घटी असुल गरेकोले नीतिको बुँदा १६ बमोजिम प्रत्येक महिना २ प्रतिशतका दरले थप दस्तुरसमेत लगाई रु.८ करोड ९ लाख ७३ हजार असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सोही नीतिको बुँदा १६ तथा दूरसञ्चार नियमावली, २०५४ को नियम ३१ बमोजिम रेडियो फ्रिक्वेन्सी बापतको दस्तुर प्रत्येक वर्ष नियमितरूपमा बुझाउनुपर्ने, प्रत्येक सेवा प्रदायकले माइक्रोवेभ फ्रिक्वेन्सी र न्यूनतम फ्रिक्वेन्सीको दस्तुर प्रत्येक वर्ष समाप्त भएको ६ महिनाभित्र भुक्तानी गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । आर्थिक वर्ष २०७४।७ मा ४ सेवा प्रदायकले फ्रिक्वेन्सी तथा भिस्याट दस्तुर दाखिला नगरेकोले थप दस्तुरसमेत रु.८० करोड ६५ लाख ७९ हजार असुल गर्नुपर्दछ ।

७८. **दूरसञ्चार रोयल्टी** - दूरसञ्चार नियमावली, २०५४ को नियम २६ मा अनुमति प्राप्त व्यक्तिले कुल वार्षिक आमदानीको ४ प्रतिशतले हुने रकम प्रत्येक वर्ष रोयल्टीको रूपमा नेपाल सरकारलाई बुझाउनु

पर्ने व्यवस्था छ। दूरसञ्चार रोयल्टी बुझाउनुपर्ने ३ सेवा प्रदायकले रु.१ करोड २५ लाख ८५ हजार र २० सेवा प्रदायकले ग्राहकसँग उठाएको रोयल्टीयोग्य आम्दानीको रु.४ करोड २९ लाख २० हजारसमेत रु.५ करोड ५५ लाख ५ हजार दाखिला गरेको छैनन्।

एक दूरसञ्चार सेवा प्रदायकले अनुमतिपत्रको शर्तबमोजिम बुझाउन बाँकी रोयल्टी रु.१ अर्ब ६३ करोड ३५ लाख २ हजार ८ किस्तामा तिर्ने गरी नेपाल सरकारबाट २०६९/६१४ मा किस्ता निर्धारण गरेकोमा २०७४ अशिवनसम्म बुझाउनुपर्ने किस्ता रु.२० करोड ४१ लाख ८८ हजार आर्थिक वर्षको अन्तसम्म दाखिला गरेको छैन। बुझाउन बाँकी रोयल्टी तथा फ्रिक्वेन्सी दस्तुरमा व्याज सहित असुल गर्नुपर्दछ।

७९. दस्तुर बक्यौता - नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणले अनुमतिपत्र र नवीकरण दस्तुर तथा ग्रामीण दूरसञ्चार विकास कोष लगायतको रकम कार्यतालिका बमोजिम असुल गर्नुपर्दछ। प्राधिकरणले यो वर्ष २ सेवा प्रदायकबाट नवीकरण दस्तुर रु.५० करोड ५ लाख ८ अर्को २ सेवा प्रदायकबाट ग्रामीण दूरसञ्चार विकास कोष दस्तुर रु.३ करोड २९ लाख ९९ हजारसमेत रु.५३ करोड ३४ लाख ९९ हजार असुल गरेको छैन। सेवा प्रदायकको उपकरण आयात रोक्का गर्ने, सेवा रोक्का गर्ने र अनुमतिपत्र खारेजसम्मको कार्य गर्ने क्षेत्राधिकार रहँदा रहेको असुलउपर गर्न प्रभावकारी कदम चालेको देखिएन। उक्त नवीकरण बक्यौता रकम असुल गर्नुपर्दछ।

८०. मोबाइल सेवा नवीकरण - दूरसञ्चार नियमावली, २०५४ को नियम १० मा एकभन्दा बढी व्यक्ति दूरसञ्चार सेवा प्रदान गर्न योग्य देखिएमा सबैभन्दा बढी कबोल गर्नेलाई अनुमतिपत्र दिनुपर्ने उल्लेख छ। नेपाल टेलिकमले मोबाइल सेवाको अनुमतिपत्र प्रतिस्पर्धाको आधारमा यस्तै प्रकृतिको सेवा सञ्चालन गर्ने कम्पनीले कबोल गरेको अनुमतिपत्र र नवीकरण दस्तुर तथा रोयल्टी बुझाउने शर्तमा अनुमतिपत्र प्राप्त गरेको र प्रतिस्पर्धाबाट छानिएको एक निजी क्षेत्रको मोबाइल सेवा प्रदायकले नवीकरण दस्तुर रु.२० अर्ब बुझाउन कबोल गरी सेवा सञ्चालनको अनुमतिपत्र प्राप्त गरेको हुँदा नेपाल टेलिकमले पनि सोही बराबर नवीकरण दस्तुर बुझाउनु पर्ने देखिन्छ। अनुमतिपत्र र नवीकरण दस्तुरको सन्दर्भमा सार्वजनिक लेखा समितिले गठन गरेको उप समितिले २०६८/१२४ मा दिएको प्रतिवेदनमा एकपटक नवीकरण गरेपछिको पाँच पाँच वर्षको नवीकरणमा पनि ऐन तथा नियमावलीमा केही अस्पष्टता भएको र नवीकरण दस्तुरको बारेमा अन्य मुलुकको प्रचलित व्यवस्थालाईसमेत मध्यनजर गरी आवश्यक कानूनी आधार तयार गर्न सुझाव दिएकोमा सुझाव कार्यान्वयन भएको देखिएन। नेपाल टेलिकमबाट दोसो पटकको २०७१/५१५ मा नवीकरण गर्दा दाखिला गरेको रु.१८ करोड ९० लाख समायोजन गरी बाँकी रु.१९ अर्ब ८१ करोड १० लाख नवीकरण दस्तुर असुल गर्नुपर्दछ। यस सम्बन्धमा सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालयले रकम दाखिला गर्न पत्राचार गरी असुली प्रक्रियामा रहेको जानकारी दिएको छ।

८१. कर एवं शुल्कको उपयोग - आर्थिक ऐन, २०६४ को दफा १३(१) मा नेपाल सरकारले सूचना प्रकाशन गरी काठमाण्डौ उपत्यकाभित्र विक्री वितरण गर्ने पेट्रोल तथा डिजेलमा प्रतिलिटर पचास पैसाको दरले प्रदुषण शुल्क असुलगरी छूट्टै कोषमा जम्मा गरी वातावरण संरक्षणको क्षेत्रमा खर्च गर्नुपर्ने उल्लेख छ। सोही बमोजिम २०६५/६६ देखि हालसम्म रु.५ अर्ब २० करोड १५ लाख राजस्व असुल गरी सञ्चित कोष दाखिला गरेको देखिन्छ।

सूर्तीजन्य पदार्थ नियन्त्रण र नियमन गर्ने नियमावली, २०६८ बमोजिम सूर्तीजन्य पदार्थको अन्तःशुल्कबाट उठेको रकमको २५ प्रतिशत स्वास्थ्य कर कोषमा जम्मा गरिने व्यवस्था छ। उक्त कोषमा २०७२/७३, २०७३/७४ र २०७४/७५ को सूर्तीजन्य पदार्थको अन्तःशुल्क क्रमशः रु.९ अर्ब १ करोड, रु.१० अर्ब ९९ करोड, रु.१४ अर्ब ४ करोड १२ लाखको २५ प्रतिशतका दरले क्रमशः रु.२ अर्ब २५ करोड २५ लाख, रु.२ अर्ब ७४ करोड ७५ लाख र रु.३ अर्ब ५१ करोड ३ लाख कोषमा प्राप्त हुनुपर्नेमा क्रमशः रु.४० करोड, रु.५५ करोड ३२ लाख र रु.५० करोड मात्र प्राप्त भएको देखिएकोले ताकिएबमोजिमको रकम कोषमा प्राप्त भएको देखिएन।

निश्चित प्रयोजनका लागि उठाइएका शुल्क एवं कर सोही प्रयोजनमा खर्च नहुँदा कोष खडा गर्नु र राजस्व सङ्गलन गर्नुको औचित्य पुष्ट्याई हुँदैन।

८२. रजिष्ट्रेसन दस्तुर बाँडफाँड - अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ३ उपदफा २ र ३ बमोजिम घर जग्गा रजिष्ट्रेसन शुल्क प्रदेश र स्थानीय तहले लगाउन सक्ने कर अन्तर्गत पर्दछ। यो वर्ष नेपाल सरकारको २०७४/१४ को परिपत्र अनुसार राजस्व बाँडफाँडको मोडालिटी तयार नभएकोले घर जग्गा रजिष्ट्रेशन दस्तुर खर्च नगर्ने गरी जिल्ला समन्वय समितिमा पठाउने व्यवस्था गरेको छ। मालपोत कार्यालय, बारा, पर्सा, लेखनाथ, टोखा लगायत १०३ मालपोत कार्यालयले परिपत्र अनुसार प्रदेश र

स्थानीय तहमा बाँडफाँड नगरी यो वर्ष रु.३ अर्ब ४७ करोड १५ लाख कार्य सञ्चालन कोषमा रहेको भूमिव्यवस्थापन तथा अभिलेख विभागबाट प्राप्त आर्थिक विवरणमा उल्लेख छ । उक्त रकम ऐनबमोजिम बाँडफाँड गरी सम्बन्धित स्थानीय तह तथा संघीय सञ्चित कोषमा दाखिला गर्नुपर्दछ ।

● स्रोत साधन प्राप्ति, संरक्षण एवं उपयोग

- ८३. सम्पत्तिको उपयोग** - नेपाल ट्रष्ट ऐन, २०६४ को दफा ५ मा ट्रष्टको सम्पत्ति व्यापक र सर्वोत्तम सार्वजनिक लाभ हुने गरी राष्ट्रिय हित, शैक्षिक, प्राज्ञिक र स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यमा प्रयोग गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । कोषको सम्पत्तिको विवरण अनुसार ट्रष्टको स्वामित्वमा रहेको १२ जिल्लाका २१६ कित्तामा २१५६२-४-२-१ रोपनी जग्गा, ३ संस्थाको ४ लाख ७२ हजार दशैक कित्ता शेयर, रु.५९ करोड ५० लाख मुद्राती खाताको मौज्दात, ४ वैङ्ग खाताको रु.१ करोड ६ लाख ६३ हजार चल्ती तथा वचत मौज्दात, रु.३४ लाख ३६ हजार धरौटी बाँकी, वैदेशिक मुद्रातर्फ स्टर्लिङ आउण्ड ४९ हजार २८६ र अमेरिकी डलर १ लाख ४१ हजार मौज्दात रहेको देखिन्छ । ट्रष्टको चल अचल सम्पत्ति अधिकतम आय आर्जन हुने कार्यमा लगानी हुनुपर्नेमा लगानी हुन नसकी मौज्दातमा नै रहेकोले ऐन अनुसार आय आर्जन हुने क्षेत्र पहिचान गरी लगानी एवं उपयोग गर्नुपर्दछ ।
- ८४. प्रयोग विहिन घर** - जर्मनी एकीकरण अधि पश्चिम जर्मनीको बोनमा रहेको नेपाली राजदूतावास सन् २००० बर्लिनमा सरेकोमा सन् २००० पश्चात् बोनस्थित नेपाल सरकारको स्वामित्वमा रहको २ वटा घर र सो घरले चर्चेको २,८४६ वर्गमिटर जग्गा प्रयोगविहीन अवस्थामा रहेको छ । सरकारी सम्पत्तिको उचित संरक्षण गरी उपयोग हुनुपर्दछ भनी विगत वर्षमा उल्लेख भएकोमा १८ वर्ष व्यतीत भइसकदा समेत कुनै निर्णय भएको देखिएन । उक्त घरको पालो पहरा विद्युत र पानीबापत यो वर्ष यूरो ८,३३२ खर्च भएको छ । प्रयोगविहीन घर जग्गामा राज्यले प्रत्येक वर्ष औसत रु.८ लाखले १८ वर्षमा रु.१ करोड ४४ लाखभन्दा बढी खर्च भइसकेको छ । उक्त सम्पत्तिको यथाशीघ्र व्यवस्थापन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- नेपाली राजदूतावास वाशिङ्टनले भवन खरिदको लागि अमेरिकी डलर ७८ लाख १५ हजारको लागत अनुमान नियोगले स्वीकृत गरेको स्पेसिफिकेसनसँग मेल खाने प्राप्त ३ प्रस्तावमध्ये नियोगले कम मूल्य र बढी क्षेत्रफल भएको १० हजार १५० वर्गफुटमा बनेको भवन र सो परिसरमा रहेको ०.९३ एकर जमिन अमेरिकी डलर ६८ लाखमा खरिद गरेको छ । खरिद गरेको भवन र सो परिसरमा रहेको जमिन तथा पूराना २ भवनसमेत ३ भवन र उपलब्ध जमिन राजदूत निवास, अन्य कर्मचारी निवास र कार्यालय सञ्चालनमा पूर्णउपयोग गरी कर्मचारीको आवासमा घर भाडाबापत हुने खर्च कटौती गर्नुपर्दछ ।
- ८५. पानीको उपलब्धता** - कोशी पश्चिम नहरबाट ७२० क्यूसेक पानी प्राप्त हुनुपर्ने सम्भौता भए पनि कम प्राप्त भएको, गण्डक पश्चिम नहरबाट ३०० क्यूसेक पानी प्राप्त हुनुपर्नेमा असार महिनामा लिएको नापअनुसार ९२ देखि २१३ क्यूसेक मात्र प्राप्त भएको देखिन्छ । हिउँदमा प्राप्त हुने पानी त्यसभन्दा पनि कम रहेको छ । गण्डक पश्चिम नहर आयोजनाको मूल नहरबाट पानी आउने रेगुलेटरका तीन ढोकामध्ये १ ढोका शुरुदेखि नै बन्द रहेकोले पनि नेपालतर्फ तोकिएअनुसार पानी प्राप्त भएको छैन । यस योजनाको कमाण्ड क्षेत्र ४० हजार एकड रहे तापनि १५ हजार एकडमा कमाण्ड क्षेत्र विकास गरेको छैन ।
- गण्डक पूर्वी नहरबाट नारायणी सिँचाइ योजनाको लागि ८५० क्यूसेक पानी प्राप्त हुनुपर्नेमा सिँचाइ व्यवस्थापन डिभिजनबाट प्राप्त २०७४ असार र श्रावणको पानीको विवरण अनुसार अधिकांश समय ७०० क्यूसेकभन्दा कम पानी प्राप्त भएको छ । यस योजनाले कमाण्ड क्षेत्रको रौतहट जिल्लामा सिँचाइ सुविधा प्रदान गर्न सकेको छैन । तोकिएअनुसारको पानी प्राप्त गरी सिँचाइ सुविधामा वृद्धि गर्नुपर्दछ ।
- ८६. राष्ट्रिय भू-उपयोग आयोजना** - भू-उपयोग सम्बन्धी तीन वर्षीय नीतिमा सबै गाउँपालिका र नगरपालिकामा भू-उपयोग सम्बन्धी नक्सा डाटा तयार गर्नुपर्ने र भू-उपयोगको वर्गीरण गर्नुपर्ने लक्ष्य राखेको छ । यो वर्षसम्म १० जिल्लाका विभिन्न ९२ गाउँपालिका र नगरपालिकाको माटोको अवस्था, भौगोलिक धरातलको आधारमा नक्साङ्कासन गर्ने परामर्शदाताहरु नियुक्त गरी सम्बन्धित गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको भू-उपयोग नक्सा, माटोको वर्गीकरण सम्बन्धी नक्सा, भूक्षमता नक्सा, भू-उपयोग क्षेत्र नक्सा र कित्ता नापी नक्साङ्कासन समेत गरी यो वर्ष रु.५९ करोड २४ लाख भुक्तानी गरेकोमा हालसम्म भू-उपयोग नक्सा एक स्थानीय तहमा मात्र हस्तान्तरण गरेको जानकारी प्राप्त भएको छ । उक्त नक्साहरु स्थानीयतहमा हस्तान्तरण गरी उपयोगमा ल्याउनुपर्दछ ।
- ८७. हुलाक टिकट मौज्दात** - केन्द्रीय टिकट भण्डारमा गत वर्षसम्म रु.१ अर्ब ८४ करोड ११ लाख ८२ हजार मूल्यका ९ करोड ९६ लाख ३ हजार ३२० थान टिकट मौज्दात रहेकोमा यो वर्ष २ करोड ४० लाख थान

टिकट छपाई भएको २ करोड २५ लाख ७५ हजार ६२९ थान खर्च भई रु.१ अर्ब ८० करोड ३१ लाख ५९ हजार मूल्य बराबरको १० करोड १० लाख २७ हजार ६९१ थान टिकट मौज्दात रहेको छ। मौज्दात रहेको टिकटमध्ये प्रयोजनमा नै नआउने रु.३ करोड ८ लाख २८ हजार मूल्यको रहेको छ। अतः आवश्यकता र मौज्दात स्थितिलाई विचार गरी टिकट छपाई गर्नुपर्दछ।

८८. जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा तथा भाडा - रेडियो नेपालको खुमलटार ट्रान्समिटिङ्ग स्टेशनमा रहेको १६० रोपनी जग्गामध्ये १४६ रोपनी र भैसेपाटी ट्रान्समिटिङ्ग स्टेशनमा रहेको ८२ रोपनी जग्गामध्ये ४२ रोपनी मात्र संस्थाको नाममा जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा भएको ८ बाँकी ५४ रोपनी जग्गाको प्रमाणपूर्जा लिएको छैन।

ललितपुरस्थित खुमलटार ट्रान्समिटिङ्ग स्टेशनको ४२ रोपनी जग्गा ३० वर्षको लागि एक हाउजिङ्ग कम्पनीसँग मासिक रु.१७ लाख २४ हजारमा सम्झौता भएको देखियो। सार्वजनिक संस्थान तथा सरकारी स्वामित्व भएका समिति, बोर्ड, कम्पनी तथा संस्थाको नाममा रहेको घरजग्गा व्यवस्थापनसम्बन्धी मापदण्डबमोजिम लिजको शर्त निर्धारण गरी अर्थ मन्त्रालयको सहमतिमा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट निर्णय गरी बढीमा ३० वर्षसम्मको लागि लिजमा दिन सकिने व्यवस्था भएकोमा कार्यकारी निर्देशकले निर्णय गरी भाडा सम्झौता गरेको छ। सम्झौताअनुसार यो वर्ष प्राप्त हुनुपर्ने रु.१ करोड ३७ लाख ९३ हजार भाडा प्राप्त भएको छैन।

९९. रोयल्टी - खानी तथा भूगर्व विभागबाट १५७ संस्था तथा व्यक्तिलाई खानी उत्खननको अनुमति प्रदान गरेकोमा ११५ ले मात्र खानी उत्खनन् गरेको र सोबाट विभागले यो वर्ष रु.१ अर्ब १३ करोड ६२ लाख रोयल्टी प्राप्त गरेको छ। सिमेन्ट तथा मिनरल्स उद्योगले लिएको अनुमतिपत्रमा उल्लिखित माइनिङ गर्न पाउने परिमाणभन्दा बढी वा घटी परिमाणमा उत्खनन् गरेको पाइएको छ। अध्ययन गरिएका २० उद्योगले ४६ लाख ५४ हजार मेट्रिक टन उत्खनन् गर्न अनुमति लिएकोमा यो वर्ष १६ लाख ३४ हजार मेट्रिक टनमात्र उत्खनन् गरेको देखिन्छ। यसरी न्यून परिमाणमा उत्खनन् गर्दा खानी अनावश्यक रूपमा होल्ड गरेको र अनुमति लिई ३० लाख २० हजार मेट्रिक टन घटी उत्खनन् गरेको कारण औसत दर प्रतिमेट्रिक टन रु.५९।७४ ले सरकारलाई प्राप्त हुनुपर्ने राजस्व रु.१८ करोड ४ लाख प्राप्त हुन सकेको छैन। खानी उत्खनन्, परिमाण एवं राजस्व दाखिला प्रक्रियाको नियन्त्रण तथा अनुगमन प्रणाली प्रभावकारी बनाउनुपर्दछ।

१०. जग्गाको अतिक्रमण - गुठी संस्थानको नाममा रहेका जग्गा अतिक्रमण नहुने गरी संरक्षण व्यवस्था मिलाउनु पर्नेमा गुठीको जग्गा रहेको ७० जिल्ला मध्ये अधिकांशमा गुठी जग्गा अतिक्रमणमा परे तापनि संस्थानले अतिक्रमित जग्गाको अद्यावधिक लगत तयार गरेको छैन। यस सम्बन्धी व्यहोरा निम्न छन्:

१०.१. जनकपुरको विभिन्न गुठीहरुको १ हजार १८८ कित्ता, दाढको नारायणपुरमा रहेको करिब १५७ रोपनी, काठमाडौं महानगरपालिका अन्तर्गत गुट्येश्वरी सिन्दुर चन्दन तैनाथी गुठी, भण्डारेश्वर गुठी, एवं टेकु जगन्नाथ मन्दिरको तैनाथी गुठीको जग्गा अतिक्रमणमा परेको पाइयो। अतिक्रमित गुठी जग्गाको एकीकृत लगत तयार गरी सम्बन्धित मन्त्रालय, प्रहरी प्रशासनसँगको समन्वयमा अतिक्रमण हटाउनुपर्दछ।

१०.२. जनकपुरमा रहेको बाराही गुठीको जग्गामध्ये १० कित्ताका ६ विगाहा ३ कट्टा ५ धुर जग्गा संस्थान सञ्चालक समितिको २०५०।२।३ को र नेपाल सरकारको २०७५।२।३ को निर्णय अनुसार जनकहजारी विद्यापीठलाई अध्ययन कार्य सञ्चालन हुँदासम्मको लागि भोगचलन गर्न उपलब्ध गराउने गरी दिएको पाइयो। यसरी भोगचलन भइरहेको जग्गामध्ये शिटनम्वर १३५।४/१४ को कित्ता नम्बर १, २, २८ र ४९ को २ विगाहा १४ धुर जग्गा रत्नसागर मठको महन्थले कीर्ते गरी मठका पूजारीको नाममा मोही कायम गरी नामसारी गरेको उजुरी परेको देखियो। जग्गाधनी महलमा रत्नसागर गुठीको नाम र सोही महलमा आफै मठका पूजारीको नाम उल्लेख गरी लालपूर्जा बनाएको संस्थानको अभिलेखबाट देखिन्छ। अतः यससम्बन्धमा छानबिन गरी गुठीको जग्गा फिर्ता गर्नुपर्दछ।

१०.३. गुठी जग्गा अन्य निकाय वा व्यक्तिले उपयोग गर्दा संस्थानको स्वीकृति लिनुपर्दछ। गुठी संस्थानको स्वीकृति विना सरकारी कार्यालय, व्यक्ति, संस्था वा निकायले गुठी जग्गाको उपयोग गरिरहेको पाइएको छ। संस्थानबाट प्राप्त विवरण अनुसार धनुषामा २९ सरकारी कार्यालयले संस्थानको स्वामित्वमा रहेको ६४ रोपनी ७ आना जग्गा स्वीकृति वेगर उपयोग गरेका छन्। यसरी स्वीकृति वेगर अन्य निकायले उपयोग गरेको गुठी जग्गाको हिसाब गर्दा अबैं स्पैयाँ गुठी संस्थानले पाउनुपर्ने देखिन्छ। संस्थानको प्रमुख आयस्रोतको रूपमा रहेका त्यस्ता जग्गाको मुआव्जा, क्षतिपूर्ति, बहाल गुठीले नपाउदा गुठी संस्थानको आमदानी घटेको छ।

९०.४. पाटनको बटुक भेरव, भक्तपुरको दत्तात्रय, हनुमानढोका क्षेत्र र जनकपुरधाम क्षेत्रको विभिन्न गुठीका १ हजार १ सय दश कित्ताका जग्गामा अतिक्रमण भएको पाइयो । यसैगरी पशुपति संरक्षित स्मारक क्षेत्रमा स्वीकृति बेगर सडक र भवन निर्माण गरी विभिन्न संस्था तथा व्यक्तिबाट अतिक्रमण भएको छ भने तीन बुद्धपार्क, गीता माता मन्दिर विस्तार कार्यमा समेत संरक्षीत स्मारक क्षेत्रको अतिक्रमण भएको छ । यसरी अतिक्रमण गर्ने व्यक्ति र संस्थालाई आवश्यक कारबाही गरी अतिक्रमणमा परेका सम्पदाहरुको संरक्षण तथा सुरक्षामा ध्यान दिनुपर्दछ ।

९१. **भेटीघाटी व्यवस्थापन** - भेटी व्यवस्थापन निर्देशिका, २०७५ मा प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापित धार्मिक संस्थाले धार्मिक व्यवस्थापनको लागि स्थानीय तहको स्वीकृति लिनुपर्ने, चढाइएको भेटीमध्ये नगद बैड़मा जम्मा गर्नुपर्ने, व्यवस्था छ । काठमाडौं उपत्यकाको तीर्थस्थल वा देवालयको संख्या यकिन भइनसकेको र अन्य ७४ जिल्लामा रहेका ७९९ तीर्थस्थल वा देवालय उक्त निर्देशिकाबमोजिम सञ्चालन भए नभएको विवरण उपलब्ध भएन ।

श्रीपशुपतिनाथमा चढाएको भेटीलगायत जिन्सीको अभिलेख राखी आम्दानी गर्ने गरे पनि मन्दिर बाहिरका १ बिहार, ५ अन्य मन्दिर र परिसरमा रहेका ७ मन्दिरसहित १३ मन्दिरको भेटी पुजारी र स्थानीय समितिले लिने गरेको तर जीर्णोद्धार, पुनर्निर्माण कार्य कोषबाट गर्ने गरेको प्रचलित कानून विपरीत देखिन्छ । पशुपति क्षेत्रभित्रका सबै मठ मन्दिरको भेटीलगायतका सबै आय कोषमा जम्मा गरी पुजारीलाई पारिश्रमिक भुक्तानी दिनुपर्ने भए कोषबाटै आवश्यक नियम तथा प्रक्रिया निर्धारण गरी भुक्तानी दिने व्यवस्था हुनुपर्छ ।

९२. **जग्गाको सद्वा भर्ना** - वन क्षेत्र प्रयोग गर्ने सम्बन्धी कार्यविधि, २०७४ वन क्षेत्रको भू-उपयोग स्थायी रूपमा परिवर्तन हुने गरी सम्झौता गरेमा एक वर्षभित्र सो बराबरको सद्वा जग्गा उपलब्ध गराएपछि मात्र राष्ट्रिय वन प्रयोग गर्ने पाउने व्यवस्था बमोजिम जलविद्युत आयोजना, सिमेन्ट उद्योग र पर्याप्त्यटन उद्योग समेत २०५ निकायलाई ३ हजार ८३७ हेक्टर जग्गा उपलब्ध गराएकोमा ती निकायले सद्वा जग्गा उपलब्ध गराएको देखिएन । वन क्षेत्रको दीगो विकासका लागि सद्वा जग्गा प्राप्त गरी वैज्ञानिक वन व्यवस्थापनको माध्यमद्वारा वन क्षेत्रको संरक्षण गर्नुपर्दछ ।

९३. **द्रुतमार्गका काठ** - वन नियमावली, २०५० को नियम ९ मा जिल्ला वन पैदावर आपूर्ति समिति गठन मार्फत बोल कबोलबाट घरायसी प्रयोजन, दैवी प्रकोप, कृषि औजारकालागी काठ विक्री गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ । निजगढ काठमाण्डौ द्रुतमार्गमा पर्ने सामुदायिक तथा राष्ट्रिय वनको क्रमशः १० हजार ३१ र २ हजार ९७ रुख कटान गर्न स्वीकृति भएअनुसार सामुदायिक वनतर्फ २८ हजार ९५१ क्यू फिट काठ र ८२ चट्टा दाउरा र सरकारद्वारा व्यवस्थित वनतर्फ ९ लाख ४० हजार क्यूफिट काठ र १७ चट्टा दाउरा कटान भई विगत १ वर्षदेखि किनारामा राखेको छ । द्रुतमार्गमा कटान भएका रुख र घाटगढ्दी गरिएका काठ र दाउराको लगत यकिन गरी मुचुल्का बनाई काठको अभिलेख एवं गणना गरेको देखिएन । जसको कारण काठको हैसियत विग्रेने, हराउने हुँदा समयमानै काठको लगत यकिन गरी लिलाम विक्री गर्नुपर्ने देखियो ।

९४. **सवारी साधन खरिद एवं प्रयोग** - सवारी साधन खरिद तथा प्रयोग सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्न छन् :

९४.१. सिंहदरबारस्थित २२ मन्त्रालयमा १ हजार ११५ मोटरसाइकल र ८ सय सवारीसाधन रहेकोमा १०९ मोटरसाइकल र ६२२ सवारीसाधन मात्र चालु हालतमा रहेको देखिएको छ । आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा मात्र रु.६ अर्ब ६१ करोड ४५ लाख ३७ हजारका ६ हजार १०९ मोटरसाइकल तथा १ हजार २४ कार, जिप, पिकअपलगायतका सवारीसाधन खरिद गरेको देखियो । मौजुदा सवारीसाधनहरु सदुपयोग गर्नेतर्फ ध्यान नदिई वर्षेनी नयाँ खरिद गर्ने प्रवृत्तिले खर्चमा मितव्ययिता त्याउनेतर्फ प्रयास भएको देखिएन ।

९४.२. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयबाट प्राप्त विवरणबमोजिम २२ मन्त्रालयमा चालु अवस्थाका चाराङ्गे सवारीसाधन १ हजार ५७७ र अधिकतस्तरका कर्मचारी संख्या १ हजार ३२३ रहेको छ । कामको आवश्यकताको आधारमा सवारीसाधन बढी भएको निकायबाट अन्य आवश्यक निकायमा हस्तान्तरणको व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

९४.३. नेपाल विद्युत प्राधिकरणको चमेलिया जलविद्युत आयोजनाको विल अफ क्वान्टिटीजमा राखी निर्माण व्यवसायीबाट आयोजनाको प्रयोजनका लागि खरिद गरिएका ८ प्राडो सवारीसाधन पूर्व उच्च पदाधिकारीहरुले विगतदेखि प्रयोग गर्दै आएकोमा नेपाल सरकारको २०६६/१२१७ र विभिन्न मितिको निर्णयबाट नेपाल विद्युत प्राधिकरणलाई रु.६ करोड १७ लाख ८ हजार भुक्तानी गरी नेपाल सरकारको

नाममा लैजाने निर्णय गरेकोमा ९ वर्ष वितिसक्दासमेत नेपाल सरकारको नाममा प्राप्त भएको देखिएन । त्यस्तै बा ६ च १०२५ नम्बरको प्राडो जीपको अवस्था जानकारी नभएको जवाफ गृह मन्त्रालयले समेत दिएको छ ।

९४.४. निर्वाचन आयोगले २०७३।७४ मा ५ थान सवारी साधन खरिद गर्न वजेट प्रस्ताव गरे अनुसार आयोगलाई प्रचलित कानून र स्वीकृत मापदण्डबमोजिम सवारी साधन खरिद गर्न २०७४।३।२८ मा अर्थ मन्त्रालयबाट सहमति प्राप्त भएको देखियो । आयोगले यो वर्ष बोलपत्रको माध्यमबाट एक प्राइभेट लिमिटेडमार्फत २९।८२ सि.सि.को प्राडो जीप ५ थान प्रतिथान मूल्य रु.२ करोड ३२ लाखले खरिद गरी रु.१।१ करोड ६० लाख खर्च गरेको छ । आयोगले नयाँ खरिद गरेको १ थान र मौज्दात रहेकामध्ये ३९ थान समेत ४० थान सवारी साधनहरु निर्वाचन सम्पन्न भएपश्चात विभिन्न निकायलाई वितरण गरेको छ । आवश्यकताको पहिचान गरी सवारीसाधन खरिद गर्नुपर्दछ ।

९५. **आय बक्यौता** - नेपाल नागरिक उद्डयन प्राधिकरण सेवा शुल्क नियमावली, २०६७ मा सेवा शुल्क, भाडा, रोयल्टी वा अन्य आम्दानी सेवा प्रदायकले समयमै प्राधिकरणलाई बुझाउनु पर्ने व्यवस्था छ । प्राधिकरणले यसवर्ष २४।१ आसामीबाट रु.२ अर्ब ३७ करोड २४ लाख ४२ हजार लिनुपर्ने बाँकी देखिन्छ । एक हवाई सेवा प्रदायकले १२ अक्टोबर २०१८ अर्थात २०७५ असोज २६ मा अन्तिम उडान गरेपश्चात नेपालको लागि उडान स्थगित गरेको छ । उक्त सेवा प्रदायकबाट विमानस्थल विकास शुल्क रु.६ करोड ५२ लाख एवं ल्याण्डीड, पार्किङ र सञ्चार शुल्क रु. १।५ करोड ३४ लाख समेत रु.२।१ करोड ८६ लाख असुल गरेको छैन । यसैगरी अन्तर्राष्ट्रिय टर्मिनल भवन पसल भाडामा लिने दुई प्रा.ली.सँग २०७५ असारसम्म रु.८ करोड ८ हजार भाडा उठन बाँकी रहेको छ ।

नेपाल टेलिभिजनको लामो समयदेखि उठन बाँकी आसामी बक्यौता रु.२।५ करोड ५४ लाख ६२ हजार छ । यसैगरी कर्मचारी सञ्चय कोषले भाडामा दिएको दुई भाडावालासँग २०७५ आषाढसम्ममा रु.२।१ करोड ४।१ लाख उठाउन बाँकी रहेको छ । नेपाल विद्युत प्राधिकरणको विद्युत महसुल बक्यौता गत आर्थिक वर्षको तुलनामा आर्थिक वर्ष २०७४।७५ मा १।४।४४ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.१।५ अर्ब ५।४ करोड ६।९ लाख ८।७ हजार पुगेको छ । महसुल बक्यौता अन्तर्गत सडक बत्तीबापत रु.४ अर्ब ४।५ करोड २० लाख रहेको छ । गुठी संस्थानको गुठी जग्गाको उपयोग गरेबापत रु.१।६ अर्ब २।३ करोड ७।३ लाख उठन बाँकी बक्यौता देखिन्छ ।

बक्यौता भाडा असुल नगरी सार्वजनिक संस्थाका पदाधिकारीलाई जिम्मेवार बनाई बक्यौता रकम असुल गर्नुपर्दछ ।

९६. **घटी दरमा सम्झौता** - विमानस्थल सेवा शुल्क विनियमावली, २०६७ मा बमोजिम हयांगर निर्माणको लागि दिइने जग्गा बहाल प्रतिमहिना प्रतिवर्गमिटर रु.२।५।०। रहेको छ । त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय नागरिक उद्डयन कार्यालय र एक संस्थाबीच कार्गो भवनको पट्टीको करिब १ हजार १।०५ वर्गमिटर जग्गा २० वर्षका लागि प्रतिमहिना प्रतिवर्गमिटर रु.१।७।५। भाडामा दिने सम्झौता गरेको कारण २०७५ आषाढ मसान्तसम्म रु.१ करोड ७।८ लाख ५।४ हजार घटी भाडा असुल भएको छ । नियमावलीले तोकेको दरभन्दा घटी रकम असुल गर्नेगरी सम्झौता गर्नेलाई जिम्मेवार बनाई उक्त रकम असुल गर्नुपर्दछ ।

९७. **निर्माण, सञ्चालन र हस्तान्तरण** - त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको गोल्डेन गेट दक्षिण पश्चिमतर्फको ५०-१।५-०३-०१ रोपनी क्षेत्रफल जग्गामा व्यावसायिक भवन निर्माण गर्न ३० वर्षका लागि लिज सम्झौता गरेको छ । नेपाल सरकार (मनिपरिषद) को २०६७।०।१।७ को सैद्धान्तिक सहमति अनुसार एक व्यावसायीसँग २।१ महिनाभित्र निर्माण कार्यसम्पन्न गर्ने र ३० वर्षपछि नागरिक उद्डयन प्राधिकरणलाई भवन फिर्ता गर्नेगरी २०६९।७।२ मा सम्झौता भएको छ ।

निर्माण व्यावसायीले सम्झौतामा नभएको भूमिगत पार्किङ निर्माण गरेको, सम्झौतानुसार भवनको उचाई ३।७ फिट रहेकोमा ५।२ फिट उचाई हुनेगरी संरचना बनाएकोले पर्याप्त मात्रामा सुरक्षा प्रत्याभूत नरहेको व्यहोरा प्राधिकरणको २०७४।१।२।२ र २०७४।१।२।५ को पत्रमा उल्लेख छ । निश्चित क्षेत्रफल, उचाई र अन्य विशेषता तोकी संरचनाको निर्माण गर्ने सम्झौता भएको र सो अनुसार लगानी प्रतिफल लगायत ठेक्काको अन्य शर्त उल्लेख भएकोमा तोकिएकोभन्दा पृथक तरिकाले निर्माण कार्य भएको छ । सम्झौताभन्दा पृथक ढङ्गले निर्माण कार्य गरेको सम्बन्धमा छानबिन गर्नुपर्दछ ।

९८. **पावर ट्रेडिङ** - नेपाल भारतबीच भएको महाकाली सन्धी अनुसार नेपाल सरकारले ७ करोड यूनिट विद्युत अंग्रेजी क्यालेन्डर अनुसार प्रत्येक वर्ष निःशुल्क पाउने तथा सोभन्दा बढी विद्युत चाहिएमा खरिद गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको छ । प्राधिकरणले पावर ट्रेडिङ कम्पनी इण्डियाबाट २०७३।७।४ र २०७४।७।५ मा गरि ४०

करोड २० लाख ३२ हजार १०० यूनिट विद्युत आयात गरेकोमध्ये २० करोड १० लाख ८० हजार २३३ यूनिट निशुल्क पाएको देखिन्छ । उक्त दुई आर्थिक वर्षको १४ करोड यूनिटको रु.४७५ का दरले नेपाल सरकारलाई तिर्नुपर्ने रकम प्राधिकरणले लेखाङ्गन गरे तापनि निःशुल्क बापत बढी पाएको ६ करोड १० लाख ८० हजार २३३ यूनिटको नेपाल सरकारलाई तिर्नुपर्ने रु.२९ करोड १ लाख ३१ हजार लेखाङ्गन गरेको छैन । उक्त तिर्नुपर्ने रकम लेखाङ्गन गरी नेपाल सरकारलाई तिर्नुपर्दछ ।

● **हानि नोक्सानी र मस्तौट**

१९. **सरकारी जग्गा** - मालपोत कार्यालय रौतहटले साविक लक्ष्मीनिया गाउँविकास समितिको बडा नं.२ स्थित कित्ता नं.१५० बदर गरी उक्त कित्ताको ५ विगाहा १० कट्टा जग्गा २०७४१२१ मा एक व्यक्तिबाट राजिनामा पारित गरी निसर्ग गरेको देखिन्छ । फतुवा विजयपुर नगरपालिका, रौतहटले साविक लक्ष्मीनिया गाउँविकास समितिको उक्त जग्गा सरकारी रहेको उल्लेख गरेपनि कार्यालयले व्यक्तिको नाममा हक हस्तान्तरण गरेको छ । सो अनुसार कित्ता नम्बर १५० लाई विभिन्न ९ कित्ताकाट गरी विक्री वितरण गरेको देखिन्छ । यसरी सरकारी जग्गा व्यक्तिको नाममा हस्तान्तरण गर्न सिफारिस गर्ने स्थानीयतह, कित्ताकाट गर्ने नापी कार्यालय र लिखत पारित गर्ने मालपोत कार्यालयलाई जिम्मेवार बनाई तदनुरूप व्यक्तिमा गएको ४० विगाहा २ कट्टा १० धर जग्गाबदर गरी नेपाल सरकारको नाममा कायम गरेको प्रमाण पेश हुनुपर्दछ ।
१००. **घटी राजस्व दाखिला** - मालपोत तथा भूमिसुधार कार्यालय, भरतपुरले नगदी रसिदबाट असुल गरेको रजिस्ट्रेशन शुल्क, सेवा शुल्क तथा पूँजीगत लाभकर बापतको रु.१ करोड ७१ लाख ७६ हजार सम्बन्धित फाँटबाट विभिन्न मितिमा लेखा शाखाले बुझिलिएकोमा उक्त रकम बैङ्ग दाखिला भएको छैन । यस सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायबाट आवश्यक छानबिन गरी घटी राजस्व दाखिलाको सम्बन्धमा जिम्मेवार पदाधिकारीलाई आवश्यक कारबाही गरी असुल गर्नुपर्दछ ।
१०१. **निर्माण क्रममा क्षति** - काठमाण्डौ उपत्यकामा खानेपानी आयोजना कार्यान्वयन निर्देशनालय र सडक विभागबीच भएको सहमति तथा सम्झौता पत्रको दफा ७ मा आयोजना कार्यान्वयन निर्देशनालयबाट पाईप विच्छ्याएको सडकमा सडक विभागले ढल निर्माणको कार्य गर्दा पाईपमा क्षति पुन गएमा सो क्षतिलाई पुनःनिर्माण गर्न लाग्ने रकम सडक विभागले आयोजना कार्यान्वयन निर्देशनालयलाई उपलब्ध गराउने व्यवस्था रहेको छ । निर्माण कार्य गर्दा पर्याप्त सावधानी अपनाउन नसक्दा ५ सडक खण्डमा डिभिजन सडक कार्यालय, काठमाण्डौ १ बाट रु.१ करोड ५६ लाख ८९ हजार बराबरको पाइप क्षति भएकोले अनावश्यक दायित्व सृजना हुन गएको छ । यसमा सम्बन्धित पदाधिकारीलाई समेत जिम्मेवार बनाउनुपर्दछ ।
१०२. **पेट्रोलियम पदार्थ नोक्सानी** - नेपाल आयल निगमको सञ्चालक समितिले विराटनगर, थानकोट र सिनामंगलको पेट्रोलियम पदार्थको भण्डारण नोक्सानी निर्धारण गरेको छ । समितिले सिनामंगलमा हवाई इन्धनको नोक्सानी ०.६२ प्रतिशत तोकेकोमा कार्यकारी निर्देशकले समितिको स्वीकृति बेगर ०.८५ प्रतिशत तोकेको पाइयो । यस वर्ष थानकोट, सिनामंगल र भैरहवामा समितिले तोकेको भण्डारणभन्दा बढी नोक्सानी देखाएकोले औषत विक्री मूल्यको आधारमा रु.३ करोड ६५ लाख जिम्मेवार पदाधिकारीबाट असुल गर्नुपर्दछ ।

● **बढी भुक्तानी एवं व्ययभार**

१०३. **प्रोत्साहन भत्ता** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम १२३ मा कुनै पनि कार्यालयले थप सुविधा वृद्धि गरी आर्थिक दायित्व पर्ने निर्णय गर्दा अर्थ मन्त्रालयको पूर्वसहमति लिनुपर्ने व्यवस्था छ ।
- १०३.१. अर्थ मन्त्रालयले संघीय संसद सचिवालयका कर्मचारीलाई २०७४१०१७ सम्मको प्रोत्साहन भत्ता वितरण गर्न सहमति प्रदान गरेकोमा सचिवालयले अर्थ मन्त्रालयको सहमति बेगर २०७४१०१८ देखि २०७५ आषाढ मसान्तसम्मको प्रोत्साहन भत्ता बापत रु.३ करोड ६९ लाख १७ हजार उपलब्ध गराएको छ । यसरी नियम विपरीत उपलब्ध गराएको प्रोत्साहन भत्ता सम्बन्धितबाट असुल गर्नुपर्दछ ।
- १०३.२. निजामती कर्मचारी अस्पताल विकास समितिको ५६ औं बोर्ड बैठकको निर्णयानुसार विशेषज्ञ चिकित्सक र अस्पतालका कर्मचारीलाई उपलब्ध गराएको सेवाहरूको शुल्कको आधारमा विभिन्न दरले प्रोत्साहन बापत यो वर्ष रु.१४ करोड ६८ लाख ५८ हजार भुक्तानी गरेको छ । तर उक्त रकम भुक्तानी गर्दा औषधी खरिदतर्फको कर्मचारीलाई रु.८ करोड ५१ लाख ४९ हजार आम्दानीमा दोहोरो लेखाङ्गन गरी

सोको १० प्रतिशतले बढी भत्ता गणना गरी रु.१ करोड ४६ लाख द६ हजार बढी प्रोत्साहन भत्ता भुक्तानी गरेको छ । दोहोरो भुक्तानी भएको रकम असुल हुनुपर्दछ ।

१०४. ढुवानी भाडा भुक्तानी - औषधि तथा औषधिजन्य सामग्री आपूर्ति गर्न स्वास्थ्य सेवा विभाग आपूर्ति महाशाखा र दुई ढुवानीकर्ता बीच सम्झौता भएको छ । सो ढुवानी रकम भुक्तानीसम्बन्धी कागजात परीक्षण गर्दा हुम्ला र मुगु जिल्लामा सामान पुऱ्याउन चलानी भएकोमा जुम्लाको गोठिज्यूलाको गोदाममा सामान पुऱ्याएको, जुम्ला पुऱ्याउनुपर्ने सामान कालिकोटको नागमामा पुऱ्याएको र डोल्पा पुऱ्याउनुपर्ने सामान रुकुमको राडिज्यूलाको गोदामसम्म आपूर्ति गरेको देखियो । तोकिएको स्थानमा सामान आपूर्ति नगरे तापनि जुम्ला पुऱ्याएको सामानको हुम्ला र कालिकोटमा पुऱ्याएको सामानमा जुम्लाको, रुकुममा पुऱ्याएको सामान डोल्पाको बढी दररेटले बिलिङ गरी भुक्तानी भएको छ । यसरी बढी भुक्तानी भएको ढुवानी रकम सम्बन्धमा थप छानबिन गरी यो वर्ष बढी भुक्तानी भएको रु.१ करोड ४६ लाख ७१ हजार असुल गर्नुपर्दछ ।

१०५. बढी भुक्तानी - कार्यालयले सम्झौताका शर्तबमोजिम विल रकम भुक्तानी गर्नुपर्दछ । खानेपानी तथा सरसफाई डिभिजन तथा सवाडिभिजन काठमाण्डौ, भक्तपुर, ललितपुर, सुनसरी लगायत ४५ कार्यालयले निर्माण व्यवसायीलाई नपाउने मूल्यवृद्धि दिएको, लागत साझेदारीअनुसार उपभोक्ता समितिले व्यहोर्नु पर्ने रकम कार्यालयले व्यहोरेको, नर्सेभन्दा बढी भुक्तानी गरेको, दोहोरो भुक्तानी गरेको लगायतका कारणहरुबाट रु.३ करोड १५ लाख नपाउने रकम भुक्तानी गरेको देखिएको छ । नियम विपरीत भुक्तानी भएको रकम असुल गर्नुपर्दछ ।

१०६. मतदाता शिक्षा सामग्री छपाई - प्रतिनिधि सभा तथा प्रदेश सभा सदस्य निर्वाचनमा प्रयोग गरिने मतपत्र एउटै नभई अलग अलग हुनुपर्ने विषयमा सर्वोच्च अदालतमा मुद्दा परी अदालतबाट २०७४।७१ र २०७४।७८ मा आदेश हुँदा प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभाको अलग अलग ऐन रहेको अवस्थामा दुवै सभाको सदस्यको निर्वाचन एउटै मतपत्रमा गर्ने निर्णय भएकोमा प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभाको मतपत्र अलगौ छाप्ने सम्बन्धमा आयोगलाई ध्यानाकृष्ट गराएको थियो । उक्त आदेश पश्चात तत्काल मतदाता शिक्षा सामग्रीको छपाई कार्य रोक्नुपर्नेमा सो नगरी छपाई कार्य जारी राखी २०७४।७१।२ मा मात्र मतपत्र छुट्टाछुट्टै हुने गरी आयोगले निर्णय गरेको पाइयो । अदालतबाट आयोगलाई ध्यानाकृष्ट गराएको मिति २०७४।७८ देखि आयोगले निर्णय गरेको मिति २०७४।७१।२ वीचको अवधिमा दुवैको एउटै मतपत्र हुने मान्यता अनुरुप आयोगले छपाई गरेका पोष्टर, पम्प्लेट, ब्रोसर, वरावर सोधिने प्रश्नहरु र नमूना मतपत्र आदि गरी रु.१।१ करोड ७२ लाखको मतदाता शिक्षा सामग्री काम नदिने भई प्रयोग विहीन अवस्थामा रहेको देखिन्छ ।

सर्वोच्च अदालतको २०७४।७१ र द गतेको आदेश तथा आयोगको २०७४।७१।२ को निर्णय बमोजिम छुट्टाछुट्टै मतपत्र हुने भएपछि, पुऱ्य: छपाई गर्ने निर्णय भएको देखिन्छ । आयोगले मतदाता शिक्षालाई प्रभावकारी बनाउने उद्देश्य लिई मतदाता शिक्षा सामग्री पुनः छपाई बापत रु.७ करोड ५४ लाख ४९ हजार खर्च गरेको देखियो । यसरी पुऱ्य: छपाईएका मतदाता शिक्षा सामग्रीहरु समय अवधि कम भएको कारण दर्शाउदै पहिलो चरण (मंसीर १० गते) मा हुने ३२ जिल्लामा पुऱ्याउन सकेको देखिएन । समयमै मतदाता शिक्षा सामग्री तोकिएका जिल्लामा पुऱ्याउन नसकिएको कारण प्रयोग विहीन अवस्थामा रहेको देखिन्छ ।

१०७. अनुदान प्रवाह - उच्च मूल्य कृषि वस्तु विकास आयोजनाले उप आयोजना सञ्चालन गर्न तोकिएका सबै आयोजनामा अनुदानग्राहीसँग भएको सम्झौताअनुसार लगानी गर्नुपर्ने उल्लेख छ । अनुदानग्राहीले कबोल गरेको रकमको ७२ प्रतिशत मात्रै लगानी गर्दा आयोजनाले अनुदान सम्झौता रु.६५ करोड ९० लाखको सोही प्रतिशतले रु.४७ करोड ४५ लाख मात्र अनुदान दिनुपर्नेमा रु.५५ करोड ७९ लाख उपलब्ध गराएकोले समानुपातिक हिसाबले रु.८ करोड ३४ लाख बढी भुक्तानी गरेको छ ।

१०८. अनुदान खर्च - किसानका लागि उन्नत वीउ विजन आयोजना सञ्चालन गर्न तोकिएका सबै आयोजनामा अनुदानग्राहीसँग भएको सम्झौताअनुसार लगानी गर्नुपर्ने उल्लेख छ । उप-आयोजना १५६ मा अनुदानग्राहीले कबोल गरेको रकमको ५४ प्रतिशत मात्रै लगानी गर्दा आयोजनाले अनुदान सम्झौता रु.१८ करोड ६५ लाखको सोही प्रतिशतले रु.१० करोड ७ लाख मात्र अनुदान दिनुपर्नेमा रु.१३ करोड ४१ लाख उपलब्ध गराएकोले समानुपातिक हिसाबले रु.३ करोड ३४ लाख बढी भुक्तानी गरेको छ ।

१०९. उपलब्धी मूल्याङ्कन - प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण आयोजना कार्यान्वयनको लागि २०७४।७५ मा एक परियोजना कार्यान्वयन इकाई, १० सुपरजीन र ३९ जोन कार्यालय स्थापना गरी रु.२ अर्ब २४ करोड ६

लाख खर्च भएकोमध्ये प्रशासनिक कार्यमा रु.२८ करोड ३९ लाख र फर्निचर, मेशिनरी औजार, सवारी साधनमा रु.३२ करोड ३४ लाख समेत रु.६० करोड ७३ लाख खर्च भएको छ। जिल्ला स्तरका कार्यक्रम स्थानीय तहबाट समेत सञ्चालन हुने देखिएकोले परियोजनाको छुट्टै कार्यालय स्थापना गरी थप प्रशासनिक खर्च गर्ने कार्य औचित्यपूर्ण देखिएको छैन। यस आयोजनाबाट भएको खर्च र उपलब्धी मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

- ११०. अतिरिक्त पेस्की** - मेलम्बी विकास समिति र निर्माण व्यवसायी वीच भएको सम्झौतामा स्थानीय र वैदेशिक मुद्राको भुक्तानी अनुपात २८.१० र ७९.९० प्रतिशत हुने उल्लेख गरेकोमा तर डलर खाता मार्फत कर्ति रकमसम्म विदेश पठाउने भन्ने कुरा उल्लेख नभएको हुँदा भुक्तानी खर्चमध्ये ७९.९० प्रतिशत रकम ईटाली पठाएको कारण नगद प्रवाहमा समस्या रहेको पाइयो। समितिले २०७०/७१ मा नै सम्झौताको शर्त अनुसार मोविलाईज्शन पेशकी रु.१५ करोड ४६ लाख ९४ हजार र गत वर्षसम्म पटक पटक गरी रु.५९ करोड १३ लाख ६० हजार अतिरिक्त पेस्की भुक्तानी गरेको देखियो। निर्माण व्यवसायीले साईटमा तथा निर्माण कार्यमा लाग्ने रकम नराखी ७९.९० प्रतिशत रकम ईटाली पठाउने गरेबाट नगद प्रवाहमा समस्या भई अतिरिक्त भुक्तानी गर्नु परेको देखिँदा सम्झौता नै त्रुटीपूर्ण देखियो। अतिरिक्त पेस्की रकम व्याज समेत असुल गर्नुपर्दछ।
- १११. नून ढुवानी** - साल्ट ट्रेडिङ लिमिटेडले सहुलियत दरमा नून ढुवानी गरी वितरण गर्न तोकिएका जिल्लामा नून ढुवानी आपूर्ति गर्दा सम्बन्धित क्षेत्रको जनसंख्या अनुसार हुने कोटाभन्दा बढी वितरण भएको स्थिति छ। यो वर्षको औसत ढुवानी दरको आधारमा गणना गर्दा कोटाभन्दा बढी ढुवानी तथा विक्री देखिएकोले रु.३ करोड १७ लाख ४५ हजार बढी खर्च भएको छ। यसमा उद्योग वाणिज्य र आपूर्ति मन्त्रालयले सम्बन्धित डिपोको जनसंख्याअनुसारको कोटा, ढुवानी लागत, बढी विक्री परिमाण सम्बन्धमा छानबिन गरी बढी खर्च भएको रकम फिर्ता गर्नुपर्दछ।

- **सार्वजनिक स्रोतको अपव्यय**
- ११२. व्यवस्थित बसोबास** - अव्यवस्थित बसोबासलाई व्यवस्थित गर्न तथा योजनाबद्ध र व्यवस्थित बस्ती विकास गर्न सार्वजनिक र गुठी जग्गामा भएका अतिक्रमण रोक्न, अव्यवस्थित बसोबास र सुकूप्लासी समस्या समाधानको लागि व्यवस्थित गर्न व्यवस्थित बसोबास आयोग, २०७३ गठन भएको थियो। तर उक्त आयोग र जिल्ला बसोबास समितिहरु २०७५/११४ को सूचनाबाट विघटन गरेको छ। व्यवस्थित बसोबास कार्यक्रममा यो वर्ष तलब, भत्ता लगायतमा रु.२ करोड २७ लाख र ३५ जिल्लाका समितिबाट रु.६ करोड ३८ लाख ६७ हजारसमेत रु.८ करोड ६५ लाख ६७ हजार खर्च भएपनि कार्यक्रम लागू नहुँदै आयोग खारेज भइसकेकोले उपलब्ध यकिन गर्ने अवस्था छैन।
- ११३. मन्दिर र पोखरी पुनःनिर्माण** - भूकम्पबाट क्षतिग्रस्त बालगोपालेश्वर मन्दिर सहित रानी पोखरी पुनःनिर्माण गर्न काठमाडौं महानगरपालिकाले एक निर्माण व्यवसायीसँग रु.७ करोड ११ लाखमा सम्झौता गरी रु.२ करोड ३० लाख ३८ हजार भुक्तानी गरेपछि उक्त कार्यमा आधुनिक प्रविधि र सामग्री प्रयोग गरेकोले पुरातत्व विभागबाट पुनःनिर्माण गर्ने सहमति भएको देखिन्छ। विभागले भूकम्प अगाडिकै गुम्बज शैलीमा बालगोपालेश्वर मन्दिरको मात्र निर्माण गर्न रु.१ करोड ४२ लाख ५५ हजारको लागत अनुमान तयार गरी रु.१ करोड ४० लाख ५८ हजारमा २०७५ असारसम्ममा काम सम्पन्न गर्ने गरी एक संयुक्त उपक्रमसँग सम्झौता भई रु.३० लाख ४९ हजार भुक्तानी गरेको छ।
- यस सम्बन्धमा नेपाल सरकारबाट २०७५/१०/१४ मा बालगोपालेश्वर मन्दिर प्रताप मल्लकालीन ग्रन्थकुट शैलीमा नै पुनःनिर्माण गर्ने निर्णय भएकोले समयमै उपयुक्त निर्णय नलिएको कारण पुरातत्व विभाग र काठमाडौं महानगरपालिकाबाट खर्च भएको रु.२ करोड ६० लाख ८७ हजार खेर गएको छ।
- ११४. उप-आयोजना सञ्चालन** - व्यावसायिक कृषि तथा व्यापार आयोजनाले १ हजार २१६ उप-आयोजनालाई रु.२ अर्ब १८ करोड ३० लाख अनुदान दिएकोमध्ये सम्पन्न भएका उप-आयोजनाहरु सञ्चालनमा रहे/नरहेको सम्बन्धमा परामर्शदाता मार्फत ११५ उप-आयोजनाको सञ्चालन अवस्था बारेमा अध्ययन गरेको देखियो। कुल उप-आयोजना १ हजार २१६ को ९.४५ प्रतिशत उप-आयोजनाको स्थिति सर्वे हुँदा १९.१२ प्रतिशत उप-आयोजना सञ्चालनमा नरहेको अवस्थाले कुल आयोजनाको १९.१२ प्रतिशतले हुने २३२ उप-आयोजनालाई उपलब्ध गराइएको अनुदान रु.४१ करोड ७६ लाख उपलब्धी विहिन हुने देखिएको छ।

यसैगरी आयोजना कार्यान्वयन सहयोग समूहको कार्यालय, पोखराले २५६ उप-आयोजना सञ्चालनको लागि रु.१ अर्ब ३० करोड ९२ लाखको कार्यसम्पन्न भएकोमध्ये रु.५७ करोड ५४ लाख भुक्तानी गरेको छ । कार्यसम्पन्न भएका उप-आयोजनामध्ये तरकारी, अदुवा, दुध प्रशोधनका १५ उप-आयोजना सञ्चालनमा नरहेको व्यहोरा जनाएको छ । उप-आयोजना सञ्चालन नगर्ने अनुदानग्राही उपर उप-आयोजना सञ्चालन निर्देशिका, २०७० तथा सम्झौता अनुसार आवश्यक कारबाही गरी कार्यक्रम सञ्चालन प्रभावकारी बनाउनु पर्दछ ।

- ११५. रिएजेन्ट तथा केमिकल्स** - प्रयोगशालामा परीक्षण गर्दा प्रयोग गरिने रिएजेन्टहरु अत्याधिक मात्रा खेर जाने गरेको अवस्था छ । राष्ट्रिय जनस्वास्थ्य प्रयोगशालाले ६४ प्रतिशत, भरतपुर अस्पतालले ४० प्रतिशत (भिटामिन बी १२), परोपकार प्रसूति तथा स्त्रीरोग अस्पतालले ३० प्रतिशत र शहीद धर्मभक्त राष्ट्रिय प्रत्यारोपण केन्द्रले ४० प्रतिशतसम्म रिएजेन्ट तथा केमिकल्स खेर गएको उल्लेख छ । खर्च नियन्त्रणलाई भरपर्दो बनाउन विभिन्न विकल्पसमेतलाई ध्यान दिई सोको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

- ११६. सफ्टवेयर लाइसेन्सको उपयोग** - पब्लिक की इन्फ्रास्ट्रक्चर डाटा सेन्टरको लागि प्रमाणीकरण नियन्त्रकको कार्यालयले २०६८।६९ मा ५०० थान सफ्टवेयर लाइसेन्सलगायत अन्य सामान रु.८ करोड ८६ लाख ६ हजार र २०७१।७२ मा ५० सफ्टवेयर लाइसेन्स रु.१ करोड २१ लाख ४३ हजारसमेत रु.१० करोड ७ लाख ४९ हजार मूल्यको खरिद गरेको देखिएकोमा उल्लिखित ५५० सफ्टवेयर लाइसेन्समध्ये २०७४।७५ सम्ममा १ मात्र सफ्टवेयर लाइसेन्स उपयोग भई ५४९ वटा प्रयोगविहीन अवस्थामा जिन्सीमा मौज्दात रहेकोछ । मौज्दात रहेका सफ्टवेयर लाइसेन्सको अवधिसमेत सकिएकोले आवश्यकता पहिचानबेगर खरिद गरी उपयोगविहीन अवस्थामा रहेको सम्बन्धमा खरिद निर्णयमा संलग्नलाई जिम्मेवार बनाउनुपर्दछ ।

● मितव्ययिता

- ११७. अनुत्पादक खर्च** - खर्च रकम बर्गीकरण र व्याख्याअनुसार विविध खर्चबाट मनोरञ्जन, चियापान, भोज, कार्यालय सुरक्षा, अतिथि सत्कारलगायतमा खर्च व्यहोर्ने व्यवस्था छ । महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट पेस भएको आर्थिक विवरणअनुसार विविध खर्चमा रु.१ अर्ब २७ करोड ८८ लाख बजेट विनियोजन भएकोमा ८४७ प्रतिशत वृद्धि गरी रु.१० अर्ब ८३ करोड ५ लाख खर्च भएको छ । यसैगरी सवारीसाधन, मेशिनरी औजार लगायत अन्य पूँजीगत सम्पत्तिको भाडालाई अन्य भाडाबाट खर्च व्यहोर्ने व्यवस्था छ । सो प्रयोजनको लागि रु.१३ करोड ४२ लाख बजेट विनियोजन भएकोमा ८६१ प्रतिशत वृद्धि भई रु.१ अर्ब १५ करोड ६६ लाख खर्च भएको छ । सरकारले सार्वजनिक खर्चमा मितव्ययिता र प्रभावकारिता ल्याउन कायम गर्ने नीतिगत मार्गदर्शन, २०७५ जारी गरेको सन्दर्भमा यसप्रकारका अनुत्पादक खर्च नियन्त्रण गर्नुपर्नेमा थप रकमान्तर गरी खर्च गर्नु मनासिब देखिएन ।
- ११८. विनिमय दरमा वृद्धि** - भिभिआइपी मिडियम हेलिकोप्टरको खरिद प्रक्रिया गतवर्ष नै समाप्त भए तापनि आर्थिक प्रस्ताव स्वीकृतिमा ढिलाई भएको कारण २०७४।७३ मा मात्र खरिद सम्झौता भएको देखिन्छ । कार्यालयले प्रतीतपत्र खोल्ने प्रयोजनको लागि नेपाल राष्ट्र बैडलाई २०७४।१०।१० मा रु.१ अर्ब ७० करोडको चेक पठाएकोमा शतप्रतिशत मार्जिन रकम नपुग भएको कारण कारबाही २०७५।१।२० मा मात्र अधि बढाएको देखियो । उक्त अवधिमा यूरोको विनिमय दर रु.११।८।०९ बाट वृद्धि भई रु.१२।८।३१ पुगेकोले सम्झौता रकम यूरो १ करोड ४३ लाख ३४ हजारको लागि करिव रु.१४ करोड ६५ लाख थप व्ययभार पर्न गएको छ ।
- ११९. आर्थिक सहायता** - मन्त्रिपरिषद्बाट स्वीकृत नागरिक राहत, क्षतिपूर्ति तथा आर्थिक सहायता सम्बन्धी कार्यविधि, २०६८ को बैंदा १२ मा राष्ट्रिय जीवनका महत्वपूर्ण व्यक्तिहरुलाई औषधोपचार तथा आर्थिक सहायता उपलब्ध गराउने र गृह प्रशासन सुधार कार्ययोजना, २०७४ ले आर्थिक सहायता वितरण पारदर्शी बनाउन मापदण्ड तर्जुमा गर्ने उल्लेख गरेपनि मापदण्ड बेगर २०७२।७३ मा रु.१६ करोड ४० लाख ३५ हजार, २०७३।७४ मा रु.२९ करोड ६ लाख ८ हजार र २०७४।७५ मा रु.३१ करोड ८० लाख २७ हजार आर्थिक सहायता वितरण गरेकोछ । आर्थिक सहायता दिन सकिने मापदण्डभन्दा बढी हुने गरी प्रतिव्यक्ति रु.२५ लाखसम्म वितरण गरेको छ । सीमाभन्दा बढी हुनेगरी ३५ व्यक्तिलाई रु.३ करोड ७६ लाख आर्थिक सहायता वितरण गरेको छ ।
- १२०. बीमा प्रिमियम** - यो वर्ष १९ विदेशस्थित नियोगले कुनै प्रतिस्पर्धा बेगर नियोगका कर्मचारी र निजका आश्रित परिवारको स्वास्थ्य बीमा गरी बीमा कम्पनीलाई रु.१३ करोड ४९ लाख भुक्तानी गरेको छ । पराष्ट्र मन्त्रालयले नेपालका बीमा कम्पनीसँग पनि आवश्यक छलफल गरी प्रतिस्पर्धात्मक तवरले स्वास्थ्य बीमा गर्ने व्यवस्था गराउनुपर्दछ ।

१२१. **खरिद दरमा फरक** - साल्ट ट्रेडिङ कपेरेसन लिमिटेडले बहराइनबाट प्रतिमेट्रिक टन रु.३२ हजार ६६८ का दरले २७ हजार १९१ मेट्रिक टन युरिया खरिद गरेको छ भने चीनबाट प्रतिमेट्रिक टन लागत रु.४१ हजार ३७ का दरले ५७ हजार ७४६ मेट्रिक टन खरिद गरेको देखियो । चीनबाट खरिद गर्दा प्रतिमेट्रिक टन रु.८ हजार ३६९ का दरले रु.४८ करोड ३२ लाख ७६ हजार बढी लागत पर्न गएको छ । यसैगरी डि.ए.पि.तर्फ साल्ट ट्रेडिङ कपेरेसनले चीनबाट आयात गर्ने गरी एक कम्पनीबाट औसतमा प्रतिमेट्रिक टन रु.४६ हजार ६९ का दरले २२ हजार १५९ मेट्रिक टन खरिद गरेको छ भने सोही देशको अर्को एक कम्पनीबाट प्रतिमेट्रिक टन रु.५३ हजार ९६२ ले १९ हजार ५४१.३० मेट्रिक टन खरिद हुँदा प्रतिमेट्रिक टन रु.७ हजार ८९३ ले रु.१५ करोड ४२ लाख ३९ हजारको बढी लागत परेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा मूल्य घटबढ भइरहने प्रवृत्ति रहेको हुँदा समयमा खरिद योजना बनाई खरिद गर्न नसक्दा रु.६३ करोड ७५ लाख १५ हजार बढी लागत परेको छ । खरिद लागत कम पर्ने गरी खरिद योजना र खरिद प्रक्रियाको अवलम्बन गर्नुपर्दछ ।
१२२. **प्रशासनिक खर्च** - चिकित्साशास्त्र अध्ययन प्रतिष्ठान, वीर अस्पतालको यो वर्षको आम्दानी रु.३१ करोड ५४ लाख भएकोमा प्रशासनिक खर्च रु.३३ करोड ५१ लाख खर्च भएको छ । वी.पी.कोइराला मेमोरियल क्यान्सर अस्पताल, भरतपुरको आन्तरिक आय रु.१९ करोड ४१ लाख रहेकोमा रु.२८ करोड ४० लाख प्रशासनिक खर्च भई आन्तरिक आयभन्दा रु.८ करोड ९९ लाख (४६ प्रतिशत) बढी प्रशासनिक खर्च भएको देखिन्छ । कान्ति बाल अस्पतालको यो वर्षको आम्दानी रु.१२ करोड ३७ लाख रहेकोमा कर्मचारी व्यवस्थापनमा रु.११ करोड ९२ लाख खर्च भएको छ । यी अस्पतालहरुको आन्तरिक आयबाट प्रशासनिक खर्च मात्र धान्न पुगेकोले अस्पताललाई दिगो रुपमा सञ्चालन गर्न र वित्तीय अवस्था सुधार गर्न आय वृद्धि तथा खर्च नियन्त्रणका कार्यक्रम तय गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिएको छ ।
१२३. **कर्मचारी सुविधा** - नेपाल सरकारले यस वर्ष सरकारी खर्चमा मितव्यिता सम्बन्धी निर्देशिका जारी गरी विभिन्न सरकारी निकायमा प्रदान गर्दै आएको स्थानीय भत्ता, लुगा भत्ता र महंगी भत्ता बाहेक अन्य सबै प्रकारका भत्ताहरु खारेज गरेको छ । निर्देशिकाको उक्त प्रावधान सार्वजनिक संस्थानहरुमा समेत लागु हुने उल्लेख छ । नेपाल राष्ट्र बैडका कर्मचारीहरुलाई कर्मचारी सञ्चयकोष, औषधि उपचार कोष, उपदान कोष र कर्मचारी सुरक्षा कोषका अलावा दिइएका १९ किसिमका भत्तामध्ये ८ किसिमका भत्ता सबैले र थप ११ किसिमका भत्ता विशेष समूहका कर्मचारीहरुले पाउने गरेका छन् । भत्ता खर्च, तलब खर्चको अनुपातमा २२० प्रतिशत हुन आउँछ । यो वर्ष तलब बाहेक रु. १ अर्ब ३२ करोड अन्य भत्ताहरु वापत खर्च लेखेको छ । निर्देशिकाको उक्त प्रावधान पालना गर्नेतर्फ ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।

● दक्षता एवं प्रभावकारिता

१२४. **खरिदमा ढिलाई** - निर्वाचन आयोगले तिब्र छपाई गति क्षमताको मेशिन खरिद गर्दा २०७४।१।३१ र ०७४।३।१४ मा सम्पन्न स्थानीय तह निर्वाचन (प्रथम र दोस्रो चरण) लाई समेत समेट्ने गरी मेशिन खरीदको योजना बनाउनु पर्नेमा निर्वाचन सामग्री छपाई सम्बन्धी अधिकांश काम सम्पन्न भएप्श्चात अर्थात् २०७४।३।२३ मा बढी क्षमताको रझिन प्रिन्टर १ थान, श्याम स्वेत प्रिन्टर २ थान समेत प्रतिस्पर्धा बेरार सिधै खरिद गरी रु.२४ करोड ५३ लाख ९ हजार खर्च गरेको देखियो । उक्त मेशिन खरिद भइसकेपछि प्रतिनिधि सभा सदस्य तथा प्रदेश सभा सदस्य निर्वाचनतर्फको मतपत्र छपाई कार्य जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र लिमिटेडबाट गराई केन्द्रलाई कागज खरिद बाहेक छपाई खर्च मात्र रु.२७ करोड ५८ हजार भुक्तानी भएको छ । उक्त स्थितिले खरिदको उद्देश्य अनुरूप कार्य भएको देखिएन ।
१२५. **मर्मत सम्भार ठेक्का** - स्वास्थ्य सेवा विभागले २०७३।७४ मा देशका ७७ जिल्लामा रहेका अस्पताल तथा स्वास्थ्य संस्थाका मेडिकल उपकरण तथा मेसिनरी औजारहरु ४ वर्षसम्म मर्मत तथा सम्भार गर्नका लागि सेवा प्रदायक ३ सँग रु.४७ करोड ४८ लाखको सम्भौता भएको छ । सम्भौतामा विभिन्न जिल्लामा रहेका अस्पताल तथा स्वास्थ्य संस्थाका मेडिकल उपकरण तथा मेसिनरी औजार मर्मत सम्भार कार्य क्याटेगोरी १ अन्तर्गत सूचना प्राप्त भएको २४ घण्टाभित्र र क्याटेगोरी २ अन्तर्गत वर्षको २ पटक मर्मत गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष प्रथम पटकको मर्मत कार्य गरेबापत ३ सेवा प्रदायकलाई लटअनुसार यो वर्ष क्रमशः रु.१ करोड ९७ लाख ६९ हजार, रु.२ करोड ६३ लाख २९ हजार र रु.३ करोड ३४ लाख ६० हजार समेत रु.७ करोड ९५ लाख भुक्तानी दिएको छ । ठेक्का सम्भौता पश्चात् पहिलो वर्षमा नै बी.ओ.क्यू. मा तोकिएका परिमाणभन्दा बढी परिमाणमा भुक्तानी दिएको पाइयो । उपकरण थप भएको अवस्थामा समेत उपकरणको स्पेसिफिकेसन, मोडल, खरिद भएको वर्षको आधारमा मर्मत दर फरक पर्ने भएकाले बी.ओ.क्यू. मा उल्लिखित दरमा समावेश गर्न मिल्ने देखिदैन । सोअनुसार नगरेबाट पहिलो वर्षको भुक्तानीमा नै सम्भौता परिमाणभन्दा बढी भुक्तानी भएको छ । सोमध्ये ५० प्रतिशतभन्दा बढी

परिमाण थप भई भुक्तानी भएको मात्र रु.२ करोड २४ लाख ८८ हजार देखिएकोले यस सम्बन्धमा छानबिन गरी समायोजन एवं असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

साथै मर्मत सम्भार ठेक्का हुनुपूर्व भन्दा ठेक्का भएपश्चात अस्पतालहरुको उपकरण मर्मत सम्भार खर्चमा बढोतरी भएको देखिएकोले उक्त वार्षिक मर्मत सम्भार ठेक्का मितव्ययी देखिएन ।

१२६. स्वास्थ्य वीमा - स्वास्थ्य वीमा अन्तरगत हालसम्म ४२ जिल्लामा कार्यक्रम सञ्चालन गरेको भएपनि ती जिल्लाको घरधुरी २ लाख ३७ हजार ९७७ तथा जनसंख्या १२ लाख ६९ हजार २८८ को आधारमा औसत सहभागी संख्या घरधुरीको तुलनामा ९.५४ प्रतिशत तथा जनसंख्याको तुलनामा १०.८२ प्रतिशत मात्र समेटेकोले पहुँचमा विस्तार हुन सकेको छैन । स्वास्थ्य वीमा बोर्ड अन्तर्गत यो वर्ष वीमा योजनामा सहभागी भएबापत रु.५२ करोड ३४ लाख ७४ हजार प्रिमियम प्राप्त भएको छ । बोर्डले प्राप्त प्रिमियम रकम परिचालन गरेको छैन । कार्यक्रमबाट २ लाख ५७ हजार ६८ ले उपचार सेवा लिए बापत रु.६७ करोड ४८ लाख ५ हजार १५८ संघ संस्थालाई शोधभर्ना भुक्तानी गरेको छ । यो वर्षसम्म सेवाग्राहीबाट लिएको वीमा प्रिमियमभन्दा रु.१५ करोड १३ लाख ३१ हजार बढी शोधभर्ना दावी भुक्तानी भएको छ । बोर्डले गर्ने आमदानीबाट खर्च धान्न सक्ने अवस्था समेत देखिएन । यसबाट सरकारले प्रदान गर्ने अनुदानबाट नै बोर्ड सञ्चालन गर्नुपर्ने स्थिति देखिएको छ ।

१२७. माध्यमिक शिक्षा परीक्षा - शैक्षिक वर्ष २०७३ र २०७४ को माध्यमिक शिक्षा परीक्षामा नियमिततर्फ क्रमशः ४ लाख ४५ हजार ५६४ र ४ लाख ६६ हजार ९११ परीक्षार्थी समावेश भएकोमा नतिजा स्थिति निम्नानुसार रहेको छ:

ग्रेड			शैक्षिक सत्र २०७३ (परीक्षार्थी संख्या)			शैक्षिक सत्र २०७४ (परीक्षार्थी संख्या)		
	२०७३	२०७४	सरकारी विद्यालय	संस्थागत विद्यालय	जम्मा	सरकारी विद्यालय	संस्थागत विद्यालय	जम्मा
जि.पि.ए.	३.६५-४.००	३.६-४.०	१,१६४	११,१२०	१२,२८४	२,८५	१५,८६९	१८,६८४
जि.पि.ए.	३.२५-३.६०	३.२-३.६	६,३६१	३६,०६६	४२,४२७	१०,९८६	३८,५२९	४९,५१५
जि.पि.ए.	२.८५-३.२०	२.८-३.२	१७,२१५	३३,४३१	५०,६४६	२६,०३०	३४,३५०	६०,३८०
जि.पि.ए.	२.४५-२.८०	२.४-२.८	४१,४६६	२०,४८९	६१,९५५	५७,१३५	१९,१७३	७७,१०८
जि.पि.ए.	२.०५-२.४०	२.०-२.४	८१,७६४	९,५५०	९१,३१४	९८,८६९	७,९४६	१,०६,८१५
जि.पि.ए.	०-२.०	०-२.०	१,७९,४३२	४,९०९	१,८४,३४१	१,४७,८६९	३,३२९	१,५१,९९८
जम्मा:		३,२७,४०२	१,१५,५६५	४,४२,९६७	३,४३,७०४	१,१९,९९६	४,६३,७००	

उल्लेखित नतिजा विवरण अनुसार २०७३ को जि.पि.ए.२.८५ देखि ४.० प्राप्त गर्ने संख्या सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयतर्फ क्रमशः ४४.८९ र ९५.४७ प्रतिशत रहेको, जि.पि.ए.० देखि २.० सम्म प्राप्त गर्ने संख्या क्रमशः ५५.४३ र ४.२४ प्रतिशत देखिएको छ । त्यसैगरी २०७४ को नतिजा अनुसार जि.पि.ए.२.८ देखि ४.० प्राप्त गर्ने संख्या सामुदायिक विद्यालयतर्फ ११.५८ प्रतिशत र संस्थागत विद्यालयतर्फ ७३.९६ प्रतिशत देखिएकोले सामुदायिक विद्यालयतर्फको नतिजा कमजोर देखिएको छ । भौतिक पूर्वाधार, शिक्षकको तलब भत्ता तथा शैक्षिक क्षेत्रमा लगानीको अनुपातमा सामुदायिक विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तर संस्थागत विद्यालयको तुलनामा न्यून रहेको सन्दर्भमा सोको मूल्याङ्कन गरी सुधार गर्नेतर्फ ध्यान दिनुपर्दछ ।

१२८. फोहर पानी व्यवस्थापन - वारमती कार्ययोजना (२०६५-२०७०) मा वारमती तथा यसका सहायक नदीको प्रदुषित पानी व्यवस्थापन गर्न काठमाण्डौ उपत्यका खानेपानी लिमिटेड र यस समितिले कार्यान्वयन गर्ने गरी गोर्कण, गुहेश्वरी, त्रिपुरेश्वर, धोवीधाट, हनुमानधाट, सल्लाधारी र बालकुमारी लगायत ७ स्थानमा रु.१६ अर्ब ६६ करोड लागतमा फोहर पानी व्यवस्थापन केन्द्र स्थापना गर्ने लक्ष्य रहेकोमा गुहेश्वरी, धोवीधाट, सल्लाधारी र बालकुमारी ४ स्थानका प्रशोधन केन्द्र निर्माण निर्माणचरणमा रहेको र गोर्कण, त्रिपुरेश्वर तथा हनुमानधाटका प्रशोधन केन्द्रहरुको डिजाईन कार्य मात्र भएको छ । फोहोर पानी व्यवस्थापन कार्ययोजनाको अवधि चार वर्ष वित्सक्दा समेत कुनै पनि प्रशोधन केन्द्रको निर्माण सम्पन्न नभएकोले नदी क्षेत्रमा प्रदूषण नियन्त्रण कार्य प्रभावकारी देखिएन ।

१२९. हुलाक सेवा सञ्चालन - सूचना तथा सञ्चारको क्षेत्रमा भएको प्रविधिको विकास तथा निजी क्षेत्रले समेत चिठीपत्र, पार्सल तथा कुरियर सेवा सञ्चालन गरेकोले सरकारी हुलाक सेवाको कार्यक्षेत्र सार्वैरदै गएको छ । स्वदेशतर्फ सन् २०१५ मा साधारण, रजिस्ट्री, वीमा, पार्सल, बुकपोस्ट लगायत ३ करोड ६८ लाख ३० हजार परिमाण आदान प्रदान भएकोमा सन् २०१६ मा ३ करोड ४५ लाख ५१ हजार र सन् २०१७ मा ३ करोड ३४ लाख ५१ हजार परिमाण आदान प्रदान भएको छ । अधिल्लो वर्षको तुलनामा यो वर्ष ११ लाखले कारोबार संख्या घटेको छ । विगत वर्षको तुलनामा क्रमशः हुलाकको काम घट्दै गएको

देखिएको छ। हुलाकको काममा भएको परिवर्तनलाई मध्यनजर राखी हुलाक सेवाको पुनः संरचना एवं सेवामा विविधिकरण गर्नुपर्ने देखिन्छ।

- १३०. हुलाक बचत बैड़ -** देशभरि छरिएर रहेका स-साना पूँजीलाई एकीकृत गरी देश विकासमा टेवा पुऱ्याउन र न्यून आय भएका जनतामा समेत केही रकम बचत गर्ने बानीको विकास गराउने उद्देश्यले २०३१ मा हुलाक बचत बैड़को स्थापना भएको हो। गोश्वारा र जिल्ला हुलाक कार्यालयमध्ये ६८ ले बचत सङ्कलन गरी यो वर्षको अन्त्यमा रु.१ अर्ब ९९ करोड ३७ लाख मौज्दात रहेकोछ। हुलाक बचत बैड़को हिसाब सफ्टवेयरमा नरहेको, कारोबारको परिमाण प्रत्येक वर्ष बृद्धि हुदै गएको, केही जिल्लामा कार्यरत कर्मचारीबाट रकमको अपचलन भएको, लगानीको क्षेत्र फराकिलो नभएको जस्ता कारणले हुलाक बचत बैड़ प्रभावकारी भएका छैनन्। प्रविधि र बैंकिङ प्रणालीको विकास एवं विस्तार हुदै गएको सन्दर्भमा बचत रकमको परिचालन सुरक्षित तवरबाट गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई दृष्टिगत गरी बचत बैड़को पुनरावलोकन गर्नुपर्ने व्यहोरा गत वर्षको प्रतिवेदनमा उल्लेख भए तापनि स्थिति यथावत छ।
- १३१. समन्वय -** गरीबी निवारणसम्बन्धी कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्न अलग अलग संस्था तथा कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेका छन्। शिक्षा, विज्ञान र प्रविधि, कृषि तथा पशुपक्षी विकास, महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक, श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा लगायत ११ मन्त्रालयले गरीब लक्षित १ देखि २१ गरी ८८ कार्यक्रम सञ्चालन गरेको देखिन्छ। सरकारीस्तरमा सञ्चालित प्रमुख कार्यक्रमहरुमा गरीबी निवारण कोष, लघु उद्यम विकास कार्यक्रम, स्थानीय शासन तथा सामुदायिक विकास कार्यक्रम, गरिवसँग विश्वेवर कार्यक्रम, पश्चिम तराई गरीबी निवारण कार्यक्रम, पश्चिम उच्च पहाडी गरीबी निवारण कार्यक्रम, ग्रामीण जीविकोपार्जनका लागि नवीकरणीय उर्जा आदि रहेका छन्। त्यसका अतिरिक्त अधिक संख्यामा रहेका राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था, निजी क्षेत्र, वित्तीय क्षेत्र समेतले गरीबी निवारणको उद्देश्यमा सहयोग गर्न विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गरेका छन्। यसरी विभिन्न निकायबाट कार्यक्रम सञ्चालन हुँदा समन्वय नहुने एवं कतिपय अवस्थामा दोहोरो सुविधा उपलब्ध हुने लगायतको अवस्थालाई ध्यान दिई विभिन्न निकायबाट सञ्चालितमध्ये सफल भएका कार्यक्रमहरु पहिचान गरी विस्तार एवं पुनः सञ्चालन गर्न यस्ता कार्यक्रम एकै निकायबाट सञ्चालन हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ।
- १३२. फाइबरमा आधारित प्रविधि -** नेपाल टेलिकम कम्पनीले असिमित डाटा ट्रान्सफर क्षमता भएको फाइबरमा आधारित प्रविधि (एफटिटिएच) विस्तार गर्ने कार्य २०६७७६८ मा शुरु गरे तापनि सो योजना अन्तर्गत २०७० देखि काठमाडौंको सुन्धारा र नक्साल एक्सचेन्ज क्षेत्रमा मात्र सेवा सीमित भएको देखिन्छ। सो सेवा अन्तर्गत २०७५ आषाढ मसान्तसम्म १ लाख ग्राहक बनाउने लक्ष्य रहेकोमा ग्राहक संख्या ६७० मात्र रहेको देखिन्छ। हालसम्मको एफटिटिएच सेवा विस्तारको प्रगति सन्तोषजनक नरहेकाले ग्राहकको चाहाना र माग अनुसारको गुणस्तरीय सेवा उपलब्ध गराउन रणनीतिक योजना बनाई कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ।
- १३३. अन्तर्राष्ट्रिय कल ट्राफिक -** विश्वव्यापी रूपमा नयाँ नयाँ प्रविधिहरुको विकास तथा सामाजिक सञ्चालको विकाससँगै अन्तर्राष्ट्रिय कल ट्राफिक घट्दै गइरहेको छ। नेपाल टेलिकमको आम्दानीमा विगतमा अन्तर्राष्ट्रिय कल आम्दानीको ठुलो योगदान रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७२।७३, २०७३।७४ र २०७४।७५ मा क्रमशः रु.११।४३ अर्ब, रु.९।०३ अर्ब र रु.८।०४ अर्ब आम्दानी भई क्रमशः आम्दानी घट्दै गएको छ। यसरी अन्तर्राष्ट्रिय कल आम्दानीमा भएको कमिलाई पूरा गर्न नयाँ व्यापार रणनीति बनाई लागू गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ।

● जवाफदेहिता र पारदर्शिता

- १३४. कित्ताकाट -** जग्गा प्रशासन ऐन, २०३४ को दफा १५ मा जग्गाको प्रकृतिअनुसार कित्ताकाट गर्ने विषयमा भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरीबी निवारण मन्त्रालयले २०७४।४।२६ मा परिपत्र जारी गरी जग्गा कित्ताकाटमा रोक लगाएको थियो। मालपोत तथा नापी कार्यालय, कलंकीबाट मच्छेगाउँ ९ ख को कित्ता नं.७४ को जग्गालाई २०७४।४।५ मा कित्ताकाट गरी कित्ता नं.९६६ देखि ९७४ सम्म कायम भएकोमा पुनः ती कित्तालाई ९८२ देखि ९८८ सम्म कायम हुन गरेको छ। त्यसैगरी भीमदुङ्गा ६ग को कित्ता नं.३१३ को जग्गा २०७४।१।३० मा कित्ताकाट भई ७ कित्ता बनाएको, मालपोत तथा नापी कार्यालय ललितपुरबाट गोदामचौर ३ग को कित्ता नं.२७४ को जग्गा २०७४।१।३ मा कित्ता काट गरी ५ र कित्ता नं.१४० लाई ७ कित्ता कायम गरेको देखिन्छ। यसबाट मन्त्रालयको परिपत्र विपरीत कार्य भएको देखियो। जग्गा कित्ताकाट सम्बन्धमा अंशवण्डाको अधिक दुरुपयोग गरी व्यवसायिक रूपमा एक

किताबाट दशौं संख्यामा कित्ताकाट गर्ने र छोटो अवधिमै तेस्रो पक्षलाई घडेरीको रूपमा विक्री वितरण गर्ने गरेको देखिएको छ ।

१३५. **भ्रष्टाचार सम्बन्धी महासन्धी** - भ्रष्टाचार विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिको कार्यान्वयनसम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीति तथा कार्ययोजना, २०६९ मा सबै सार, रूप र रङ्गको भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न आवश्यक नयाँ कानून निर्माण एवं भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ लगायत विभिन्न ऐनमा संशोधन गर्नुपर्ने उल्लेख छ । सो बमोजिम स्वार्थको द्वन्द्व, सुराकी संरक्षण, प्रधानमन्त्री तथा अन्य मन्त्रीको निजी सचिवालयमा रहने सल्लाहकार तथा अन्य कर्मचारीको नियुक्ती तथा सेवा शर्तसम्बन्धी लगायतका कानून निर्माण नभएको एवं भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ मा विदेशी सार्वजनिक अधिकारी र सार्वजनिक अन्तर्राष्ट्रिय संगठनका अधिकारीले रिसवत लिएमा सो कार्यलाई फौजदारी कसुर कायम गर्ने एवं निजी क्षेत्रबाट हुने गलत क्रियाकलापलाई समेत भ्रष्टाचारको कसुरमा समावेश गर्ने लगायतका विषयहरु संशोधन गरी थप गर्ने कार्य बाँकी रहेको देखिन्छ ।
१३६. **लेखापरीक्षण** - सार्वजनिक निकायले खर्च गरेको कारोबारको लेखापरीक्षण गराई वित्तीय जबाफदेहिता पालना गर्नुपर्नेमा नगरेका केही व्यहोरा निम्न छन् :
- १३६.१. आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा १६(२) मा कार्यालयले सबै प्रकारका आय-व्ययको तोकिए बमोजिमको लेखा र आर्थिक विवरण पेश गरी लेखापरीक्षण गराउनु पर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष पुनःनिर्माण प्राधिकरणले वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेटमा समावेश नगरी साभेदार संस्थाहरूले सोभै भुक्तानीबाट रु.७० अर्ब ८० करोड ९१ लाख खर्च गरेको छन् । त्यस्तै मालपोत विभागले मातहतका १४ कार्यालयले रु.३ करोड ४३ लाख ९७ हजार एसियाली विकास बैड स्रोतबाट सोभै भुक्तानी गरेको, स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा कृषि सङ्क विभागअन्तर्गत ७ कार्यक्रममा रु.५८ करोड २६ लाखको र स्थानीय शासन तथा सामुदायिक विकास कार्यक्रमले वैदेशिकतर्फ रु.१४ करोड ५४ लाख खर्च गरेकोमा लेखापरीक्षण गराएको छैन । श्रम रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयले स्वीस सहयोगतर्फ रु.२० करोड १८ लाख सोभै भुक्तानी अनुदान प्राप्त गर्दा सम्झौताको दफा ११ बमोजिम 'क' वर्गको लेखापरीक्षकबाट लेखापरीक्षण गराउने गरी सम्झौता गरेको पाइयो ।
- सहायता रकम नेपाल सरकारको केन्द्रीय लेखा प्रणालीमा समावेश नगरेको तथा सोको आर्थिक विवरण समेत तयार नगरेकोले लेखापरीक्षण भएको छैन । ऐन तथा नियमावलीले व्यवस्था गरेबमोजिम लेखा र आर्थिक विवरण पेश गरी लेखापरीक्षण गराउनु पर्दछ ।
- १३६.२. राष्ट्रिय खेलकुद विकास ऐन, २०४८ को दफा २१(१) मा राष्ट्रिय खेलकुद परिषद्को लेखापरीक्षण महालेखापरीक्षकको कार्यालयबाट गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । खेलकुद विकास नियम, २०४९ मा नेपाल सरकारको बजेटबाट सञ्चालन हुने क्षेत्रीय र जिल्ला खेलकुद विकास समितिको कारोबारको लेखापरीक्षण दर्तावाला लेखापरीक्षकबाट गराउने व्यवस्था ऐन विपरीत छ ।
- १३६.३. हुलाक बचत बैड सञ्चालन भएका जिल्ला हुलाक कार्यालय उदयपुर, रौतहट तथा ललितपुर र इलाका हुलाक कार्यालय शिवनगर (रौतहट) समेत ५ कार्यालयले आन्तरिक लेखापरीक्षण गराई स्रेस्ता पेस नगरेकोले लेखापरीक्षण भएको छैन । लेखापरीक्षण नगराउनेलाई जिम्मेवार बनाई कारबाही गर्नुपर्दछ ।
१३७. **लीज सम्झौताको कार्यान्वयन** - भरतपुर अस्पताल सञ्चालक समितिको २०७३।१।२२ को बैठकले गठित समितिले दिएको प्रतिवेदनमा पहिलो सम्झौताअनुसार एक मेडिकल कलेजले सञ्चालन शुरु भएको ५ वर्षभित्र स्वास्थ्य मन्त्रालयले तोकेको स्थानमा ५०० शैयाको अस्पताल निर्माण गर्ने, सञ्चालनको १० वर्षपछि ट्यूसन, त्याव र अन्य डाइग्नोस्टिक फेसिलिटिबाट प्राप्त आम्दानीको १० प्रतिशत रकम अलगै खातामा जम्मा गरी शिक्षा मन्त्रालयको निर्णयबमोजिम कलेज तथा अस्पतालको विकासमा लगाउने जस्ता विषय कार्यान्वयन नभएको उल्लेख गरेको छ । सन् १९९३ अगष्ट ८ को सम्झौता शिक्षा मन्त्रालय सचिवस्तरमा भएकोमा तत्पञ्चातका विभिन्न सम्झौता स्वास्थ्य मन्त्रालय र अस्पताल विकास समितिबाट भएकोमा त्यसको अधिकारिकता समेत स्पष्ट छैन । उक्त मेडिकल कलेजसँगको सम्झौता परिमार्जन गरी ९ विघाको ९ लाख लिने व्यवस्था गरेको छ । सरकारी जम्मा दर्ता तथा लीजमा गराउने कार्यनीति, २०७१ बमोजिम लीजमा दिँदा मालपोत कार्यालयले निर्धारण गरेको न्यूनतम मूल्याङ्कनको १ प्रतिशत लीज रकम लिने व्यवस्था कार्यान्वयन नगरी न्यूनतम मूल्यमा लीजमा दिएको कारण अस्पताललाई रु.६५ लाख नोक्सान परेको छ । तसर्थ सम्झौता पुनरावलोकन सम्बन्धमा छानबिन गरी त्यसबाट परेको असर सम्बन्धमा सम्बन्धित पक्ष जिम्मेवार हुनुपर्दछ र सम्झौताका शर्तहरु तोकिएबमोजिम कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ ।

● सेवा प्रवाह

- १३८. कर्मचारी समायोजन** - नेपालको संविधानको धारा ३०२ को उपधारा २ मा संविधान प्रारम्भ हुँदाका बखत सरकारी सेवामा कार्यरत राष्ट्रसेवक कर्मचारीहरुलाई नेपाल सरकारले कानूनबमोजिम संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा समायोजन गरी सेवा प्रवाहको व्यवस्था मिलाउने उल्लेख छ। सरकारले संघ प्रदेश र स्थानीय तहको लागि १ लाख ३६ हजार ६१४ दरबन्दी स्वीकृत गरेकोमा स्वीकृत दरबन्दीको ३५ प्रतिशत संघमा, १६ प्रतिशत प्रदेशमा र ४९ प्रतिशत स्थानीय तहमा रहने गरी दरबन्दी कायम गरेको छ। कायम भएको दरबन्दीमा संघमा ३९ हजार ९६०, प्रदेशमा १३ हजार ८२१ र स्थानीय तहमा ४३ हजार ८०७ जना समायोजन गरी पदस्थापन गरेको उल्लेख छ। समायोजन भएको कर्मचारीको आधारमा संघमा दरबन्दी संख्याको ७७.४५, प्रदेशमा ३८.०१ र स्थानीय तहमा ३४.५२ प्रतिशत पद रिक्त रहेको छ। जनतासँग प्रत्यक्ष सम्पर्कमा रही काम गर्नुपर्ने प्रदेश र स्थानीय तहको कर्मचारी समायोजन गरी पदपूर्ति हुन नसक्दा सेवा प्रवाहमा असर पर्ने देखिएको छ।
- १३९. राहत र क्षतिपूर्ति** - राहत र क्षतिपूर्ति वितरणका लागि जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, गृह मन्त्रालय तथा परराष्ट्र मन्त्रालयबाट रकम निकासा भएको छ। निकासामध्ये जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरुको विविध खातामा रु.७ अर्ब ३९ करोड ३६ लाख ५७ हजार वितरण नभई मौज्दात देखिएको छ। परराष्ट्र मन्त्रालयबाट श्रमिक क्षतिपूर्ति बापतको निकासामध्ये रु.१३ करोड ५८ लाख ८४ हजार, मुआवजा वितरणको सङ्क किभागको निकासामध्ये रु.४ अर्ब १७ करोड ५१ लाख १३ हजार, नेपाल विद्युत प्राधिकरण र नेपाली सेनाबाट मुआवजा वितरणको लागि प्राप्त पेस्कीमध्ये रु.१ अर्ब ८९ करोड ३३ लाख ६० हजार, दैवी प्रकोप उद्धारकोषबाट प्राप्त रकममध्ये रु.१ अर्ब १८ करोड ९२ लाख ९९ हजार वितरण भएको छैन। राहत तथा क्षतिपूर्तिका लागि प्राप्त रकम समयमा वितरण गरी सेवाको प्रभावकारिता बढाउनुपर्दछ।
- १४०. अपराध अनुसन्धान** - अपराध अनुसन्धान, नियन्त्रण तथा शान्ति सुव्यवस्था कायम राख्ने कार्यका लागि केन्द्रीय अपराध अनुसन्धान विभाग, केन्द्रीय अनुसन्धान व्युरोका साथै प्रहरी संगठनका अन्य निकाय कार्यरत रहेकोमा अपराध अनुसन्धान तथा नियन्त्रण गर्ने कार्य प्रभावकारी हुन सकेको छैन। प्राप्त विवरणबाट ज्यानसम्बन्धी, आत्महत्या, चोरी, सँगठित तथा आर्थिक अपराध, सामाजिक अपराध, महिला तथा बालबालिका र सर्वारीसम्बन्धी अपराधका घटना २०७२।७३ मा २८ हजार ५६३ दर्ता भएकोमा ९ हजार २६९ फछ्यौट भएको, २०७३।७४ मा ३१ हजार ४६२ दर्ता भएकोमा ८ हजार ९८२ फछ्यौट भएको र २०७४।७५ मा ३९ हजार ३१५ दर्ता भएकोमा १३ हजार ५९६ फछ्यौट भएको अवस्थाले प्रत्येक वर्ष बढ्दो ऋममा रहेकोले छानबिन गरी समयमै टुङ्गे लगाउनुपर्दछ।
- १४१. सेवाको पहुँच** - बी.पी. कोइराला मेमोरियल क्यान्सर अस्पतालमा क्यान्सरका विरामीले शल्यक्रिया गर्न ३ महिनासम्म र भरतपुर अस्पतालमा ५ महिनासम्म प्रतीक्षा गर्नुपर्ने अवस्था छ। कान्ति बाल अस्पतालमा शल्यक्रिया गर्नुपर्ने प्राप्त विवरण विश्लेषण गर्दा १ हजार ३० जना शल्यक्रियाको लागि प्रतीक्षामा रहेको अवस्था छ। वीर अस्पतालमा शल्यक्रियाको लागि ३ महिनासम्म पालो पर्खनुपर्ने अवस्था छ। विपि कोइराला मेमोरियल क्यान्सर अस्पतालमा छलफल गर्दा रेडियोथेरेपी मेशीन पटक-पटक बिग्रेकोले रेडियोथेरेपी गर्न ३ महिनासम्म पालो पर्खनुपर्ने देखिएको छ। अस्पतालको सेवा प्रभावकारी नभई लामो समय प्रतीक्षा गर्नुपर्दा विरामी उपचारको लागि निजी अस्पतालमा जानुपर्ने अवस्था देखिएको छ।
- शहीद धर्मभक्त राष्ट्रिय प्रत्यारोपण** केन्द्रका ६१ मेसिनमध्ये २०७५ आषाढ मसान्तमा ३५ मेसिन मात्र सञ्चालनमा रहेको देखियो। सञ्चालनमा नआएका मेसिनमध्ये १५ को सञ्चालन आयुसमेत समाप्त भएको र ११ मेसिन मर्मत गर्नुपर्ने अवस्थामा रहेको पाइयो। उपर्युक्त ३५ मेसिन चौबीसै घण्टा सञ्चालन गर्दा समेत दैनिक अधिकतम १२० जनाले मात्र सेवा लिन सक्ने अवस्था छ। पर्याप्त मेसिन अभाव, पूर्वाधार तथा जनशक्तिको कमीको कारण १४५ जना विरामी हेमोडाइलोसिस गर्न, ६८ जना मृगौला प्रत्यारोपण गर्न २ जना पियर एक्सचेन्जको लागि प्रतीक्षामा रहेको देखिन्छ। उपर्युक्त स्थितिले डाइलोसिस सेवा तथा मृगौला प्रत्यारोपण सेवा प्रवाहमा अत्याधिक चाप रहेको देखिन्छ।
- १४२. आकस्मिक सेवा** - स्वास्थ्य संस्था स्थापना, सञ्चालन तथा स्तरोन्तरी मापदण्डसम्बन्धी निर्देशिका, २०७० अनुसार अनुसार आकस्मिक शैया सम्बन्धमा परीक्षण गर्दा चिकित्सा विज्ञान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान (वीर अस्पताल) मा ४६० सञ्चालित बेडअनुसार ४६ बेड हुनुपर्नेमा ४४, भरतपुर अस्पतालमा सञ्चालित ६०० बेडअनुसार ६० बेड हुनुपर्नेमा १२, पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानमा ५७० बेडअनुसार

५७ बेड हुनुपर्नेमा ३४ बेड रहेको पाइयो । तोकिएबमोजिम आकस्मिक कक्ष नहुँदा एउटै बेडमा २१३ जना विरामी राख्ने सेवा प्रदान गर्ने गरेकोले मापदण्डअनुसार १० प्रतिशत आकस्मिक शैयाको व्यवस्था गरी सेवा प्रवाह चुस्त बनाउनुपर्ने देखिन्छ ।

१४३. प्रयोगशाला सञ्चालन - जीवाणु तथा विषाणुबाट हुने अत्यन्त जोखिमजन्य रोगहरु सार्स, इन्प्यून्जा (फ्लू), टोगाभाइरस, इबोला, हेजमोराइज फिभर, निफा, क्यू फिभर, प्लेग, एन्थ्रक्स रिक्लिटसिनलगायतका रोगहरुको रगत, सी.एस.एफ., थ्रट स्वाव, बडी फ्यूडस् आदि नमुनाहरुको प्रयोगशाला परीक्षणको लागि सबै सावधानी तथा सुरक्षा साधनसहित विश्व बैडको सहयोगमा राष्ट्रिय जनस्वास्थ्य प्रयोगशालामा वायो सेफ्टी लेभल-३ (बी.एस.एल.३) स्थापना भई सन् २०१५ जूनमा विश्व स्वास्थ्य संगठनद्वारा प्रमाणीकरणसमेत गरेको देखिन्छ । पर्याप्त दक्ष तथा अनुभवी जनशक्ति नभएका कारणले उक्त प्रयोगशाला सञ्चालनमा आएको देखिएन । उक्त प्रयोगशाला निर्माणको लागि उपकरणतर्फ रु.४ करोड ५० लाखभन्दा बढी खर्च भएको अवस्था छ । अत्यन्त जोखिमजन्य रोगहरुको परीक्षण गर्ने देशको एकमात्र प्रयोगशाला तैयारी अवस्थामा भए तापनि सञ्चालनमा नआउनु र विगतको लगानीको सदृपयोग नहुनु उपयुक्त होइन ।

१४४. औषधि न्यून मौज्दात - स्वास्थ्य सेवा विभागले उपलब्ध गराएको विवरण अनुसार २०७५ आषाढ मसान्तको केही औषधि एट्रोभास्टाटिन २० एम.जी., कोल्ट्रिमाजोल पेसरी १०० एम.जी., क्लोक्सासिलिन १२५ एम.जी., इनालाप्रिल २.५ एम.जी., फ्लोक्सटाइन १० एम.जी., प्रलिङ्गोक्सीन, इन्जेक्सन ५०० एम.जी.को मौज्दात परीक्षण गर्दा उक्त औषधिहरु केन्द्रीय तथा क्षेत्रीय मेडिकल स्टोरमा शून्य मौज्दात रहेको छ । त्यसैगरी ए.डी. सिरिज ०.०५ एम.एल., क्रोटिम टेक्लेट र भिटामिन ए समेत केन्द्रीय मेडिकल स्टोरमा मौज्दात शून्य रहेको छ । उदयपुर अस्पतालमा क्लोरोमफेनिकललगायत १५ प्रकारका, जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय, दार्चुलामा सिफ्रोप्लोसिसिलिनलगायत ९ प्रकारका, कञ्चनपुरमा मेट्रोनिडाजोललगायत ४७ प्रकारका, पात्पामा ३३ प्रकारका, पाँचथरमा पारासिटामोललगायत १० प्रकारका औषधि शून्य मौज्दात रहेको, जिल्ला अस्पताल, स्याइजामा २०७५।।८।१२ मा ओ.आर.एस. एम्पसिलिनलगायत ११ प्रकारको औषधिको मौज्दात शून्य रहेको छ । विभागले अर्धाखाँची, सोलखुम्बु, रामेछाप, पर्सालगायतका जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय तथा स्वास्थ्य चौकीको अनुगमन गर्दा एमोक्सीसीलीन, मेट्रोनिडाजोललगायतका औषधि अत्यन्त न्यून रूपमा रहेको उल्लेख गरेको छ ।

१४५. ट्राफिक व्यवस्थापन - उपत्यकाको ट्राफिक व्यवस्थापनको लागि थप ३२ स्थानमा ट्राफिक बत्ती, १७ स्थानमा सडक बत्ती, २१ स्थानमा अण्डरपास, १० स्थानमा फ्लाईओभर, १८ स्थानमा आकासेपुल आवश्यक रहेको महानगरीय ट्राफिक प्रहरी महाशाखाले आैन्याए तापनि सुधार गरेको छैन । राडारगनको संख्या न्यून रहेको तथा उपत्यकाभित्र २० स्थानमा ट्राफिक बत्ती जडान गरेकोमा ४ स्थानमा मात्र चालु रहेकोले सवारी नियन्त्रणमा कठिनाइको अवस्था छ । सडकमा रहेका खाल्डाखुल्डी समयमा मर्मत सम्भार नहुँदा समेत ट्राफिक व्यवस्थापनमा समस्या परेको छ । सडक, क्रसिङ र पार्किङस्थलको व्यवस्थापन सडक विभाग र स्थानीय निकाय मातहत पर्ने, सवारीसाधन दर्ता एवं सञ्चालन अनुमति यातायात व्यवस्था विभागले र सवारी नियन्त्रण नेपाल प्रहरीले गर्ने गरेकोमा समन्वयको अभाव देखिएको छ । समन्वय गरी एकीकृत ट्राफिक व्यवस्थापन योजना लागू गर्नुपर्दछ ।

● **राष्ट्रिय गौरवका आयोजना**

१४६. प्रगति - नेपाल सरकारले २०६८।।६९ मा विभिन्न दृष्टिले महत्वपूर्ण देखिएका १७ आयोजनाहरुलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी कार्यान्वयन गर्ने राष्ट्रिय गौरवका आयोजना घोषण गरेकोमा यो वर्षसम्म यस्ता आयोजनाको संख्या २२ पुगेको देखिन्छ । राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरुको २०७४।।७५ सम्मको खर्च र प्रगति निम्नानुसार छ:

(रु.करोडमा)

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	शुरु वर्ष	सम्पन्न हुने वर्ष	कुल लागत अनुमान	हालसम्मको खर्च	भौतिक/वित्तीय प्रगति प्रतिशत
१	मेलम्ची खानेपानी आयोजना	२०५८।।५९	२०७४।।७५	३५५४	२५२०	९६
२	माथिल्लो तामाकोशी आयोजना	२०६७।।६८	२०७४।।७५	४९२९	४४७४	९८.७
३	पृष्ठलाल (मध्यपहाडी) लोकमार्ग आयोजना	२०६४।।६५	२०७७।।७८	८०१४	२६८९	४५
४	बुढीगण्डकी जलविद्युत आयोजना	२०६९।।७०	२०८२।।८३	२७८१९	३३९५	११
५	गौतमबुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल	२०७०।।७१	२०७५।।७६	३०४१	११९५	५०
६	रानीजमरा कुलरिया सिंचाई आयोजना	२०६६।।६७	२०८०।।८१	२७७०	१०४७	४०
७	सिक्टा सिंचाई आयोजना	२०५९।।६०	२०७६।।७७	२५०२	१४४७	५७

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	शुरू वर्ष	सम्पन्न हुने वर्ष	कुल लागत अनुमान	हालसम्मको खर्च	भौतिक/वित्तीय प्रगति प्रतिशत
८	बबई सिंचाई आयोजना	२०४४/४५	२०७८/७९	१२६९	६३३	५९.५
९	भेसी बबई डाइर्सन बहुउद्देशीय आयोजना	२०६८/६९	२०७८/७९	३३६१	६९८	३५
१०	पश्चिम सेती जलविद्युत आयोजना	-	-	-	-	-
११	पशुपति क्षेत्र विकास कोष	२०५७/५८	२०७३/७४	२०३	प्राप्त नभएको	४०.२
१२	लम्घनी क्षेत्र विकास कोष	२०६६/६७	-	६१०	३७४	८०
१३	पोखरा क्षेत्रीय अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल	२०७१/७२	२०७७/७८	२१६०	४३९	१५
१४	दोस्रो अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निजगढ	२०७१/७२	२०७८/७९	१२०००	३०	०.२५*
१५	काठमाडौं तराई मध्येश फाष्ट ट्रायाक	२०६४/६५	२०७७/८१	२५०००	११७	४.६८*
१६	रेल्वे तथा मेट्रो विकास आयोजना	२०६६/६७	नखुले	७०९७	७८७	१३.७
१७	उत्तर दक्षिण लोकमार्ग, कर्णाली	२०६४/६५	२०७९/८०	४१०	१००	१२
१८	उत्तर दक्षिण लोकमार्ग, कोशी	२०६५/६६	२०७७/७८	१६२०	२४५	३५
१९	उत्तर दक्षिण लोकमार्ग, काली गण्डकी	२०६६/६७	२०७७/७८	२२१२	३९४	१०
२०	हुलाकी लोकमार्ग आयोजना	२०६३/६४	२०७७/७८	६५२०	२०५२	२५
२१	राष्ट्रपति चुरे-तराई संरक्षण विकास समिति	२०६७/६८	-	१९६	-	-
२२	गल्छी-विशुली-मैलुग-स्यापुवेसी-रसुवागाढी सडक	-	२ वर्ष	९५०	१७२	१८.११

* भौतिक प्रगति उपलब्ध न भएकोले वित्तीय प्रगति समावेश गरिएको छ ।

१४६.१. सिन्धुपाल्चोकको मेलम्चीबाट २७.५ किलोमिटर सुरुङ्गमार्फत प्रथम चरणमा दैनिक १७ करोड लिटर पानी उपत्यकामा आपूर्ति गराउन मेलम्ची खानेपानी आयोजना २०५८/५९ मा शुरू भई २०६४/६५ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेकोमा चौथो पटक संशोधन गरी २०७४/७५ सम्म पुऱ्याएको छ । यो वर्षसम्म २७ कि.मी. सुरुङ्ग निर्माण सम्पन्न भएको, काठमाडौं उपत्यका एवं मेलम्ची खानेपानी आयोजना क्षेत्रमा सडक निर्माण एवं पाइप विछ्याउने कार्य भईरहेको देखिन्छ । यसैगरी सुन्दरीजल स्थित पानी प्रशोधन केन्द्रको पहिलो चरणको निर्माण सम्पन्न भई हालसम्म रु.२५ अर्ब २० करोड खर्च भई समष्टिगत भौतिक प्रगति ९६ प्रतिशत देखाए तापनि हाल निर्माण व्यवसायीले काम छोडेको कारण निर्माण कार्य रोकिएको छ ।

१४६.२. माथिल्लो तामाकोशी जलविद्युत आयोजनाबाट ४५६ मेघावाट विद्युत उत्पादन गर्ने लक्ष्यका साथ २०६७/६८ मा सुरू भएको देखिन्छ । आयोजनाको शुरू लागत रु.३५ अर्ब २९ करोड र सुरु सम्पन्न गर्ने अवधि २०७२/७३ रहेकोमा भूकम्प लगायतको कारण निर्धारित समयमा कार्य हुन नसकी आयोजनाको लागत र समय दुवै वृद्धि हुन गएकोछ । जसअनुसार संशोधित लागत अनुमान रु.४९ अर्ब २९ करोड र संशोधित अवधि २०७६/७७ कायम गरको छ । यो वर्षसम्म ९८.७ प्रतिशत प्रगति देखाए तापनि पछिल्लो समयमा ठूला भारवहन भएका उपकरण ठुवानीमा कठिनाईको कारण उपकरण जडानमा समस्या आएको उल्लेख छ ।

१४६.३. पूर्वमा पाँचथरको चियो भन्ज्याङ्गदेखि पश्चिममा बैतडीको भुलाघाटसम्म कूल लम्बाई १ हजार ७७६ कि.मी. रहेको मध्यपहाडी लोकमार्ग आयोजना २०६४/६५ देखि सुरू भई २०७४/७५ मा सम्पन्न हुने अनुमान गरिएकोमा संशोधित कार्यतालिका अनुसार २०७७/७८ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेको छ । यो वर्ष ६३ कि.मी. कालोपत्रे, १२५ कि.मी. खण्डास्थित र १४ पुल निर्माण कार्य समेत हालसम्म १ हजार २४० कि.मी ट्रायाक, १९१ कि.मी. कालोपत्रे, ५१६ कि.मी. खण्डास्थित, १४ पुल निर्माणको कार्यसम्पन्न भई समष्टिगत भौतिक प्रगति ४५ र वित्तीय प्रगति ३३.९५ प्रतिशत रहेको छ ।

१४६.४. गोरखा र धादिङ जिल्लाको सिमानामा १ हजार २ सय मेघावाट जडित क्षमताको विद्युत उत्पादन गर्ने बुढी गण्डकी जलविद्युत आयोजना २०६९/७० मा शुरू भई २०७७/७८ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेकोमा २०८/८८ मा सम्पन्न गर्ने गरी लक्ष्य संशोधन भएको छ । आयोजनाको लागत रु.२ खर्च ७८ अर्ब रहेको छ । जग्गा अधिग्रहणमा २०७४/७५ मा १७ हजार २३१ रोपनी जग्गा अधिग्रहण गरे बापत रु.१० अर्ब ८५ करोड मुआवजा वितरण भएको छ । गोरखातर्फ आरुधाट र आरखेत बजार तथा धादिङतर्फ आरुधाट बजार क्षेत्रको मुआवजा निर्धारण हुन सकेको छैन ।

१४६.५. गौतमबुद्ध विमानस्थललाई अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको रूपमा स्तरोन्ती गरी दीगो रूपमा पर्यटन क्षेत्रको विकास गर्ने उद्देश्यले २०७०/७१ बाट कार्य शुरू भई २०७५/७६ मा सम्पन्न गर्ने अपेक्षा गरे अनुरुप गत वर्ष अपेक्षित कार्य हुन नसकेको कारण निर्माण व्यवसायीको म्याद थप भएकोछ । आयोजनाको लागत रु.३० अर्ब ४१ करोड रहेकोमा यो वर्ष रु.४ अर्ब ३७ करोड विनियोजन भएकोमा शतप्रतिशत वित्तीय प्रगति भएको देखिएको छ ।

- १४६.६. कैलाली जिल्लाको ३८ हजार ३०० हेक्टर कृषियोग्य भूमिमा सिंचाई सुविधा पुऱ्याउने उद्देश्यले रानीजमरा कुलरिया सिंचाई आयोजना २०६७६८ मा सुरु भएको देखिन्छ। आयोजनाको शुरु लागत रु.१२ अर्ब ६३ करोड र सुरु सम्पन्न गर्ने अवधि २०७४।७५ रहेकोमा निर्धारित समयमा कार्य हुन नसकी आयोजनाको लागत र समय दुबै वृद्धि हुन गएकोछ। जसअनुसार संसोधित लागत अनुमान रु.२७ अर्ब ७० करोड र संशोधित अवधि २०८०।८१ कायम गरेको छ। आयोजनामा यो वर्षसम्म रु.१० अर्ब ४७ करोड खर्च भई समग्र भौतिक प्रगति ४० प्रतिशत रहेको छ।
- १४६.७. बाँके जिल्लाको अगैयास्थित राप्ती नदीमा बाँध निर्माण गरी कुल ४२ हजार ७६६ हेक्टर कृषियोग्य भूमिमा सिंचाई सुविधा पुऱ्याउने उद्देश्यले सिक्टा सिंचाई आयोजना २०६१।६२ मा सुरु भएको देखिन्छ। आयोजनाको शुरु लागत रु.१२ अर्ब ८० करोड र सुरु सम्पन्न गर्ने अवधि २०७१।७२ रहेकोमा निर्धारित समयमा कार्य हुन नसकी आयोजनाको लागत र समय दुबै वृद्धि हुन गएको देखिन्छ। जसअनुसार संसोधित लागत अनुमान रु.२५ अर्ब २ करोड र संशोधित अवधि २०७६।७७ कायम गरेको छ। आयोजनामा यो वर्षसम्म रु.१४ अर्ब ४७ करोड खर्च भई समग्र भौतिक प्रगति ५७ प्रतिशत रहेको छ। ठेक्का व्यवस्थापनमा कमजोरी लगायतका कारण आयोजना सम्पन्न हुनमा बाधा परेकोछ।
- १४६.८. बबई सिंचाई आयोजनाले बर्दिया जिल्लाको ३६ हजार हेक्टर कृषि योग्य भूमीमा सिंचाई सुविधा पुऱ्याउन २०४४।४५ देखि शुरु भएको देखिन्छ। आयोजनाको शुरु लागत रु.२ अर्ब ८७ करोड र शुरु सम्पन्न गर्ने अवधि २०६१।७० रहेकोमा निर्धारित समयमा कार्य हुन नसकी आयोजनाको लागत र समय दुबै वृद्धि हुन गएको देखिन्छ। जसअनुसार संसोधित लागत अनुमान रु.१२ अर्ब ५६ करोड र संशोधित अवधि २०७८।७९ कायम गरेको छ। आयोजनामा यो वर्षसम्म रु.६ अर्ब ३३ करोड खर्च भई समग्र भौतिक प्रगति ५९.५ प्रतिशत रहेको छ।
- १४६.९. भेरी नदीको ४० क्यूसेक पानीलाई बबई नदीमा मिसाई विद्युत उत्पादन र ५१ हजार हेक्टर जमीनमा सिंचाई सुविधा प्रदान गर्ने उद्देश्यले २०६८।६९ देखि भेरी बबई डाइर्सन आयोजना सुरु भएको छ। सुरु लागत रु.१६ अर्ब ४३ करोड रहेको यस आयोजनाको बाँध र विद्युत गृह निर्माण समेतको संशोधित लागत रु.३३ अर्ब ६१ करोड कायम भएको देखिन्छ। यो आयोजना २०७६।७७ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेकोमा २०७८।७९ मा सम्पन्न गर्ने गरी संशोधन भएको देखिन्छ। आयोजना अन्तर्गत भेरी नदीमा हेडवर्क्स, १२ कि.मि.सुरुड र बबई नदीमा पावर हाउस निर्माण समेत मुख्य तीन कार्य पर्दछन्। आयोजनामा यो वर्षसम्म ६ अर्ब ९८ करोड खर्च भई समग्र भौतिक प्रगति ३५ प्रतिशत रहेको छ।
- १४६.१०. पश्चिम सेती जलविद्युत आयोजनाको कुल ७५० मेगावाट विद्युत उत्पादन गर्ने लक्ष्यका साथ निर्माण गर्ने योजना रहेको छ। परियोजनाको विकास ढाँचा लगायतका विषयमा सुझाव दिन तीन सदस्यीय समिति गठन भएकोमा सोको प्रतिवेदन आउन बाँकी रहेको देखिन्छ। आयोजना निर्माणको मोडालिटी सम्बन्धमा निश्चित हुन नसकेको कारण निर्माण कार्य सुरु हुन सकेको छैन।
- १४६.११. पशुपति क्षेत्रको गुरुयोजनामा केन्द्रीत रही पशुपति क्षेत्रलाई धार्मिक, साँस्कृतिक एवं पर्याप्त्यटनको नमूना क्षेत्रको रूपमा विकास गर्ने उद्देश्यले २०५७।५८ मा सुरु भएको यस आयोजना २०७५।७६ मा सम्पन्न गर्ने संशोधित लक्ष्य निर्धारण गरेको देखिन्छ। आयोजनाको लागत रु.२ अर्ब ३ करोड रहेकोमा यो वर्ष रु.४४ करोड ४१ लाख विनियोजन भएको निर्माण कार्यहरू अपेक्षित रूपमा सम्पन्न नभएकोले समाप्तिगतमा ४० प्रतिशत मात्र वित्तीय प्रगति भएको देखिन्छ। निर्माण सामग्री र दक्ष जनशक्तिको अभाव, ढिलो ठेक्का व्यवस्थापन आदिका कारण आयोजनाले लिएको लक्ष्य निर्धारित समयमा सम्पन्न नहुने अवस्थाछ।
- १४६.१२. लुम्बिनी गुरुयोजना अनुसार भगवान गौतमबुद्धको पवित्र जन्मस्थललाई बौद्धमार्गी एवम् शान्ति प्रेमी जनसमुदायको लागि अन्तर्राष्ट्रिय आकर्षण केन्द्रको रूपमा विकास गर्ने कार्य लुम्बिनी क्षेत्र विकास कोष हुँदै आएको छ। आयोजनाको संशोधित लागत अनुमान रु.६ अर्ब १० करोड रहेको छ। लुम्बिनी गुरुयोजना बमोजिम २०४२ देखि कार्य शुरु भए तापनि कार्य सम्पन्न हुने समय निश्चित छैन। आयोजनामा यो वर्षसम्म रु.३ अर्ब ९८ करोड खर्च भई समाप्तिगत भौतिक प्रगति ८० प्रतिशत रहेको छ। कपिलवस्तुका पुरातात्त्विक क्षेत्र देवदह रामग्रामको जग्गा खरिद कार्य, गुरुयोजना अनुरूप स्टाफ कालोनी निर्माण, समिस रोडहरूको कालोपत्रे, विद्युत प्रशारण लाईन निर्माण कार्यसम्पन्न हुन बाँकी रहेकोछ।
- १४६.१३. पोखरामा क्षेत्रीय अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निर्माण गरी पर्यटन प्रबद्धन गर्ने उद्देश्यले २०७१।७२ देखि शुरु भएको आयोजना २०७७।७८ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेको छ। नेपाल सरकार र चीन सरकारबीच आयोजना कार्यान्वय सम्झौता भई २०७४ मा कार्य प्रारम्भ भएको यस आयोजनाको कुल लागत रु.२१ अर्ब ६० करोड रहेको छ। आन्तरिक र अन्तर्राष्ट्रिय एप्रोन र पेभमेन्टको निर्माणको लागि आवश्यक कार्य भई रहेको देखिन्छ।

१४६.१४. बाराको निजगढमा वैकल्पिक अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निर्माण गरी दीपोरुपमा पर्यटनको विकास गर्ने उद्देश्यले २०७१।७२ देखि आयोजना शुरु भएको हो । २०७८।७९ मा सम्पन्न गर्ने अपेक्षा गरेको यस आयोजनाको कुल लागत रु.१ खर्च २० अर्ब रहेको छ । हालसम्म रु.३० करोड खर्च भएको छ ।

१४६.१५. राजधानीलाई तराई मधेशसँग जोड्ने काठमाडौं तराई मधेश द्रुतमार्गको लम्बाई ७६ कि.मी. रहेको छ । फास्टट्रयाक आयोजनाको निर्माण कार्य २०६४।६५ मा शुरु भएको देखिन्छ । नेपाल सरकारबाट आयोजना कार्यान्वयन कार्यविधि, २०७४ स्वीकृत भई २०७४।७५ देखि नेपाली सेनाबाट निर्माण हुने गरी हस्तान्तरण भएको यस आयोजना २०७८।८९ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेको छ । यो वर्ष रु.८ अर्ब ६ करोड विनियोजन भएकोमा रु.७ अर्ब ६२ करोड खर्च भएको देखिन्छ । हाल निजगढ, बुदुने, लेनडाँडा, सिस्तेरी र मखुवेशी क्याम्प क्षेत्रमा रुख कटान एवं माटो कटिङ्ग र फिलिङ्गको कार्य भइरहेको देखिन्छ ।

१४६.१६. आर्थिक वर्ष २०६६।६७ देखि सुरु भएको रेल, मेट्रो तथा मोनोरेल विकास आयोजनाले पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्म कूल १४६ कि.मी. लामो रेल सञ्चालनको लक्ष्य लिएको छ । यस आयोजनाको कूल लागत रु. ७० अर्ब ९७ करोड रहेको र सो सबै रकम नेपाल सरकारबाट व्यहोरिने उल्लेख छ । बर्दिबास लालवन्दी २५ कि.मी. खण्डमा ट्रयाकको कार्य भई रहेको, बर्दिबास-काँकडभिट्टा रेलमार्ग विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन तयार, बुटवल गड्ढाचौकी रेलमार्गको विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन कार्य ५० प्रतिशत मात्र कार्य भएको, पुल निर्माण ४ हजार ६३४ मिटरमध्ये ३२२ मिटर सम्पन्न भएको, कल्भर्ट जनावर मार्ग २४० मध्ये ६८ निर्माण कार्यसम्पन्न भएको र २२७ हेक्टर जग्गा अधिग्रहण गरी तथा विभिन्न खण्डको निर्माण कार्य भइरहेको छ ।

१४६.१७. उत्तर दक्षिण (कर्णाली) लोकमार्ग आयोजनाले खुलालु-सिमिकोट (हुम्ला) खण्डमा १९६ कि.मि. र हिल्सा-सिमिकोट खण्ड (हुम्ला) ८८ कि.मी. सडक निर्माण गर्ने लक्ष्य रहेकोमा ९३.७ कि.मी. ट्रयाक खोलेको छ । यो वर्ष खुलालु सिमीकोट खण्डमा ४० कि.मी. ट्रयाक खोल्ने तथा हिल्सा सिमीकोट खण्डमा ४ पुल निर्माण सुरु गर्ने लक्ष्य रहेकोमा ११ कि.मी. ट्रयाक खोलिएको जानकारी प्राप्त भएको छ । हालसम्म समग्र भौतिक प्रगति १२ र वित्तीय प्रगति ११.६८ प्रतिशत रहेको छ ।

१४६.१८. उत्तर दक्षिण (कोशी) लोकमार्ग आयोजनाले तेहथुम जिल्लाको वसन्तपुरदेखि उत्तरी सीमाना किमाथाङ्गासम्मको १६२ कि.मी. सडक निर्माण एवं स्तरोन्नती गर्ने लक्ष्य लिएको छ । उक्त १६२ कि.मी. सडकमध्ये ५० कि.मी. मा यातायात चालू भएको छ । सो बाहेक ७७ कि.मी. खण्डस्थित सडक रहेको छ । हालसम्म १४४ कि.मी. ट्रयाक र ६९ कि.मी. खण्डस्थित कार्यसम्पन्न भएको छ । समष्टिगत भौतिक र वित्तीय प्रगति क्रमशः ३५ र ४०.३९ प्रतिशत रहेको छ ।

१४६.१९. उत्तर दक्षिण (काली गण्डकी कोरिडोर) लोकमार्ग आयोजनाले नवलपरासीदेखि मुस्ताङसम्मका ९ जिल्ला समेटेको छ । यस आयोजनाका लागि २०७४।७५ मा गैडाकोट पिपलडाँडा खण्डको ३५ कि.मी. सडक स्तरोन्नती गर्ने तथा ८ पुलको निर्माण शुरु गर्ने, जोमसोम कोराला खण्डको ५० कि.मी. ट्रयाक खोल्ने तथा वेनी जोमसोम खण्डको ३० कि.मी. खण्ड स्तरोन्नती गर्ने, २५ कि.मी. सडक चौडा गर्ने तथा ४ पुल निर्माण गर्ने लक्ष्य राखेकोमा ३४ कि.मी. ट्रयाक र ३९ कि.मी. ग्रामेल कार्य भएको र हालसम्म ४३५ कि.मी. ट्रयाक र ११८ कि.मी. ग्रामेलिङ्ग कार्यसम्पन्न भएको छ । समष्टिगत भौतिक प्रगति १० र वित्तीय प्रगति ८.३६ प्रतिशत रहेको छ ।

१४६.२०. हुलाकी लोकमार्ग आयोजनाले पूर्वमा भापाको केचनादेखि पश्चिममा कञ्चनपुरको दोधारा चाँदनीसम्म १ हजार ७९२ कि.मी. कालोपत्रे सडक र १४९ पुलको निर्माण गर्ने लक्ष्य निर्धारण गरेको छ । आयोजनाले यो वर्ष ३४ कि.मी. कालोपत्रे, २०७ कि.मी. खण्डास्मित र १५ पुल निर्माण गर्ने लक्ष्य राखेकोमा कालोपत्रे र खण्डास्मित कार्य लक्ष्यअनुसार र पुल निर्माण १० सम्पन्न भएको देखिन्छ । हालसम्म १०० कि.मी. कालोपत्रे, २२५ कि.मि. ग्रामेल, ७५ पुल निर्माण कार्य सम्पन्न भई समष्टिगत भौतिक प्रगति २५ र वित्तीय प्रगति ४२ प्रतिशत रहेको छ ।

१४६.२१. राष्ट्रपति चुरे-तराई आयोजना राष्ट्रिय गौरवको रूपमा २०७०।७१ देखि वर्गीकरण भएको यस आयोजनाले उपल्लो र तल्लो तटीय वातावरणीय अन्तरसम्बन्धबाट तराई क्षेत्रको संरक्षण गर्ने उद्देश्य लिएको छ । नयाँ विरुवा खरिद, विभिन्न प्रजातीका विरुवा उत्पादन, डढेलो नियन्त्रण, वन अतिक्रमण तथा चोरी निकासी नियन्त्रण, विपन्न वर्गका लागि रोजगारमूखी वृक्षारोपण कार्यक्रमहरु सञ्चालन र तटीय बासिन्दाबीच समूह संजालीकरण गर्ने कार्यक्रमका लागि २०७४।७५ मा रु.१ अर्ब ९१ करोड बजेट व्यवस्था भएकोमा वित्तीय प्रगति ८.३ प्रतिशत रहेको छ ।

१४६.२२. धादिङ्ग जिल्लाको गल्थीदेखि रसुवा जिल्लाको रसुवागढीसम्म द२ कि.मी. मध्ये १९ कि.मी. ट्रयाक खोलिएको, १६ कि.मी.मा चीन सरकारबाट कार्य भई रहेको, ३.५ कि.मी.मा कालोपत्रे भएको, ११ पुल निर्माणधीन रहेकोले कुल समग्र भौतिक प्रगति ५४ र वित्तीय प्रगति २८ प्रतिशत रहेको छ ।

कार्यान्वयन क्षमताको अभाव, कमजोर ठेक्का व्यवस्थापन, जग्गा प्राप्ति र रुख कटानमा समस्या एंवं ढिलाई, भू-उपयोग नीतिको कडाईकासाथ कार्यान्वयन नहुनु, अन्तर निकाय समन्वयको कमी, कतिपय आयोजनाको कार्यान्वय ढाँचा निर्धारण, विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन र विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन तयार नभएको लगायतको कारण यी आयोजना निर्धारित समयमा सम्पन्न हुन नसकी समय र लागत दुबै वृद्धि हुने देखिन्छ । बाँकी व्यहोरा मन्त्रालयगत खण्डमा समावेश छन् ।

● नम्स र लागत अनुमान

१४७. **थप व्ययभार** - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा २६(१)(ख) मा न्यूनतम मूल्याङ्कित सारभूतरूपमा प्रभावग्राही बोलपत्रको बोल अङ्ग लागत अनुमानभन्दा सारभूत रूपमा बढी भएमा सम्पूर्ण बोलपत्र अस्वीकृत गर्न वा खरिद कारबाही रद्द गर्न सक्ने व्यवस्था छ । राष्ट्रिय खेलकुद परिषद्ले सातदोबाटोस्थित तातोपानीसहितको पौडी पोखरी निर्माण गर्न ५ प्रतिशत कन्टन्जेन्सी, १० प्रतिशत फिजिकल कन्टन्जेन्सी, १० प्रतिशत मूल्य समायोजन तथा १३ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर समेत रु.३७ करोड ९७ लाख ७४ हजारको लागत अनुमान स्वीकृत गरेको छ । बोलपत्र मूल्याङ्कन गर्ने प्रयोजनको लागि यथार्थमा उक्त कार्यको लागत अनुमान मूल्य अभिवृद्धि कर समेत रु.२२ करोड ४२ लाख २० हजार हुने देखिन्छ । परिषद्ले न्यूनतम कबोल गर्ने एक निर्माण व्यवसायीको कबोल अङ्ग मूल्य अभिवृद्धि कर समेत रु.२५ करोड २० लाख ९३ हजार स्वीकृत गरेको पाइयो । यथार्थ लागत अनुमानको तुलनामा रु.२ करोड ७८ लाख ७३ हजार (१२.४३ प्रतिशत) बढी बोलपत्र स्वीकृत गरेको छ । लागत अनुमानको तुलनामा कबोल अङ्ग सारभूत रूपमा बढी देखिएकोमा पनि बोलपत्र स्वीकृत गरेको सम्बन्धमा छानविन गनुपर्दछ ।

१४८. **नम्समा एकरूपता** - सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम १०(२) मा निर्माण कार्यको लागत अनुपान तयार गर्दा स्वीकृत नम्स बमोजिम गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको र सङ्केत विभागले प्रयोग गरेको नम्समा सिमेण्ट बालुवाको जोडाईमा ढुङ्गाको गाहो लगाउँदा र फलामे डण्डीको कार्यमा १५ प्रतिशत जर्ति जाने उल्लेख छ । सिंचाई विभाग र भवन विभागको नम्समा ती कार्यहरूमा क्रमशः १० र ५ प्रतिशत मात्र जर्ति जाने उल्लेख छ । फलस्वरूप यो वर्ष सङ्केत विभाग मातहतका ७ निकायले १२७ खरिद सम्झौतामा ढुङ्गाको गाहो लगाउने कार्यमा रु.१२ करोड ५८ लाख ७० हजार र फलामे डण्डीको कार्यमा रु.१ करोड १५ लाख १० हजार समेत रु.१२ करोड ७३ लाख ८० हजार लागत बढन गएको देखिन्छ ।

महाकाली नदी नियन्त्रण आयोजनाले मूल नम्सको तुलनामा ढुङ्गाको गारो लगाउने, फलामे डण्डी काट्ने मोहने र कीर्किटको काममा रु.२ करोड १२ लाख ९५ हजार बढीको लागत अनुमान तयार गरी ठेक्का कार्यान्वयन गरेको छ । सिंचाई विभाग, मझौला सिंचाई आयोजना, समृद्ध तराई मधेस सिंचाई विकास विशेष कार्यक्रमसमेत ९ कार्यालयले सिंचाई योजनाहरूको सम्भाव्यता अध्ययन कार्य महानिर्देशकबाट स्वीकृत नम्सको आधारमा परामर्शदाताबाट प्रतिस्पर्धा बेरार सोभै गराई रु.२१ करोड ६५ लाख ९९ हजार भुक्तानी दिएका छन् ।

अतः नियममा भएको व्यवस्थाअनुसार नम्स स्वीकृत गराई सोही नम्सको आधारमा कार्य गराउनुपर्दछ ।

१४९. **लागत अनुमान** - सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम १०(४) मा सार्वजनिक निकायले लागत अनुमान तयार गर्दा जिल्ला दररेटअनुसार निर्माण सामग्री, उपकरण, कामदारलगायतको दरअनुसार निर्धारण गर्नुपर्ने उल्लेख छ । उत्तर-दक्षिण लोकमार्ग योजना कार्यालय, ताप्लेजुङले दोभान ओलाङ्गुङ्गोला खण्डमा ५३ कि.मी.को माटो र चट्टान काट्ने कार्यको दर विश्लेषण गर्दा मेसिनबाट ८० प्रतिशत र मानिसबाट २० प्रतिशत हुने गरी अनुपात राखी प्रतिघनमिटर माटोको रु.१७४६२ र कडा चट्टानको रु.७०५०२ कायम गरेको पाइयो । योजना कार्यालयले सोही सङ्केत खण्डको अन्य प्याकेजमा यसै वर्ष गरेको लागत अनुमानमा माटो र चट्टानको प्रतिघनमिटर दर क्रमशः रु.११७२२ र रु.४९१६९ मात्र रहेको छ । यसरी फरक दर प्रयोग गरेको कारणबाट एक प्याकेजको लागत अनुमानमा रु.७ करोड ५८ लाख ४२ हजार थप हुन गएको छ ।

१५०. **दर विश्लेषण** - सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम १०(४) मा निर्माण कार्यको दर विश्लेषण गर्ने सम्बन्धी व्यवस्था छ । मध्यपहाडी लोक मार्ग आयोजना पूर्वी खण्डले सङ्केत किनार पुर्ने

कार्यको दर विश्लेषण गर्दा निर्माण सामग्रीको मूल्यमा १५ प्रतिशत ओभरहेड समेत समावेश गरेको छ । ओभरहेड सहितको निर्माण सामग्रीको मूल्य राखी पूरे आइटमको दररेट कायम गर्दा पुनः ओभरहेड समावेश गरेकोले दोहोरो ओभरहेड समावेश भएको देखियो । यो वर्ष ठेक्का सम्झौता भएका निर्माण कार्यमध्ये परीक्षण गरिएका द निर्माण कार्यको लागत अनुमानमा मात्र रु.१ करोड १० लाख ३३ हजार थप भएको छ । दोहोरो नपर्ने गरी भुक्तानी हुने सुनिश्चितता गर्नुपर्दछ ।

सोही खण्डले सडकको इम्बैंकमेण्ट (किनार पुर्ने र रोलिङ गर्ने) तयार गर्ने कामको दररेट कायम गर्दा सडक पुर्ने आवश्यक पर्ने सामग्री (माटो) २ कि.मी. टाढाबाट ट्रकमा ढुवानी गर्ने गरी प्रतिघनमिटर माटोको मूल्य कायम गरेको छ । सडकको किनारामा पुर्ने सोही स्थानमा जग खन्दा निस्केको माटो पर्याप्त रहेको देखिन्छ । माटो बाहिरबाट ल्याउनु पर्ने गरी दर विश्लेषण गरेको कारण द ठेक्काको लागि आवश्यक ७ लाख ४३ हजार घनमिटर माटोको लागतमा रु.८ करोड ४५ लाख ५० हजार बढेको छ ।

१५१. **गुणस्तर परीक्षण** - यो वर्ष हुलाकी राजमार्ग आयोजना निर्देशनालयबाट खरिद सम्झौता भएको रु.११ अर्ब ८२ करोड २ लाखका १२ ठेक्काको विल अफ क्वान्टिटीमा गुणस्तर परीक्षण गर्न रु.५ करोड २८ लाख ४६ हजार प्रोभिजनल सममा राखेको छ । ती कार्यको लागत अनुमान तयार गर्ने प्रयोजनको लागि दर विश्लेषण गर्दा ढलान, सिमेण्ट बालुवा जोडाइको इटाको गाहो लगायत केही आइटमदरमा गुणस्तर परीक्षण (ल्याव टेप्ट) को लागि ओभरहेड समेत रु.१३ करोड ४१ लाख १८ हजार समावेश गरेको देखिन्छ । लागत अनुमानमा समावेश गरेको उक्त रकममध्ये ठेक्का सम्झौता गर्दा घटेको प्रतिशतले घटाउँदा रु.१३ करोड १५ लाख ७५ हजार गुणस्तर नियन्त्रण तथा ल्याव परीक्षणको लागि ठेक्का सम्झौतामा समावेश गरेको देखिन्छ । एउटै कामको लागि दोहोरो पर्ने गरी सम्झौता गरेकोले भुक्तानी गर्दा दोहोरो नहुने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने देखिन्छ ।

● सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापन

१५२. **सोभै खरिद** - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा द(२) मा खरिद गर्दा प्रतिस्पर्धा सीमित हुने गरी टुक्राटुक्रा पारी खरिद कार्य गर्न नहुने व्यवस्था छ । यो वर्ष शहरी विकास, सिंचाई, खानेपानी, भौतिक पूर्वाधार, संघीय मामिला तथा समान्य प्रशासन मन्त्रालय र शिक्षा विज्ञान प्रविधि मन्त्रालय अन्तर्गतका ११६ कार्यालयले संरचना निर्माण र मालसामान खरिद कार्यलाई विभिन्न टुक्रामा विभाजन गरी रु.२ अर्ब ५ करोड ४५ लाखको कार्य प्रतिस्पर्धावेगर सोभै खरिद गरेको पाइयो । ऐन विपरीत प्रतिस्पर्धा सीमित हुने गरी खरिद कार्य गराउनु हुदैन ।

यो वर्ष भवन डिभिजन कार्यालय विराटनगर, रुपन्देही, सुखेत र भवन प्रविधि अनुसन्धान तथा तालिम केन्द्र हेटौडाले १, ३, ४, ५, ६ र ७ नम्बरका प्रदेश सरकारका मन्त्रालयहरुको लागि रु.१३ करोड १९ लाखका मेशिनरी औजार, फर्निचर लगायतका सामग्री सिधै खरिद गरेका, १२ कार्यालयले भवन मर्मत सम्भार, रङ्गरोगन र सडक निर्माण गर्ने कार्य ७२२ टुक्रा पारी सोभै खरिद गरी रु.३९ करोड ४९ लाख भुक्तानी गरेका छन् । सुनसरी मोरड सिंचाइ आयोजना, जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन डिभिजन बैतडी र मोरड, सिंचाइ विकास डिभिजन, पर्सालगायत ३३ कार्यालयले रु.५ लाखसम्मका लागत अनुमान बनाई प्रतिस्पर्धा वेगर रु.२३ करोड ९१ लाख ८० हजारको निर्माण कार्य सोभै गराएका छन् । एउटै फर्मबाट पटक पटक सोभै खरिद गर्ने कार्य नियमसम्मत देखिएन । खरिद कार्यमा प्रचलित नियमको पालना गर्नुपर्दछ ।

१५३. **राष्ट्रिय निर्माण क्षमता** - नेपालले सन् २०२२ सम्ममा अति कम विकसित मुलुकबाट स्तरोन्नति गर्ने एवं सन् २०३० सम्ममा दीगो विकासका लक्ष्य हासिल गरी मध्यम आय भएको मुलुक हुने प्रतिबद्धता जनाएको छ । संघीयता कार्यान्वयनसँगै नेपाल सरकारले घोषणा गरेको सम्बृद्ध नेपाल र सुखी नेपालीको लक्ष्य समेत हासिल गर्नुपर्ने भएको छ । उल्लिखित लक्ष्य प्राप्तिको लागि सरकारी एवं निजी क्षेत्रबाट जलविद्युत, सडक, सिंचाई, शहरी विकास, हवाई मैदान, पार्क, विद्युत गृह, कलकारखाना लगायतका अन्य निर्माण सम्बन्धी आयोजनामा लगानी बढ़दै गएको छ । नेपाल सरकारले लिएको लक्ष्यअनुरूप सम्बृद्धिको लागि निजी एवं सार्वजनिक विकास निर्माण कार्यसँग सम्बन्धित आयोजना सञ्चालन गर्न आवश्यक पर्ने, जनशक्ति, निर्माण व्यवसायी संख्या, निर्माण कार्यमा आवश्यक पर्ने मेशिनरी एवं उपकरणको उपलब्धता, निर्माण सामग्रीको उपलब्धता, लगायतका पक्षको मूल्याङ्कन गरी राष्ट्रिय निर्माण क्षमताको मूल्याङ्कन हुन आवश्यक देखिएकोले भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयले समन्वय गरी मूल्याङ्कन कार्य गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

- १५४.** **औषधि खरिद** - प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा पुनरजागरण महाशाखाले २०७४।१४ मा निःशुल्क स्वास्थ्यको लागि अत्यावश्यक औषधि खरिद गर्ने रु.९६ करोड ५६ लाख २४ हजारको लागत अनुमान गरी रु.५८ करोड ५६ लाख ७० हजारको सम्झौता भएको छ । वार्षिक खरिद योजनाअनुसार २९ प्रकारका औषधिहरु २०७४।७५ मा आपूर्ति गर्ने उल्लेख छ । समयमा खरिद व्यवस्थापन हुन नसकेको, प्राविधिक रूपमा बोलपत्र स्वीकार नभई पुनः बोलपत्र आह्वान गर्नु परेको लगायतका कारणबाट वार्षिक खरिद योजनाअनुसार यस वर्ष खरिद कार्य सम्पन्न हुनुपर्नेमा खरिद सम्झौतामध्ये रु.१० करोड १७ लाख द२ हजार मूल्यको द प्रकारका औषधि मात्र यो आर्थिक वर्षमा प्राप्त भएको छ । बाँकी द प्रकारका आंशिक र १३ प्रकारका औषधी प्राप्त नभएको अवस्था छ ।
- १५५.** **प्रतीतपत्र** - सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम ११३ मा प्रतीतपत्रबाट मालसामान उपलब्ध गराउने आपूर्तिकर्ताबाट निर्धारित समयभित्र मालसामान प्राप्त हुन नसकेमा प्रतीतपत्र रद्द गरी सोबापत बैझमा जम्मा भएको रकम फिर्ता लिई प्रतीतपत्र पेस्की फछ्यौट गर्नुपर्ने उल्लेख छ । नेपाली सेनाबाट प्राप्त विवरणअनुसार २०५७।५८ देखि २०७३।७४ सम्मको रु.४ अर्ब २८ करोड २५ लाखको द३ प्रतीतपत्र पेस्की फछ्यौट हुन बाँकी रहेकोले समयमा सामान प्राप्त नभएको तथा फछ्यौटसम्बन्धी कारबाही नगरेको अवस्था देखिन्छ । नियमानुसार प्रतीतपत्र बन्द गरी पेस्की फछ्यौट गर्नुपर्दछ ।
- १५६.** **गैरसरकारी संस्थाबाट निर्माणकार्य** - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ४६ मा जनचेतना सम्बन्धी तालिम, अभिमुखिकरण, सवलिकरण, मूल प्रवाहीकरण जस्ता कार्य गैरसरकारी संस्थाबाट गराउन सक्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष शहरी विकास मन्त्रालय अन्तर्गतका ६ कार्यालयले नाली निर्माण, सडक स्तरोन्तती, रिटेनिङ्ग वाल र पार्क निर्माण कार्य ३२६ गैरसरकारी संस्थाबाट सिधै गराई रु.१ अर्ब २७ करोड ११ लाख भुक्तानी गरेकोमा ती संस्थाहरूले बीजक समेत जारी गरेका छैनन् । सार्वजनिक निर्माणको कार्य गैरसरकारी संस्थाबाट गराई खर्च लेखे सम्बन्धित पदाधिकारीलाई जिम्मेवार बनाई यस्तो कार्यमा नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।
- १५७.** **वाइडबडी विमान खरिद** - महालेखा परीक्षकको पचपन्नौ वार्षिक प्रतिवेदनमा नेपाल बायुसेवा निगमले ए ३३०-२०० दुई वटा वाइडबडी विमान खरिद गर्न अपनाएको प्रक्रिया कानूनसम्मत नभएको र खरिद मूल्य मितव्ययी भएको यकिन गर्न नसकिएको व्यहोरा उल्लेख गरिएको थियो । प्रतिवेदनमा उल्लेखित विषय उपर संघीय संसदको सार्वजनिक लेखा समितिमा छलफल भई विमान खरिदका सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गर्न गठित उपसमितिको प्रतिवेदन समितिको बैठकबाट अनुमोदन गरी आवश्यक अनुसन्धानको लागि अद्वितीयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पठाएको छ । यस वर्ष सो सम्बन्धी कारोबारको परीक्षण गर्दा देखिएका मुख्य व्यहोरा देहायवमोजिम छन् :
- १५७.१.** वाइडबडी विमान खरिदको लागि स्वीकृत प्रस्ताव अनुसार पहिलो विमान सेप्टेम्बर २०१७ र अर्को विमान मार्च २०१८ मा आपूर्ति गर्ने उल्लेख भएकोमा सम्झौतामा पहिलो विमान अप्रिल २०१८ र अर्को विमान मे २०१८ मा आपूर्ति गर्ने उल्लेख छ । पहिलो विमान २५ जुन २०१८ तथा अर्को विमान २४ जुलाई २०१८ मा प्राप्त भएकाले स्वीकृत प्रस्तावभन्दा पहिलो र दोस्रो विमान क्रमशः करिव ९ महिना र ४ महिना ढिलो प्राप्त भएको देखिन्छ ।
- १५७.२.** वाइडबडी विमान खरिद गर्न स्वीकृत व्यवसायिक योजना अनुसार सन् २०१९ बाट २ वाइडबडी विमान सञ्चालनमा आउने र गन्तव्य दमाम, सिउल, सिङ्गारे, टोकियो र हडकड हुने उल्लेख गरे तापनि हालसम्म गन्तव्यको दुङ्गो लागेको पाइएन । गन्तव्य दुङ्गो लगाएर प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न नसक्दा २०७५ श्रावणदेखि पौषसम्म ६ महिनामा २ वाइडबडी विमानबाट रु.१ अर्ब ६६ करोड ३१ लाख अनुमानित नोक्सानी हुन गएको अवस्था छ ।
- कर्मचारी सञ्चय कोष र नागरिक लगानी कोषबाट विमान खरिदको लागि जम्मा रु.२३ अर्ब ९९ करोड ६१ लाख ऋण लिएको छ । सो ऋण रकमबाट दुवै संस्थाले सेवा शुल्क र पूँजीकरण गरेको व्याज कटाई निगमले जहाज खरिद गर्ने रु.२२ अर्ब ९० करोड १७ लाख १६ हजार उपयोग गरेको देखिन्छ । व्यवसायिक योजना अनुसार विमान सञ्चालन गर्न नसक्दा २०७५।९।३० भित्र तिर्नुपर्ने साँचा तथा व्याज किस्ता रु.८० करोड ४२ लाख निगमले तिर्न नसकेको अवस्था छ । लामो दूरीमा विमान सञ्चालन गर्न नसकेमा नोक्सानी अझै वृद्धि हुने स्थिति छ ।
- १५७.३.** विमान खरिदको प्रस्ताव आह्वान गर्दा अधिकतम भारबहन क्षमता (एमटीओडब्लू), अधिकतम अवतरण क्षमता (एमएलडब्लू) र अधिकतम शून्य इन्धन क्षमता (एमजेडएफडब्लू) जस्ता क्षमताहरूमा घटबढ हुँदा विमानको मूल्यमा के कति घटबढ हुँच सो समेत खुलाउन सबै प्रस्तावदातालाई आक्षान गरेको देखिन्छ । प्राप्त प्रस्तावमध्ये स्वीकृत भएको प्रस्तावमा अधिकतम भारबहन क्षमता वृद्धि गरे बापतको लागत समेत

विमानको मूल्यमा समावेश भएको व्यहोरा उल्लेख छ । प्रस्ताव र सम्झौतामा यी क्षमताहरु निम्नानुसार देखिएको छ :

(टनमा)

विवरण	प्रस्ताव अनुसार	सम्झौता अनुसार
अधिकतम भारबहन क्षमता	२४२	२३०
अधिकतम अवतरण क्षमता	१८२	१८०
अधिकतम शून्य इन्जिन क्षमता	१६६	१८६

प्रस्ताव पेश गर्दा उल्लेख गरेको स्पेसिफिकेसन र प्राप्त भएका विमानको स्पेसिफिकेसनको फरकले विमानको क्षमता, दक्षता र मूल्यमा पर्ने असर र प्रभाव विश्लेषण गरेको देखिएन ।

१५७.४. निगमको आर्थिक विनियमावली, २०६५ विनियम ११४(२)(ज) मा निगमले स्वीकृत गर्ने बोलपत्र कागजातमा सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले बोलपत्र सम्बन्धी कागजातमा उल्लेख गर्नुपर्ने विषयहरु समावेश गर्ने व्यवस्था छ । सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले मालसामान खरिदका लागि अन्तर्राष्ट्रिय बोलपत्र आव्हान गर्दा मालसामानको मूल्यमा १० प्रतिशतसम्म घटवढ हुँदा मूल्य समायोजन नगरिने व्यहोरा उल्लेख गरी स्ट्यान्डर्ड विडिङ डकुमेन्ट तयार गरे तापनि विडिङ डकुमेन्टको विपरीत म्यानुफ्याक्चरिङ प्राइस रिभिजन फर्मूलाअनुसार विमानको मूल्यमा २.४४ प्रतिशत मूल्यवृद्धि दिने सम्झौता गरी २ विमानको अमेरिकी डलर ६७ लाख रुपयाहार ११० बारावर औषत दर रु.१०९.६६ ले हुने रु.७४ करोड ४३ लाख ८४ हजार मूल्यवृद्धि भुक्तानी गरेको छ ।

१५७.५. वाइडवडी विमानहरुको प्राविधिक अनुगमन र हस्तान्तरण कार्य गर्न कर्मचारी सञ्चयकोष र नागरिक लगानी कोषका पदाधिकारीहरु क्रमशः ३ जना र ५ जना, संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयका पदाधिकारी १ जना, नेपाल वायुसेवा निगमका सञ्चालक समिति सदस्य लगायत उच्च कर्मचारी पदाधिकारीहरु १५ जना, कानूनी सल्लाहकार १ जना, नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणका पदाधिकारी ४ जना र नेपाल राष्ट्र वैकका पदाधिकारी १ जना समेत ३१ जनाले भ्रमण गरेका छन् । यी मध्ये महाप्रवन्धक ३ पटक, निगमका १ अधिकृत ३ पटक, ३ अधिकृत २ पटक र कानूनी सल्लाहकार २ पटक भ्रमण गरेको देखिन्छ । उक्त भ्रमणमा दैनिक भत्ता रु.७३ लाख ७४ हजार र हवाई टिकट खर्च रु.३८ लाख २० हजार समेत रु.१ करोड ११ लाख ९४ हजार खर्च भएको छ । भ्रमणमा सहभागी अधिकांश व्यक्तिहरु प्राविधिक ज्ञान नभएका छन् । भ्रमणको आवश्यकता सम्बन्धमा कुनै विश्लेषण नगरी खर्च गरेकोले प्राविधिक कर्मचारीका लागि भएको अत्यावश्यक खर्च बाहेक अन्य खर्च रकम असुल गर्नु गराउनु पर्दछ ।

● ठेक्का व्यवस्थापन

१५८. **ठेक्का व्यवस्थापन** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ बमोजिम ठेक्कापटा स्वीकृत गर्ने कार्य प्रथम चौमासिक अवधिमा गरिसक्नुपर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष शहरी विकास, संघीय मामिला तथा समान्य प्रशासन, सिंचाई, भौतिक पूर्वाधार, गृह, खानेपानी र शिक्षा तथा विज्ञान प्रविधि मन्त्रालयअन्तर्गत रु.५४ अर्व ५७ करोड २० लाखको २ हजार ५८ ठेक्का बन्दोबस्त गरेकोमध्ये रु.५० अर्व ६८ करोड ८२ लाखको १ हजार ७९५ ठेक्का दोस्रो र तेस्रो चौमासिकमा बन्दोबस्त गरेको पाइयो । तेस्रो चौमासिकमा गरेको ठेक्का बन्दोबस्तमध्ये रु.१९ अर्व २८ करोड ३ लाखको १९३ ठेक्का आषाढ महिनाको रहेको छ ।

१५९. **खरिदमा प्रतिस्पर्धा** - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ ले सार्वजनिक खरिद प्रक्रियामा प्रतिस्पर्धा, स्वच्छता, पारदर्शिता, जावाफदेहिता र विश्वसनीयता प्रबढ्न गर्ने, विना भेदभाव सार्वजनिक खरिद प्रक्रियामा सहभागी हुने समान अवसर सुनिश्चित गर्ने सम्बन्धमा विभिन्न व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यो वर्ष सडक तथा रेल विभाग अन्तर्गतका ३० कार्यालयले रु.८७ अर्व ५४ करोड १५ लाख लागत अनुमान भएका निर्माण कार्य गर्न ९२६ बोलपत्र आव्हान गरेकोमा रु.७० अर्व ८५ करोड ५५ लाखको खरिद सम्झौता भएको देखिन्छ । लागत अनुमानको तुलनामा औषतमा १९.७६ प्रतिशत घटीमा सम्झौता भएको छ । सडक विभाग र नेपाली सेनाबाट ठेक्का व्यवस्थापन भई देहायका ४७ सम्झौतामा १ प्रतिशत वा सोभन्दा घटीमा सम्झौता भएको देखिन्छ ।

(रु लाखमा)

कार्यालय	खरिद सम्झौता संख्या	लागत अनुमान रु	स्वीकृत रकम रु	घटी प्रतिशत
हुलाकी राजमार्ग आयोजना	१२	१०६१००	१०५४००	०.६६
सडक विभाग वैदेशिक	५	५५०६	५४७४	०.८८

मध्य पहाड़ी पूर्वी खण्ड	१०	६४४९७	६३९०८	०.९१
आयोजना निर्देशनालय (एडिवि)	२	१५६७९	१५६२६	०.३४
रेत्वे विकास आयोजना	९	३०६५५	३०७३३	बढ़ीमा स्वीकृत
काठमाण्डौं तराई/मधेश द्रुत मार्ग	९	८४३६३	८४१९८	०.२०

ठेक्का व्यवस्था गर्दा प्रतिस्पर्धा कायम हुने गरी खरिद सम्बन्धी कारबाही गर्नुपर्दछ ।

- १६०. पूर्वनिर्धारित क्षतिपूर्ति** - सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम १२१ मा निर्माण व्यवसायीको ढिलाईको कारणले खरिद सम्भौता बमोजिमको काम तोकिएको समयमा हन नसकेमा पूर्वनिर्धारित क्षतिपूर्ति असुल गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । निर्माण व्यवसायीहरूले सम्भौताअनुसारको समयमा सम्पन्न नगरी पटक पटकसम्म पूर्वनिर्धारित क्षतिपूर्ति नलगाई म्याद थप गरेको र थपिएको अवधिमा पनि कार्यसम्पन्न नगरेकोले यो वर्ष सडक विभाग मातहतका ४४ कार्यालयले निर्माण व्यवसायीको कारणले कार्यसम्पन्न नभएकोमा रु.४० करोड ९५ लाख ३८ हजार, सिंचाइ विकास डिभिजन कार्यालय, धनुषा र जलउत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन डिभिजन कार्यालय, धनुषाले विभिन्न ११ ठेक्काको रु.३८ करोड ४० लाख १४ हजार, जिल्ला प्राविधिक कार्यालय २१ ले सडक, पुल लगायतको खरिद सम्भौता भएका विभिन्न निर्माण व्यवसायीबाट पूर्वनिर्धारित क्षतिपूर्ति रु.२ करोड ७७ लाख ५१ हजार, स्थानीय पूर्वधार विकास तथा कृषि सडक विभाग २ को रु.४६ लाख ८३ हजार समेत रु.८२ करोड ५९ लाख ८६ हजार पूर्वनिर्धारित क्षतिपूर्ति असुल नभएकोले असुल गर्नुपर्दछ ।
- १६१. मातहतको ठेक्का बन्दोवस्त** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ११८ मा अधिकार प्राप्त अधिकारीको काममा तालुक कार्यालय वा पदाधिकारीले हस्तक्षेप गर्न नहुने उल्लेख छ । केन्द्रीय निकायको रूपमा रहेको सडक विभाग मातहतका कार्यालयले सम्पादन गरेको कामको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन एवं नीति निर्माण कार्यमा केन्द्रित हुनुपर्दछ । विभागको पुल महाशाखा, वैदेशिक महाशाखा र हुलाकी राजमार्ग निर्देशनालयले ७७ ठेक्काको रु.२६ अर्ब ६८ करोड ५ लाखको खरिद सम्भौता गरी पहिलो किस्ता मोबिलाइजेसन पेस्की रु.२ अर्ब ३७ करोड ४९ लाख भुक्तानी गरे पछि खरिद सम्भौता कार्यान्वयन गर्न मातहत कार्यालयमा पठाएको देखिन्छ । अनुगमन र निरीक्षण नियमन गर्ने निकाय नै मातहत कार्यालयको क्षेत्राधिकार भित्रको खरिद व्यवस्थापन कार्यमा संलग्न भएको कानूनसम्मत देखिएन । यस्तो कार्यमा नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।
- १६२. अधुरो ठेक्का** - सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम १११(१)(ख) अनुसार निर्माण व्यवसायीले थपिएको म्यादभित्र कार्यतालिकाबमोजिम कार्य सम्पन्न गर्नुपर्दछ । यस सम्बन्धी केही व्यहोरा निम्न छन :
- १६२.१. सडक विभाग अन्तर्गतका ५२ कार्यालयमा रु.११ खर्च १ अर्ब ३५ करोड ८५ लाख सम्भौता रकम भएका ३ हजार ८६० खरिद सम्भौता रहेकोमा २७ कार्यालयका रु.३५ अर्ब ५० करोड २१ लाख सम्भौता रकम भएका ८०७ खरिद सम्भौताको म्याद समाप्त भई अधुरो रहेको देखिन्छ । यसैरी सोही विभागबाट प्राप्त विवरण अनुसार रणनीतिक र स्थानीय सडक पुलतर्फ रु.८२ अर्ब ५२ करोड ५ लाख सम्भौता रकम भएका १ हजार १६८ खरिद सम्भौतामध्ये रु.२१ अर्ब २५ करोड सम्भौता रकम भएका ३८८ खरिद सम्भौताको म्याद समाप्त भई अधुरो रहेको पाइयो ।**
- १६२.२. खानेपानी तथा ढल निकास विभाग अन्तर्गत सञ्चालित खानेपानी आयोजनामध्ये २०७४।७५ सम्म क्रमागत आयोजना ३ हजार ८३५ सञ्चालितमध्ये ३ हजार ४२२ (८९.२२ प्रतिशत) आयोजना अधुरा रहेका छन् । सम्पूर्ण आयोजनाको कुल लागत रु.१ खर्च २८ अर्ब ९३ करोड ५१ लाखमध्ये हालसम्म रु.२२ अर्ब ९२ करोड ३२ लाख (१७.७८ प्रतिशत) खर्च भएको छ । तीमध्ये २०५६।५७ मा शुरु भएको रु.११ करोड ६४ लाख लागतको वर्तिवाङ्क खानेपानी आयोजनामा रु.६ करोड २९ लाख खर्च भएको, २०५७।५८ मा शुरु भएको रु.५ करोड ७० लाख लागतको ईटहरा खानेपानी योजना मोरडमा रु.५ करोड २३ लाख खर्च भएको र २०५७।५८ मै शुरु भएको रु.५ करोड ३० लाखको डाँगिहाट खानेपानी योजनामा रु.४ करोड ३३ लाख खर्च भएपनि आयोजनाहरु अधुरा छन् । विभाग मातहत २०५६।५७ देखि २०६८।६९ भन्दा अगाडि शुरु भई सम्पन्न नभएका २७ जिल्लाका २६१ योजनाहरुको लागत अनुमान रु.११ अर्ब ४१ करोड १५ लाख भएकोमा हालसम्म रु.४ अर्ब ६८ करोड १ लाखमात्र खर्च भएको छ ।**
- १६२.३. सिक्टा सिंचाई आयोजनाको डुण्डुवा नहरको हेड वर्स मुख्य र शाखा नहर सुधार गर्न एक निर्माण व्यवसायीसँग रु.९८ करोड ८१ लाखमा २०७४।७१ सम्म सम्पन्न गर्ने गरी २०७३।३६ मा सम्भौता भएकोमा २०७४ आषाढसम्म मूल्य समायोजनसहित रु.१ करोड ४० लाख र पेस्की रु.८ करोड ३२ लाख ७४ हजार भुक्तानी गरेको छ । उक्त ठेक्का २०७५ कार्तिकमा तोडी कालोसूचीमा राख्न सिफारिस गरेपछि**

कार्यसम्पादन जमानतबापतको रु.९ करोड ९० लाख आयोजनाको खातामा जम्मा गरी दिन प्राइम कमर्सियल बैंक नयाँ सङ्क काठमाडौंलाई पत्राचार गरेकोमा लेखापरीक्षण अवधि २०७५।दा३० सम्म पनि जम्मा गरेको छैन ।

- १६२.४. उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय मातहत ४५ कार्यालयका रु.९ अर्ब ७८ करोड ५८ लाखका १४८ ठेक्काहरु शुरु म्याद तथा थप अवधिमा समेत सम्पन्न भएका छैनन् । ती ठेक्काहरुमा २०७५ असारसम्म रु.४ अर्ब १४ लाखमात्र भुक्तानी भएको छ । त्यसैगरी सिंचाई तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजनाको कम्पोनेन्ट ए अन्तर्गत रु.११ करोड ५५ लाख ३४ हजार खर्च गरी ४ हजार ७५ हेक्टर सिंचाई गर्ने ९ ठेक्का २०६६ देखि शुरु गरी २०७४।७५ सम्म सम्पन्न गर्नुपर्नेमा रु.६ करोड ८४ लाख ९२ हजार भुक्तानी गरेपछि, निर्माण व्यवसायीहरुले ठेक्काको काम छाडेको र उपभोक्ता समितिहरु पनि निष्क्रिय भई जनसहभागिता परिचालन नभएको कारण देखाई ती उपआयोजनाहरु अधुरो छोडेको देखियो ।

निर्माण व्यवसायीहरुको कारणबाट अधुरो रहेका ठेक्काहरु सम्झौता, सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ र नियमावली, २०६४ अनुसार हर्जाना लगाउने, कार्य सम्पादन र पेस्की जमानत जफत गर्ने तथा कालोसूचीमा राख्ने जस्ता कारबाही गरी काम सम्पन्न गराउनुपर्ने देखिन्छ ।

- १६२.५. शहरी विकास मन्त्रालयको २०७४।४।२ को निर्णयानुसार गठित रुग्ण आयोजनाको छानबिन तथा समस्या समाधान समितिको प्रतिवेदन अनुसार १३३ स्वास्थ्य संस्थाको भवन निर्माण गर्न भएका ठेक्का सम्झौताको कार्य रुग्ण अवस्थामा रहेका छन् । यसमध्ये २०६५।६६ देखि २०६९।७० सम्मका ठेक्कामध्ये रु.५० करोड ४३ लाखको ३० भवनको निर्माण कार्य स्थगित रहेकोमा ऐनमा भएको व्यवस्थाबमोजिम कारबाही गरेको पाइएन । निर्माण कार्य अधुरो छाडी सम्पर्क विहिन रहेका निर्माण व्यवसायीलाई प्रचलित कानूनबमोजिम कारबाही समेत गरी निर्माण कार्यसम्पन्न गर्नुपर्दछ ।

१६३. **खरिद सम्झौताको अन्त्य** - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५९ र सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम १२७ मा खरिद सम्झौता अन्त्य सम्बन्धी व्यवस्था रहेको छ । डिभिजन सङ्क कार्यालय, दाडले तुल्सीपुर पुरनधारा सङ्क कालोपत्रे गर्ने कार्य २०७०।१।२० सम्म रु.७ करोड ३९ लाख ३६ हजारमा सम्पन्न गर्ने गरी एक निर्माण व्यवसायीसँग २०७०।१।२० मा सम्झौता गरेकोमा निर्माण व्यवसायीले रु.३ करोड ४३ लाख ४९ हजारको मात्र काम गरेको र बाँकी निर्माण कार्य नगरेकोले २०७३।१।२० को निर्णयले निर्माण गर्न बाँकी कार्य रु.३ करोड ९५ लाख ८७ हजारको २५ प्रतिशतले हुने रु.१ करोड १३ लाख ६० हजार समेत रु.१ करोड ९२ लाख ६ हजारमध्ये धरौटीबाट रु.१५ लाख २२ हजार कटाई बाँकी रु.१ करोड ७६ लाख ८४ हजार सरकारी बाँकी सरह असुल गर्ने निर्णय भएकोमा धरौटी रकम राजस्व दाखिला नगरेको तथा बाँकी रकम असुल गरेको देखिएन । उक्त रकम असुल हुनुपर्दछ ।

१६४. **मूल्य समायोजन** - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५५(१) मा १५ महिनाभन्दा बढी अवधिको खरिद सम्झौता कार्यान्वयन गर्दा मूल्य समायोजन गर्न सकिने, दफा ५५(२) मा खरिद सम्झौता गर्नेको ढिलाइको कारण काम सम्पन्न नभएमा र निश्चित बजेटको आधारमा खरिद सम्झौता भएकोमा मूल्य समायोजन गर्न नसकिने व्यवस्था छ । यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्न छन्:

- १६४.१. हुलाकी राजमार्ग योजना कार्यालय, जनकपुरले सम्झौताको विशेष शर्त अन्तर्गत मूल्य समायोजन सम्बन्धी सूत्रमा १५ प्रतिशतलाई अपरिवर्तनीय मानी ८५ प्रतिशतलाई तोकिएको भारवाट गणना गरिने व्यवस्था भए तापनि दुई निर्माण व्यवसायीसँग सो भारलाई ९५ प्रतिशत कायम गरी सम्झौता गरे अनुसार यो वर्षसम्म रु.२ करोड २३ लाख ९५ हजार भुक्तानी गरेको छ । मध्यपहाडी लोकमार्ग आयोजना पूर्वी खण्डले निर्माणका चरण (माइल स्टोन) अन्तरगत ३५ प्रतिशत कार्यको मूल्य समायोजन गर्दा माइलस्टोन १ को अन्तिम अवधिको सूचकाङ्कलाई आधार नलिएको कारण १३ ठेक्कामा यो वर्षसम्म रु.२ करोड ५५ लाख ९९ हजार बढी भुक्तानी गरेको पाइयो ।

व्यापारिक मार्ग विस्तार आयोजना रूपन्देहीले ठेक्का सम्झौता गर्दा माइलस्टोन १ र २ को व्यवस्था गरेकोमा सबै सम्झौताको म्याद थप गर्दा आर्थिक दायित्व नवद्वने गरी शुरु सम्झौताको कार्य सम्पन्न गर्ने अन्तिम महिनामा कायम नेपाल राष्ट्र बैंकको मूल्य सूचकाङ्कलाई आधार लिने निर्णय गरी ३५ प्रतिशत कार्यको मूल्य समायोजन गर्दा माइलस्टोन १ को अन्तिम काम सम्पन्न गर्नुपर्ने महिनाको मूल्य सूचीभन्दा बढी हुने गरी ४ सम्झौतामा रु.१ करोड ५१ हजार बढी मूल्य समायोजन भुक्तानी गरेको देखिन्छ । लुमिनी परिक्रमा सङ्क योजना रूपन्देहीले ठेक्का सम्झौतामा मूल्य समायोजन गर्दा मोबिलाइजेशन पेशकी घटाएर हुने बिल रकममा समायोजन गरिने व्यवस्था भएपनि फछ्यौट गरेको मोबिलाइजेशन पेशकी रकमको मूल्य बढ़ि प्याक्टर ०.२४२ ले हुने रु.७७ लाख ७० हजार बढी भुक्तानी भएको तथा एक निर्माण व्यवसायीलाई रु.६ करोड ३३ लाख ८४ हजार भुक्तानी हुनुपर्नेमा रु.७ करोड

४६ लाख ८ हजार भुक्तानी गरेको कारण बढी भुक्तानी भएको रु.१ करोड १२ लाख २४ हजार समेत रु.१ करोड ८९ लाख ९४ हजार असुल गर्नुपर्दछ ।

१६४.२. मूल्यवृद्धि गणना गर्न भुक्तानी गरिने मुद्राभन्दा बेगलै मुद्राको सूचकाङ्क प्रयोग गरेको अवस्थामा करेक्सन प्याक्टर प्रयोग गर्ने व्यवस्था सम्झौतामा उल्लेख छ । रानीजमरा, कुलरिया सिँचाइ आयोजनाले गरेका दुई खरिद सम्झौतामा एक अन्तर्राष्ट्रिय निर्माण व्यवसायीलाई दुई ठेक्कामा रनिड बिलको २० प्रतिशत भुक्तानी अमेरिकी डलरमा दिने र सोर्स अफ इन्डेक्समा रिजर्भ बैंक अफ इन्डियाको मूल्यसूची राखेको कारण भुक्तानी हुने मुद्रा र मूल्यसूचीको मुद्रा फरक परेकोले विदेशी मुद्रातर्फको मूल्यवृद्धि गणना गर्दा माथि उल्लिखित सम्झौताको व्यवस्थाअनुसार दुई मुद्राको आधार दर र चालु दरको समयको भारतीय मुद्रा र अमेरिकी डलरको करेक्सन प्याक्टर निकाली सम्झौताअनुसारको सूत्रबाट मूल्यवृद्धि गणना गरी भुक्तानी गर्नुपर्नेमा करेक्सन प्याक्टर बेगर सिधै रिजर्भ बैंक अफ इन्डियाको मूल्यसूची प्रयोग गरी मूल्यवृद्धि गणना गर्दा ठेक्का नं.१ को २२ औं रनिड बिलसम्म र ठेक्का नं.२ को ३० औं रनिड बिलसम्म अमेरिकी डलर ११ लाख ८७ हजारको २०७५ आषाढ मसात्तको विनिमय दर रु.१०९.७७ ले हुने रु.१३ करोड २ लाख ९६ हजार बढी भुक्तानी गरेको असुल गर्नुपर्दछ ।

१६४.३. सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम ११९(३) मा मूल्य समायोजनको अधिकतम रकम शुरु सम्झौताको २५ प्रतिशतभन्दा बढी नहुने उल्लेख छ । सिक्टा सिँचाइ आयोजना, बाँकेले १७.७ देखि ३५ कि.मि. सम्म मूल नहर निर्माण कार्यको रु.२ अर्ब ११ करोड ७५ लाखको एक अन्तर्राष्ट्रिय ठेक्का १०९.५ दिनमा सम्पन्न गर्ने गरी २०६६ पौषमा ठेक्का सम्झौता भएको देखिन्छ । उक्त सम्झौतामा मूल्य समायोजनको अधिकतम सीमा नतोकी माथि उल्लिखित २५ प्रतिशतभन्दा बढी हुने गरी १८ औं रनिड बिलसम्मको रु.५९ करोड २९ लाख मूल्य समायोजन भुक्तानी दिएकोले रु.६ करोड ३५ लाख २५ हजार बढी भुक्तानी दिएको छ । नियम विपरीत सम्झौता गरी त्यस्तो रकम भुक्तानी दिनु हुँदैन ।

१६४.४. सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम २२ अन्तर्गत अनुसूची-४ मा कुनै निर्माण कार्यको डिजाइन र निर्माण एउटै निर्माण व्यवसायीबाट गराउने गरी सम्झौता गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ । उक्त प्रक्रियाबाट निर्माण कार्य गराउने सम्बन्धमा सार्वजनिक खरिद ऐन, नियममा विस्तृत उल्लेख नभएको एवं सोको लागि सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले नमूना बोलपत्र सम्बन्धी कागजात तयार नगरेकोले मूल्य समायोजन र भेरिएसन आदेश लगायतका पक्षमा विविधता देखिएको छ । विभागले डिजाइन एउट विल्ड विधि अनुसार ठेक्का सम्झौता गर्दा मूल्य समायोजन पाउने व्यवस्था गरेको छ । पुल आयोजना पूर्वी सेक्टर नं.१, मध्यक्षेत्र सेक्टर नं.२, पश्चिम सेक्टर नं.३ र ४, सडक विभाग, धरान चतरा सडकले ५१ निर्माण व्यवसायीलाई रु.२९ करोड ९९ लाख २ हजार मूल्य समायोजन भुक्तानी गरेको देखियो । उक्त विधि बमोजिमको ठेक्का लमसम प्रकृतिको देखिँदा सम्झौतामा मूल्य समायोजन दिने उल्लेख गरेको मनासिब देखिदैन ।

१६५. **समन्वय एवं निर्माणस्थल** - सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम ६(३) मा निर्माणस्थलको व्यवस्था नभई खरिद कार्य शुरु गर्न नहुने र आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम २०(३) मा अन्य निकायसँग लिनुपर्ने सहयोग र स्वीकृति बारे पत्राचार र छलफल गर्ने कार्य प्रथम चौमासिकमा समाप्त गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । मध्यमाञ्चल क्षेत्रिय सडक निर्देशनालयले विभिन्न ६ सडकको २४.४ कि.मि. मर्मत कार्य २०७२।२०१५ भित्र सम्पन्न गर्न एक जे.भी.सँग रु.८ करोड ५६ लाख ७० हजारको खरिद सम्झौता गरेकोमा ६ कि.मि. को एउटा सडकको मर्मत सम्पन्न गरेको र अर्को एउटा (७ कि.मि.) को मर्मत कार्य चालु रहेको छ भने अन्य सडकहरू काठमाण्डौ उपत्यका सडक विस्तार आयोजना, सडक सुधार आयोजना तथा सार्क सम्मेलनको बेला निर्माण सम्पन्न भएको देखाई २०७४।३।२४ को निर्णयबाट सुविस्ताको आधारमा खरिद सम्झौताको अन्त्य गरेको पाइयो । काठमाण्डौ उपत्यका भित्रका सडकको अवस्था, निर्माणस्थलको उपलब्धता तथा अन्य निकायसँग समन्वय नगरी खरिद सम्झौता गरी मर्मत कार्यको खर्च गरेको रु.२ करोड २९ लाख ४५ हजारमध्ये रु.१ करोड ४३ लाख ९ हजार खर्च उपलब्धिविहिन भएको छ ।

१६६. **इन्जिनियरिङ सुविधा** - सार्वजनिक लेखासमितिको २०६९।१२ को निर्णयअनुसार निर्माण कार्यको ठेक्कामा समावेश गरी सवारीसाधन खरिद वा भाडामा नलिने निर्देशन भएको छ । यसैगरी इन्जिनियरिङ सुविधा अन्तर्गत समेत ठेक्कामा कुनै रकम राख्न मिल्दैन । विशेष आर्थिक क्षेत्र प्राधिकरणले ३ ठेक्कामा गाडी भाडा बापत रु.९८ लाखमा सम्झौता गरी सोबमोजिम नै भुक्तानी गरेको, सवारी साधन र इन्जिनियरिङ सुविधामा रु.१३ करोड १३ लाख, सडक विभाग मातहका २ आयोजनाले रु.१२ करोड ४१ लाख र खानेपानी मन्त्रालय अन्तर्गत १० आयोजनाले रु.२२ करोड ९५ लाख समेत रु.४९ करोड ४७ लाख खर्च लेखेका छन् । नयाँ सवारीसाधन खरिद गर्न सकिने मूल्यमा सो सवारीसाधन निर्माण व्यवसायीलाई नै

फिर्ता गर्ने गरी सवारीसाधन भाडामा खर्च गरेको मितव्ययी देखिएन । यसरी सार्वजनिक लेखासमितिको निर्णय विपरीत भाडामा खर्च गर्ने पदाधिकारीलाई जिम्मेवार बनाउनुपर्दछ ।

यसै गरी अर्थमन्त्रालयको २०७४/७५ को बजेट कार्यान्वयन सम्बन्धी मार्गदर्शनको बूँदा नं. ११ मा आयोजना तथा परामर्शसेवाको लागत अनुमानमा सवारी साधन खरिद कार्य समावेश गर्न नपाइने उल्लेख छ । क्षेत्रीय शहरी विकास आयोजना र उपत्यका विकास प्राधिकरण अन्तर्गत ५ परामर्शदातासँगको सम्झौताको प्रभाजनल सममा समावेश गरी १२ जीप, ८ मोटरसाइकल र अन्य मेशिनरी उपकरण प्रतिस्पर्धा बेगर खरिद गरी रु.६ करोड ४० लाख भुक्तानी दिएको छ । अर्थ मन्त्रालयको मार्गदर्शन प्रतिकूल हुने गरी खरिद कार्य गर्ने पदाधिकारीलाई जिम्मेवार बनाउनुपर्दछ ।

- १६७.** **कन्टिन्जेन्सी खर्च** - सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम १०(७) मा निर्माण कार्यको लागत अनुमानमा वर्क चार्ज स्टाफ खर्च २.५ प्रतिशत र सानातिना अन्य खर्चको लागि २.५ प्रतिशतसम्म समावेश गर्न सकिने व्यवस्था छ । कन्टिन्जेन्सी खर्च गर्ने स्पष्ट नीति तय नभएको अवस्थामा सडक, सिंचाई, खानेपानी, शहरी विकास र संघीय मामिला तथा समान्य प्रशासन मन्त्रालयलागायत ६ मन्त्रालय मातहतको निकायले यो वर्ष रु.१ अर्व ३२ करोड ४९ लाख खर्च लेखेका छन् ।
- १६७.१.** नेपाल सरकारले जारी गरेको आर्थिक सङ्केत तथा खर्च बर्गीकरणमा खर्चसम्बन्धी सङ्केतहरु तोकिएका छन् । उक्त सङ्केतसँग मेल नखाने गरी सार्वजनिक निर्माण खर्च शीर्षकबाट सडक विभागले मातहतका आयोजना र कार्यालयहरुबाट सवारीसाधन, उपकरण खरिद गर्न विभाग पठाएको रकम रु.४३ करोड ६६ लाख प्राप्त गरी व्याकहो लोडर १२, चिपिड स्प्रेडर ७, टिपर, ट्रक १० र मोटरसाइकल १ थान खरिद गरेको छ ।
- १६७.२.** सिंचाई विभागले मातहतका आयोजना र कार्यालयहरुबाट १ प्रतिशत कन्टिन्जेन्सी रकम प्राप्त गरी ती कार्यालयहरुले सुपरभिजन गर्न जीप, पिकअप र मोटरसाइकल खरिद गर्न अर्थ मन्त्रालयले २०७३/१२५ मा सहमति प्रदान गरेको आधारमा कन्टिन्जेन्सीबाट रु.१ करोड २० लाख ७५ हजारका दरले रु.६ करोड ३ लाख ७५ हजारमा ५ थान जीप यान्त्रिक व्यवस्थापन शाखाबाट खरिद गरी १ जीप सिंचाई मन्त्रालय पठाएकोमा दुर्घटना भई क्षतिग्रस्त अवस्थामा सिंचाई विभागमा रहेको र ४ जीपहरु सिंचाई विभागका महानिर्देशक र उप-महानिर्देशकहरुले प्रयोग गरिरहेको अवस्था छ ।

मातहतका निकायहरुमा सुपरभिजन गर्ने सवारीसाधनको अभाव भइरहेको अवस्थामा सवारीसाधनहरु खरिदको उद्देश्य विपरीत सवारीसाधन केन्द्रमा प्रयोग गर्नु औचित्यपूर्ण देखिन्दैन ।

- १६८.** **परामर्श सेवा** - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा २९(१)(क) मा कार्यालयमा उपलब्ध जनशक्तिबाट कुनै काम हुन नसक्ने भएमा परामर्श सेवा खरिद गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ । कार्यालयको मौजुदा जनशक्तिबाट गर्न सकिने कार्यसमेत परामर्शदाताबाट गराएको छ । यो वर्ष भौतिक पूर्वाधार, शहरी विकास, सिंचाई खानेपानी र संघीय मामिला तथा समान्य प्रशासन मन्त्रालय र मातहतका इकाईले रु.३ अर्व ४१ लाख परामर्श सेवा लिई खर्च गरेका छन् । विभागीय जनशक्तिबाट गराउन सकिने काममा समेत परामर्शदाता राखी खर्च गरेकोले आयोजनाको लागत बढ्न गएको छ । अत्यावश्यक सेवाबाहेक विभागीय जनशक्ति परिचालन गररे परामर्शदाताको खर्चमा नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।

- १६८.१.** कृषि तथा पशुपक्षी विकास, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात, उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई एवं खानेपानी मन्त्रालय मातहतका १२ आयोजनाको कुल लागत रु.१ खर्च १६ अर्व २२ करोड ५२ लाख भएकोमा यो वर्ष रु.१५ अर्व २७ करोड ६६ लाख समेत हालसम्म रु.७५ अर्व ७ करोड ५४ लाख खर्च गरेका छन् । ती आयोजनाले परामर्श सेवामा रु.१० अर्व ७९ करोड ९४ लाख खर्च गरेको देखियो । यस्तो खर्च निर्माण खर्चको तुलनामा ६.१७ देखि २३.६९ प्रतिशतसम्म रहेको देखिन्छ ।

(रु. लाखमा)

सि.नं.	आयोजनाको नाम	कुल लागत	यो बर्षको खर्च	हाल सम्मको खर्च	परामर्श सेवाको खर्च	परामर्श सेवाको खर्च प्रतिशत
१.	व्यवसायिक कृषि तथा व्यापार आयोजना, काठमाडौं	५५८००	१२६३७	५०१२६	८०९४	१६.१४
२.	साना तथा मझौला कृषक आयस्तर वृद्धि आयोजना, नेपालगंज	२५९२०	२२६९	११८३४	२३९०	२०.१९
३.	कृषि तथा खाद्य सुरक्षा आयोजना, काठमाडौं	६२२९२	३२०८	५१७४३	९७९८	१८.१४
४.	उच्च मूल्य कृषि वस्तु विकास आयोजना, सुखेत	१४८७८	२४४८	१४८४३	३५१६	२३.६९
५.	जलवाय प्रकोप समुद्योग निर्माण आयोजना, काठमाडौं	५१५४	१७७२	६०७३	१३९७	२३

६.	भूकम्पीय आपतकालीन सहयोग आयोजना	२८२९१	७२७१	९९५२	८०५	८०८
७.	सासेक रोड कनेक्टिभिटी आयोजना	४७१४६	१००२२	३६८३९	४०५५	९९५
८.	सिंचाई तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना	६३८७५	१३३४३	४४५७६	४४४१	९९६
९.	जलवायु प्रकोप समुद्धान आयोजना	२७४८५	६४०४	१०७७४	२३५४	२१८५
१०.	मेलम्ची खानेपानी आयोजना	३५५४००	२४८००	२५२०००	५२६६१	२०८९
११.	आयोजना कार्यान्वयन निर्देशनालय (खानेपानी)	३८८३७६	४६०३७	१९३९९	१४२९०	७३७
१२.	तेस्रो साना शहरी खानेपानी आयोजना	८८७१५	२२५५५	६७९९५	४९९३	६९७
जम्मा		११६२२५२	१५२७६६	७५०७४४	१०७९९४	-

अतः आयोजना सञ्चालन सम्बन्धमा उपलब्ध जनशक्तिको उपयोग गरी परामर्शदाता खर्चमा कमी ल्याउनु पर्ने देखिन्छ ।

१६८.२. जलउत्पन्न प्रकोप व्यावस्थापन विभागमा ५० जना प्राविधिक जनशक्तिको दरबन्दी रही ३५ दरबन्दी पदपूर्ति भएको अवस्थामा विभागीय जनशक्तिबाट गर्न सकिने नसकिने यकिन नगरी ५४ परामर्शदाताबाट बोलपत्र र सोभै खरिद प्रक्रियाबाट पहिरो र नदी नियन्त्रणको सर्वेक्षण तथा अध्ययनको काम गराई रु.२८ करोड २६ लाख २० हजार भुक्तानी गरेको छ । विगत वर्षहरूमा समेत अध्ययन गराई तयार गरेका प्रतिवेदनहरूको कार्यान्वयन भएका छैनन् । आवश्यकता पहिचान गरेर मात्र परामर्शदाता नियुक्ती गर्नुपर्नेमा सोअनुसार गरेको छैन ।

१६९. उपभोक्ता समितिबाट निर्माण कार्य - सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम ९७ मा उपभोक्ता समितिबाट निर्माण कार्य गर्दा गराउँदा ध्यान दिनुपर्ने व्यहोरा उल्लेख छ । सो सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

१६९.१. उपभोक्ता समितिबाट हेभी मेसिनहरू प्रयोग गरी जटिल काम गराउन नसकिने व्यवस्था छ । उपभोक्ता समितिसँग उपलब्ध पैंजी, प्राविधिक क्षमता र जनशक्तिको विश्लेषण गरी त्यस्ता समितिमार्फत काम गराउनुपर्नेमा सिंचाइ विभागले साना र मझौला सिंचाइ योजनाअन्तर्गतका सिंचाइ योजना स्वीकृत गर्दा उपभोक्ता समितिमार्फत काम गराउने व्यवस्था समावेश गरेकोले उपभोक्ता समितिको सहभागिता अनिवार्य हुन गएको छ । तर उपभोक्ता समितिहरू जटिल निर्माण कार्य गर्न भौतिक, प्राविधिक र अन्य कारणले सक्षम नभएकोले उपभोक्ता समितिबाट कार्य गराउने नीतिमा आवश्यक परिमार्जन गरी जनसहभागिताको काम मात्र उपभोक्ता समितिबाट गराउनुपर्दछ ।

१६९.२. सुनसरी मोरड सिंचाइ आयोजनाले नहरको सर्भिस रोडको ग्राभेल, संरचना मर्मत र नहरको माटो फिक्ने काम एक उपभोक्ता समितिबाट २९ पटकसम्म गराई रु.६ करोड १५ लाख ९१ हजार भुक्तानी गरेको समेत यस वर्ष १० उपभोक्ता समितिमार्फत १७४ पटक काम गराई रु.३० करोड २८ लाख २८ हजार भुक्तानी गरेको छ । त्यस्तै भूमिगत जलसिंचाइ विकास डिभिजन, लमहीले यस वर्ष उपभोक्ता समितिहरूमार्फत ४१ डिप ट्यूवेल जडान गरी रु.७ करोड ८२ लाख ६९ हजार भुक्तानी दिएको छ । उपभोक्ताले मेसिनको प्रयोग विना गर्न नसकिने ती कामहरू गर्न चाहिने हेभी मेसिनहरू प्रयोग गर्ने सहमति लिएको छैन । उपभोक्ता समितिको क्षमता वाहिरको काम निर्माण व्यवसायी मार्फत गराउनुपर्दछ ।

१६९.३. उपभोक्ता समितिबाट मूल्य अभिवृद्धि कर, ओभरहेड, कन्टिन्जेन्सी र जनसहभागिताको अंशसमेत रु.१ करोडसम्म लागत अनुमानको काम गराउन सकिने व्यवस्था छ । यस वर्ष मझौला सिंचाई योजनासमेत ४ कार्यालयहरूले लागत अनुमान रु.१ करोडभन्दा बढी हुने रु.६ करोड ५८ लाख २५ हजार लागत अनुमानका ६ योजनाहरूको काम बोलपत्र छलेर उपभोक्ता समितिहरूमार्फत गराई रु.५ करोड ७१ लाख ९६ हजार भुक्तानी दिएका छन् ।

१६९.४. सिंचाइ नीति, २०७० तथा सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम ९७ मा सम्पन्न सिंचाइ योजनाहरूको दिगो व्यवस्थापन गर्न उपभोक्ता समितिलाई हस्तान्तरण गरी मर्मत, सम्भार र सञ्चालन गराउनुपर्ने व्यवस्था छ । सिंचाइ विभाग मातहतका सिंचाइ विकास डिभिजन दाढ, भापासमेत ६ कार्यालय तथा आयोजनाहरूबाट रु.७३ करोड ८७ लाख ३२ हजारमा निर्मित १८२ सिंचाइ आयोजनाहरू हस्तान्तरण गरेको छैन । सोही कारणले प्रत्येक वर्ष उपभोक्ता समितिको दायित्वभित्र पर्ने मर्मत सम्भारको काम पनि सिंचाइ कार्यालयहरूले गरिरहेको र यस वर्ष त्यस्तो मर्मत सम्भारमा मात्र रु.१ अर्ब २४ करोड ११ लाख खर्च भएको छ । सिंचाइ प्रणालीहरू निर्माण भएपश्चात उपभोक्ता समितिहरूलाई हस्तान्तरण गरी मर्मत सम्भारको खर्च घटाउनुपर्दछ ।

- १६९.५. नयाँ शहरी योजना कार्यालय बागलुङ्गले बुर्तिवाड शहरमा ढल निर्माण कार्य गर्न २०७४ चैत्रमा स्वीकृत गरेको विस्तृत आयोजना प्रतिवेदनमा रु.१४ करोड लाग्ने उल्लेख छ। उक्त कार्य बोलपत्रको माध्यमबाट नगरी यो वर्ष उक्त योजना टुक्रा पारी एक करोड रुपैया भित्रका रु.४ करोड ५३ लाखको ६ प्याकेज बनाई उपभोक्ता समिति मार्फत निर्माण कार्य गराएको छ।

● निर्माण कार्यको गुणस्तर

१७०. **पुलको गुणस्तर** - काठमाडौं दिगो शहरी यातायात आयोजनाले टेकु र कालिमाटी जोड्ने गरी विष्णुमती नदीमा पुल निर्माण १२ महिनामा सम्पन्न गर्ने गरी एक निर्माण व्यवसायीसँग २०७१।४।७ मा रु.२२ करोड ६१ लाख ८० हजारको खरिद सम्भौता भएकोमा १२ औं रनिङ विलसममा रु.१३ करोड ९२ लाख ४० हजार भुक्तानी भएको छ। यातायातका साधनको भार नथाम्ने गरी गुणस्तरहीन निर्माण सामग्री प्रयोग गरी निर्माण कार्य गरेकोले निर्माण कार्य अगाडि नबढाउन आयोजनाबाट निर्देशन भए तापनि पुल निर्माण सम्पन्न गरी सञ्चालन भएको देखिन्छ। उक्त पुल निर्माणको गुणस्तर एवं सञ्चालन भएको सम्बन्धमा छानबिन हुनुपर्दछ।

१७१. **मूल नहरमा क्षति** - सिक्टा सिंचाईको पश्चिमतर्फको मूल नहर भृत्यको क्षति छानबिन गर्न मन्त्रालयबाट गठित समितिले पेस गरेको प्रतिवेदनमा नहरको १७ देखि ३५ किलोमिटर खण्डमा केही स्थानमा तटबन्ध भत्केको, निर्मित सबैजसो एक्विडक्टहरूका विङ्ग वालहरूको लम्बाइ र उचाई कम भई पानी लिकेज भएको, नहरको वेड फुटेको, सर्भिस रोड भृत्यकनुका साथै खाल्डाखुल्डी परेको, नहरको स्लोप फुटेको र नहर लाइनिङ गर्न प्रयोग गरिएका स्त्यावहरूमा क्षति भएको देखियो। ठेक्का सम्भौताको भाग २ को स्पेसिफिकेसनको दफा ३.२.६ र परामर्शदाता सँग भएको सम्भौताअनुसार नहर निर्माण गर्दा प्रयोग गरिएको माटो लगायतका निर्माण सामग्रीको गुणस्तर परीक्षण गर्ने कर्तव्य परामर्शदाता, निर्माण व्यवसायी र आयोजना प्रमुखले त्यस्ता सामग्रीको गुणस्तर परीक्षण गरेको देखिएन।

नहरको सो खण्डको हस्तान्तरण पश्चात निर्माण व्यवसायीले त्रुटि सञ्चाउने अवधिमा गर्नुपर्ने ६६ प्रकारका कामहरू गरेको छैन। शुरुको त्रुटी सच्चाउने अवधि १ वर्षभित्र निर्माण व्यवसायीले त्रुटी नसच्याएको र त्रुटी सच्चाउने अवधिसमेत थप गरेको देखिएन। एजबिल्ट नक्साअनुसार काम भए नभएको परीक्षण गर्न गठित तीन समितिले काम नगरेको, आयोजना प्रमुखहरूको पटक पटक सरुवा भई योजना कार्यान्वयनमा प्रभावकरिता नआएको र पुराना ठेक्काहरूको कार्यान्वयनमा प्रभावकरिता ल्याउनुको सही थप नयाँ ठेक्काहरू लगाएको देखियो। सम्भौताअनुसार काम नगर्ने निर्माण व्यवसायी, आयोजना प्रमुख र परामर्शदातालाई जिम्मेवार बनाउनुपर्दछ।

● आयोजना व्यवस्थापन

१७२. **तुर्झन प्रतिस्थापन** - स्थानीयस्तरमा तरीतराउ गर्न प्रयोग हुने टायर ट्यूव, डुङ्गा, बाँसको फड्के, तुर्झन निकै जोखिमयुक्त र पिडादायी हुने गरेको सन्दर्भमा नेपाल सरकारको २०७२।४।५ को निर्णयबाट तुर्झन प्रतिस्थापन कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको हो। नेपालभर १८७ स्थानहरूमा तुर्झनमध्ये अध्ययन अनुसार कतिपय स्थानमा सम्भव नभएकोले सो कट्टा गर्दा १३५ तुर्झन भएका स्थानहरूमा भोलुङ्गे पुल निर्माण गर्नुपर्नेमा नेपाल र भारतको सीमा नदी महाकालीमा निर्माण हुने ५ भोलुङ्गे पुल निर्माण स्थलको लागि भारत सरकारबाट सहमति प्राप्त हुन बाँकी रहेको कारण निर्माण भएको छैन। निर्माणको प्रक्रियामा रहेका १३० मध्ये हालसम्म १०६ भोलुङ्गे पुलको निर्माण कार्य सम्पन्न भएको छ। निर्माण गर्न सम्भव हुने र निर्माणाधीन भोलुङ्गे पुलहरू समये निर्माण सम्पन्न गरी सहज तरितराउको सेवा उपलब्ध गराउनु पर्दछ।

१७३. **भवन तथा अन्य निर्माण** - शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रको अद्वितीय तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन निर्देशिका अनुसार भवन तथा अन्य निर्माण कार्यको लागि विद्यालय व्यवस्थापन समितिसँग प्रथम चौमासिकमा सम्भौता गरिसक्नुपर्ने र जेष्ठ मसान्तमा कार्यसम्पन्न गरी सक्नुपर्ने व्यवस्था छ। यो वर्ष विद्यालयलाई भौतिक निर्माण, छात्रा शौचालय र विद्यालय मर्मतर्फ रु.५ अर्ब १० करोड ४० लाख खर्च भएकोमा कार्यसम्पन्न भएको छैन। लेखापरीक्षणको क्रममा अधिकांश शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाईले विद्यालय भवन निर्माण लगायतमा निकासा दिएकोमा निकासा दिएकै बखत सम्बन्धित विद्यालयले खर्च गर्न नपाउने गरी रोक्का गर्न वैडलाई पत्राचार समेत गरेको देखिन्छ। चालू वर्ष खर्च हुन नसक्ने अवस्थामा विद्यालयलाई निकासा नै गर्न नहुनेमा वर्षान्तमा निकासा दिई रोक्का राख्ने प्रक्रियामा नियन्त्रण हुनुपर्दछ।

१७४. **बाहिरी चक्रपथ** - व्यवस्थित जग्गा एकीकरणका आधारमा काठमाण्डौ उपत्यकाका ३ जिल्लामा नयाँ व्यवस्थित शहर विकास गरी ७२ किलोमिटर बाहिरी चक्रपथ निर्माण गर्ने कार्य २०६१।६।२ मा शुरू

भएकोमा यो वर्षसम्म ५४.५ किलोमिटर सडकको विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन तयार गरेको र १७.५ किलोमिटरको प्रतिवेदन तयार हुँदै गरेको उल्लेख छ । बाहिरी चक्रपथको वातावरणीय सामाजिक प्रभाव मूल्याङ्कन गर्ने कार्यको सिलसिलामा चक्रपथले छुने स्थानीय जग्गाधनी, मोही, राजनैतिक दलका प्रतिनिधिसँग अन्तरक्रिया गरी क्षेत्र निर्धारण तथा कार्यसूची सम्बन्धी प्रतिवेदन तयार गरी बन तथा वातावरण मन्त्रालयमा पठाएको देखिएको छ । यो वर्षसम्म रु.१० करोड ८२ लाख खर्च भए तापनि पूरै सडक खण्डको विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन, जग्गा एकीकरण र वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन तयार हुन सकेको छैन ।

● अनुदान वितरण तथा अनुगमन

१७५. **अनुदान** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ४१(३) मा अनुदान दिएको रकमको आय-व्यय विवरण, प्रगति विवरण, लेखापरीक्षण प्रतिवेदन प्राप्त गरी अनुगमन मूल्याङ्कन गर्ने दायित्व सम्बन्धित मन्त्रालयको हुने व्यवस्था छ । साविक कृषि मन्त्रालयले यो वर्ष पुष्प व्यवसाय प्रबद्धन, रासायनिक मल खरिद, फलफुल बीज बिजन, मत्स्य बिकास, बाली संरक्षण, बाली बिकास, कृषि प्रसार, कृषि तथा खाद्य सुरक्षा, तरकारी खेती, पोखरी निर्माण, एक जिल्ला एक उत्पादन, कृषि औजार लगायतका कृषिसम्बन्धी क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न ३२ आयोजना अन्तर्गत रु.११ अर्ब ४७ करोड ८७ लाख अनुदान वितरण गर्न बजेट व्यवस्था भएकोमा रासायनिक र अन्य मल खरिदको लागि कृषि सामग्री कम्पनी लिमिटेडलाई रु.३ अर्ब १९ करोड ५५ लाख र साल्ट ट्रेडिङ कपोरेशन लिमिटेडलाई रु.१ अर्ब ३९ करोड ८९ लाख समेत रु.८ अर्ब ७७ करोड ४६ लाख खर्च भएको छ । यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा देहाय अनुसार छन् :

१७५.१. विगत ५ वर्षमा कृषि क्षेत्रको उत्पादन वृद्धि गर्ने लक्ष्य राखि वितरण गरेको अनुदान र उत्पादनको अवस्था यस प्रकार छ :

आ.व.	अनुदान (रु.करोडमा)	खाद्यान्त उत्पादन (मे.टन हजारमा)		तरकारी उत्पादन (मे.टन हजारमा)		फलफुल उत्पादन (मे.टन हजारमा)	
		उत्पादन	प्रगति प्रतिशत	उत्पादन	प्रगति प्रतिशत	उत्पादन	प्रगति प्रतिशत
२०७०/७१	८९९	९५६३	९५.९४	३५८९	१०३.३६	९७९	१०४.१४
२०७१/७२	१०७१	९२६६	९०.७५	३६२९	१००.८	९९२	८४.०६
२०७२/७३	१००४	८६१४	७९.९६	३६४३	९९.६४	१०९७	८७.०६
२०७३/७४	१०७८	९३४५	१००.०२	४९२५	१११.४८	९७५	८०.५१
२०७४/७५	८७७	९६५७	९८.६२	४०९९	१०७.८६	१०१०	७५.४२

अनुदान र उत्पादनको तुलना गर्दा २०७१/७२ मा अनुदानमा १९.१३ प्रतिशत वृद्धि भएकोमा खाद्यान्त उत्पादनमा ३.१० प्रतिशतले घटी तथा २०७३/७४ मा अनुदान ७.३७ प्रतिशत वृद्धि भएकोमा फलफुल उत्पादनमा ११.१२ प्रतिशत घटी भएको छ । विगत ५ वर्षमा समग्रमा तरकारी उत्पादनतर्फ लक्ष्य अनुसार उत्पादन भए तापनि खाद्यान्त र फलफुल उत्पादनतर्फ लक्ष्य अनुसार उत्पादन भएको छैन । अनुदानको सदुपयोग गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्नुपर्दछ ।

१७५.२. कृषि सामग्री कम्पनी लिमिटेड र साल्ट ट्रेडिङ कपोरेशन लिमिटेडलाई प्रशासनिक कार्यको लागि रु.५२ करोड ८८ लाख ६९ हजार थप अनुदान दिएको छ । मल खरिदमा अनुदान दिने व्यवस्था भएकोमा प्रशासनिक कार्यमा अनुदान दिएको उपयुक्त देखिएन ।

१७५.३. आर्थिक विकासमा योगदान पुऱ्याउन कृषि उद्योग, व्यवसायको स्थापना गर्न उच्च मूल्यका साथै निर्यातयोग्य कृषिजन्य वस्तुहरूको बजार तथा मागको विश्लेषण गरी वस्तुको पहिचान, प्याकेजीङ्ग तालिम, उद्यमीशिल तालिम, भण्डारण क्षमता विस्तार लगायतका कार्य गर्न नेपाल उद्योग वाणिज्य संघ अन्तर्गत रहेको कृषि उद्यम केन्द्रलाई २०७०/७१ देखि २०७४/७५ सम्म उच्च मूल्य कृषि वस्तु कार्यक्रममा रु.८ करोड ४५ लाख २५ हजार, उच्च पहाडी कृषि व्यवसाय तथा जिविकोपार्जन सुधार कार्यक्रममा रु.१३ करोड १२ लाख ६८ हजार, साना तथा मझौला कृषक आयस्तर वृद्धि कार्यक्रममा रु.५ करोड ५३ लाख ९७ हजार, किसानका लागि उन्नत वीज विजन कार्यक्रममा रु.१८ करोड २४ लाख ४९ हजार, एक जिल्ला एक उत्पादन कार्यक्रममा रु.२८ करोड १ लाख ४९ हजार समेत रु.१३ करोड ६५ लाख ४८ हजार अनुदान उपलब्ध गराएको छ । स्वीकृत ठुलो बजेट बैगले उद्देश्यले गठन भएको गैरसरकारी संस्थालाई सोभै अनुदानको रूपमा दिई कार्य गराउँदा अनुगमन एवं सोको विल भरपाई प्राप्त गरी लेखापरीक्षण समेत नहुँदा उपयोगको सुनिश्चितता हुने अवस्था छैन ।

अतः अनुदान उपयोग र उपलब्धि सम्बन्धमा मन्त्रालयले अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरी अनुदानको निरन्तरतामा पुनरावलोकन गर्नुपर्दछ ।

१७६. **अनुदान निकासाको अनुगमन** - शिक्षा, विज्ञान तथा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्, मेडिकल कलेज पूर्वाधार विकास समिति लगायतका ११ निकायमा चालूतर्फ रु.१० अर्ब ८५ करोड ९१ लाख करोड तथा पूँजीगततर्फ रु.३ अर्ब ८७ करोड ७६ लाख समेत रु.१३ अर्ब ७३ करोड ६७ लाख अनुदान उपलब्ध गराएको छ । संस्कृत पर्यटन तथा नागरिक उद्योग अनुदान मन्त्रालयले यस वर्ष २२ विकास समिति तथा बोर्डहरु र ९३ स्थानीय तहलाई रु.२ अर्ब १८ करोड ८४ लाख ९३ हजार सर्त अनुदान दिएको छ । मन्त्रालयहरुले अनुदानसम्बन्धी नीति तर्जुमा गरी अनुदान रकमबाट ती निकायले सम्पादन गरेका कामको सम्बन्धमा मन्त्रालयबाट अनुगमन गर्ने गरेको छैन । अनुदानको उपयोग सम्बन्धमा अनुगमन मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।

● कर कट्टी तथा दाखिला

१७७. **भुक्तानीमा कर** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८ र ८९ मा भुक्तानी गर्दा कै समयमा अग्रिम कर कट्टी गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष २५ मन्त्रालय मातहतका ५३० कार्यालयबाट रु.१० करोड २३ लाख र १०१ संस्था/समितिबाट रु.२ करोड ५५ लाख अग्रिम कर कट्टी गरेको छैन ।
- १७७.१. आन्तरिक राजस्व कार्यालय भद्रपुर, धरान, ठमेललगायत ५ कार्यालयका २४ करदाताले करको दायरामा नरहेका व्यक्तिसँग आय वर्ष २०७०।७१ देखि २०७४।७५ सम्म चिया, अलैची, सुठो, छुर्पी खरिद रु.३ अर्ब ६८ करोड ५४ लाखमा १.५ प्रतिशतले भुक्तानीमा कट्टी गर्नुपर्ने अग्रिम कर रु.५ करोड ५२ लाख असुल नगरेकोले रकम असुल गरी यस्ता करदातालाई करको दायरामा ल्याउनुपर्दछ ।
- १७७.२. आन्तरिक राजस्व कार्यालय महाराजगञ्ज, विपुरेश्वर, पुतलीसडक, ठमेल र मध्यमस्तरीय करदाता कार्यालयका २३ हेली चार्टर्ड तथा रेस्क्य गर्ने करदाताले २०७३।७४ मा समस्यामा परेका पर्यटकलाई उद्धार गर्न लिएको हेलिकोप्टर भाडामा रु.६६ करोड २२ लाख ६६ हजार भुक्तानी गर्दा अग्रिम कर कट्टी गरेको देखिएन । यस सम्बन्धमा थप छानबिन गरी भुक्तानी भएको रकममा लाग्ने कर रु.९९ लाख ३४ हजार र आन्तरिक राजस्व कार्यालयल, बत्तीसपुतलीका एक करदाताले २०७३।७४ मा सेवा शुल्क बापत रु.२३ करोड ७२ लाख भुक्तानी गरेको छ । उक्त खर्चमा कट्टा गर्नुपर्ने अग्रिमकर रु.३ करोड ५६ लाख र गैर बासिन्दाको भुक्तानीमा मूल्य अभिवृद्धिकर ऐन, २०५२ को दफा ८(२) अनुसार लाग्ने बेदर्तावाल मूल्य अभिवृद्धिकर रु.१ करोड ५६ लाख ६६ हजारसमेत रु.५ करोड १२ लाख ६६ हजार राजस्व दाखिला गर्नुपर्नेमा रु.४६ लाख ३९ हजार मात्र दाखिला गरेको देखिदा छुट भएको कर रु.४ करोड ६६ लाख २७ हजारको सम्बन्धमा थप छानबिन गरी शुल्क र व्याज समेत असुल गर्नुपर्दछ ।
- १७७.३. नेपाल राष्ट्र बैङ्गले कर्मचारीहरुलाई विभिन्न प्रकारका सहुलियत ऋण प्रदान गर्ने गरेकोमा आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम प्रचलित व्याज दर भन्दा सहुलियत व्याज दर कम भएमा कम भए जतिको दरले हुन आउने रकमलाई कर्मचारीको आयमा समावेश गरी रोजगारीको आयकर गणना गर्नुपर्नेमा समावेश गरेको छैन । यसबाट रु.५ करोड ९८ लाख (शुल्क र व्याज बाहेक) बराबरको रकम अग्रिम कर असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
१७८. **कर असुली** - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ७ बमोजिम असुल गरेको कर विवरण अर्को महिनाको २५ गतेभित्र सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष सडक विभाग मातहतका ३४ कार्यालयसँग खरिद सम्झौता गरेका २३० निर्माण व्यवसायीले मूल्य अभिवृद्धि कर भुक्तानी लिएकोमा आन्तरिक राजस्व विभागको वेभसाइटमा खोजी गर्दा ती निर्माण व्यवसायीले आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा मासिक कर विवरण नवुभाई ननफाइलर देखाएको हुँदा कार्यालयबाट भुक्तानी दिएको मूल्य अभिवृद्धि कर रु.२४ करोड ४० लाख ७४ हजार र समयमा विवरण नवुभाए बापत उक्त ऐनको दफा २९ बमोजिम लाग्ने जरिवाना समेत असुल गर्नुपर्दछ ।

जिल्ला समन्वय समिति भापा, मोरङ्ग, मकवानपुर, सर्लाही, रौतहट, रुपन्देही, कैलालीलगायत २१ कार्यालयले सम्झौता भएका विभिन्न आय ठेककामा रु.१० करोड ७० लाख ३२ हजार मूल्य अभिवृद्धि कर संघीय सञ्चित कोष दाखिला गरेका छैनन् । यसैगरी १४ कार्यालयले सम्झौताअनुसार आय ठेककामो रु.२० करोड ३६ लाख असुल गरेका छैनन् । दाखिला गर्नुपर्ने रकम समयमै राजस्व खातामा दाखिला गर्नुपर्दछ ।

● कोष परिचालन एवं सञ्चितकोष दाखिला

१७९. **कोष हिसाब परिचालन** - साविक स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन तथा नियमावलीको व्यवस्था अनुरूप सञ्चालनमा त्याइएका विभिन्न कोष तथा राजस्व बाँडफाँडबाट प्राप्त रकम जिल्ला समन्वय समितिको कोष हिसाबमा मौज्दात रहेको छ। विभिन्न कोषहरुको कुल मौज्दात रु.१० अर्ब ९७ करोड १२ लाख ४४ हजार रहेको देखिन्छ। आन्तरिक कोष तथा राजस्व बाँडफाँडबाट प्राप्त भएको मौज्दात परिचालन सम्बन्धमा कार्यविधि, वितरण तथा उपयोगको मापदण्ड बनाउनु पर्नेमा बनाएको छैन। कार्यविधि बनाई कोष मौज्दात परिचालन गर्नुपर्दछ।
१८०. **ननअपरेटिभ खाता** - नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् ऐन, २०४८ को दफा ११ अनुसार परिषद् ले आफ्नो स्रोतबाट प्राप्त आम्दानी समेतलाई परिषद् को बजेटमा समावेश गरी सोही अनुसार कार्यक्रम बनाई कार्यान्वयन गर्नुपर्नेमा बजेटमा समावेश नगरी यस्ता आयलाई मुहूर्ती खातामा राखी आम्दानी देखाउँदै आएको छ। नन अपरेटिभ खातामा गत वर्षको बचत समेत रु.१ अर्ब ३० करोड ६३ लाख मौज्दात रहेकाले प्रयोजन विहिन देखिएको छ। परिषद् को कार्यसञ्चालन तथा पूँजीगत खर्च नेपाल सरकारको वार्षिक बजेटमा समावेश भई सोही बमोजिम अनुसन्धान तथा विकास कार्य सञ्चालन हुँदै आएकोले उक्त खातामा रहेको मौज्दात रकम सञ्चित कोषमा दाखिला गर्नुपर्दछ।
१८१. **सञ्चिति** - दूरसञ्चार ऐन, २०५३ को दफा ४५(३) मा नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणलाई प्राप्त रकमले कार्य सञ्चालन गर्नुपर्नेमा नेपाल सरकारसँग माग गर्न सक्ने र सरकारले उपलब्ध गराएको रकम बढी भएमा फिर्ता गर्नुपर्ने उल्लेख छ। प्राधिकरणको गतवर्षसम्मको सञ्चिति रु.३२ अर्ब १९ करोड ८४ लाख रहेकोमा यो वर्ष रु.३२ अर्ब ७१ करोड ७७ लाख पुगेको छ। उक्त सञ्चितिमध्ये ग्रामीण दूरसञ्चार कोषको रु.१८ अर्ब ६४ करोड ११ लाखबाहेक रु.१४ अर्ब ७ करोड ६६ लाख सञ्चितकोष दाखिला गर्नुपर्दछ।
१८२. **निष्क्रिय बचत** - वैदेशिक रोजगार प्रबद्धन बोर्डको विगत ५ वर्षको आम्दानी खर्चको विश्लेषण गर्दा प्रत्येक वर्ष कुल आम्दानीको ७.७४ देखि १०.८० प्रतिशतसम्म मात्र खर्च भएको छ। यस वर्ष गत वर्षको मौज्दातसमेत रु.५ अर्ब ६६ करोड ७१ लाख ७९ हजार मौज्दात रहेकोमा रु.७० करोड ९२ लाख ८५ हजार (१२.५१ प्रतिशत) मात्र खर्च भई रु.४ अर्ब ९५ करोड ७९ लाख बचत रहेको छ।
१८३. **घुम्ती कोष** - पशु स्वास्थ्य निर्देशनालयले २०७४।७५ को एकीकृत आर्थिक विवरण तयार गरेको छैन। गत वर्षको आर्थिक विवरणमा रु.२४ करोड २४ लाख आम्दानीमध्ये रु.१ करोड ९२ लाख लगानी गरी रु.२२ करोड ३२ लाख ३ हजार मौज्दात रहेको छ। घुम्ती कोषको प्रभावकारी उपयोग भए नभएको यकिन गरी एकीकृत आर्थिक विवरण तयार गरी मौज्दात रकम राजस्व खातामा दाखिला गर्नुपर्दछ।
१८४. **पोष्टेड दर** - तोकिएको समयमा विद्युत उत्पादन गर्ने आयोजनाहरूलाई प्रतिमेगावाट् रु.५० लाखको दरले अनुदान दिन रु.५० करोड र पोष्टेड दरको अनुदान दिन रु.१५ करोडसहित जम्मा रु.६५ करोड व्यवस्था भएकोमा ऊर्जा मन्त्रालयले प्रतिमेगावाट् अनुदान दिने कार्यक्रम नगरी आर्थिक वर्षको अन्तिम दिनमा कार्यक्रम संशोधन गरी निजी क्षेत्रका द विद्युत उत्पादक कम्पनीलाई पोष्टेड दरको अनुदान दिएको छ। यसरी संरक्षण अनुदान खर्च गर्दा खर्चका आधार प्रमाणहरू संलग्न गरेको छैन। नेपाल विद्युत प्राधिकरणमा पठाइएको रकममध्ये वितरण नभई बाँकी रहेको रु.२० करोड ९७ लाख ५१ हजार सञ्चितकोषमा दाखिला गर्नुपर्नेमा गरेको छैन।
१८५. **मौज्दात व्यवस्थापन** - केन्द्रीय नवीकरणीय ऊर्जा कोष (सञ्चालन) निर्देशिका २०७१ को बूँदा नं.४(घ) अनुसार कोषमा रकमलाई सुरक्षित वा कम जोखिम भएका क्षेत्रहरूमा लगानी तथा त्यसबाट आय आर्जन गर्न सक्ने गरी सञ्चालन गरिने उल्लेख छ। कोषले यो वर्ष १२ बाणिज्य बैड्झमा रु.३ अर्ब ५ करोड ५२ लाख र अन्य बैड्झहरूमा १ अर्ब ९९ करोड ९६ लाख गरी रु.५ अर्ब ५ करोड ४८ लाख मौज्दात रहेको छ। कोष सञ्चालन निर्देशिकाअनुसार उक्त रकम थप आय आर्जन हुने गरी परिचालन गर्नुपर्दछ।
- नेपाल सरकारलाई धुवाँलगायत कार्बन उत्सर्जन न्यूनीकरण विक्रीबापत विभिन्न अन्तर्राष्ट्रीय संस्थाबाट गत वर्षसम्म रु.६६ करोड ७५ लाख ३३ हजार र यो वर्ष रु.३७ करोड ६५ लाख ६४ हजार प्राप्त भएको छ। सन् २००७ देखि प्राप्त रकममध्ये यस वर्ष १७ लाख ४२ हजार परामर्श सेवामा खर्च गरिएको र बाँकी रकम खर्च नगरी रु.१ अर्ब ४ करोड २३ लाख ५४ हजार मौज्दात रहेको छ। कोषको उक्त रकम परिचालनको लागि कार्यविधि स्वीकृत गरी सदुपयोग गर्नुपर्दछ।

१८६. खर्च नभई बाँकी रकम - दूतावासहरुको वर्षान्तमा निकासाबाट खर्च नभई बाँकी रहेको रकम परराष्ट्र मन्त्रालयले आगामी वर्षको निकासामा कटाई राजस्व दाखिला गर्ने गरेको छ। दूतावासहरुको आर्थिक विवरणअनुसार यो वर्ष ३९ नियोगको चालु र पूँजीगतमा निकासाको खर्च नभई बाँकी रकमसम्ये ८ नियोगको रु.१२ करोड ३१ लाख ६५ हजार फ्रिज कटाई राजस्व दाखिला भएको छैन। यसैरी नेपाली राजदूतावास ढाकाको २०७३/७४ को फ्रिज रकम रु.३ करोड ७३ लाख ५५ हजारसमेत हालसम्म राजस्व दाखिला भएको छैन। उक्त रकमसमेत राजस्व दाखिला हुनुपर्दछ।

विदेशस्थित नियोगहरुले प्राप्त गरेको राजस्व तत्कालको लागि स्थानीय बैडमा छुट्टै खाता खोली राखेको भए पनि उक्त रकम सञ्चितकोष दाखिला गर्ने प्रयोजनको लागि परराष्ट्र मन्त्रालयमा पठाउने वा नियोगमा जाने निकासामा कट्टा गरी मन्त्रालयले राजस्व दाखिला गर्नुपर्नेमा आर्थिक वर्ष समाप्त भएको ६ महिनासम्म पनि ३० नियोगको गत वर्ष उठाएको राजस्वमध्ये रु.३३ करोड ८७ लाख नियोगस्थित स्थानीय बैडमा मौज्दात रहेको छ। उक्त रकम राजस्व दाखिला गर्नुपर्दछ।

● **कानूनको परिपालना**

१८७. कानूनको परिपालना - योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७४ को दफा २६(२)(ङ) मा सामाजिक सुरक्षा करबापत हालसम्म सङ्गलित र भविष्यमा सङ्गलन हुने रकम सामाजिक सुरक्षा कोषमा जम्मा हुने व्यवस्था छ। नेपाल सरकारले २०६७/६८ देखि सामाजिक सुरक्षा कर सङ्गलन गरेको र हालसम्म पारिश्रमिक भुक्तानीमा १ प्रतिशत कट्टी गर्दै आएको सामाजिक सुरक्षा करको रकम रु.२२ अर्ब २ करोड ६४ लाख पुगेको छ। उक्त कर रकम सामाजिक सुरक्षा कोषमा जम्मा नगरीकन सञ्चितकोषमा जम्मा भएको र विनियोजन ऐनबमोजिम खर्च भइसकेको देखिन्छ। यसबाट ऐनमा भएको व्यवस्था कार्यान्वयन भएको देखिदैन। यस वर्षसमेत सामाजिक सुरक्षा करको रकम राजस्वमा जम्मा भइरहेकोले सो ऐनको दफा कार्यान्वयन हुने स्थिति छैन। तसर्थे ऐन नियमको व्यवस्था कार्यान्वयन वा संशोधन हुनुपर्दछ।

१८८. उद्देश्यमा बैमेल - बोनस ऐन, २०३० को दफा ५ र १३ मा मुनाफाको १० प्रतिशत बराबरको रकम कर्मचारीहरुलाई बोनसबापत छुट्याउनुपर्ने उक्त रकमबाट बोनस वितरण गरेपछि बाँकी रहन गएको रकमको ७० प्रतिशत सम्बन्धित प्रतिष्ठानको कल्याणकारी कोषमा जम्मा गरी बाँकी ३० प्रतिशत रकम राष्ट्रिय स्तरको कल्याणकारी कोषमा जम्मा गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। उद्योग प्रतिष्ठानमा काम गर्ने कर्मचारी मजदुरको हक हितका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने कोष गठन भएकोमा सो उद्देश्यअनुरूप रकम परिचालन हुन नसकी विगतदेखि मौज्दात रहदै आएको रु.१६ अर्ब ३९ करोड ४० लाख यस वर्ष सामाजिक सुरक्षा कोषमा हस्तान्तरण गरेको छ।

कोषबाट योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा कोष ऐन, २०७४ बमोजिम कर्मचारीको हक हित बाहेक शेयर, डिभेन्चरमा लगानी गर्ने, सरकारी सेवाका कर्मचारीलाई पनि ऋण दिने, भवन बनाई बहालमा लगाउने तथा ऐनको दफा ३२(१)(ग), (ङ), (छ), (ट) बमोजिम समग्र सहभागी प्रतिष्ठानका कर्मचारीको सामाजिक सुरक्षाका विभिन्न कार्यमा खर्च हुने व्यवस्था भएकोमा राष्ट्रियस्तरको कल्याणकारी कोषमा योगदान गरेको रकमबाट उद्देश्यअनुरूप सम्बन्धित जम्माकर्ता वा प्रतिष्ठानका कर्मचारीहरुको हक हित र सुविधाका मात्र कार्यक्रम सञ्चालन हुने अवस्था रहेन। तसर्थे यसतर्फ समयमा नै सम्बन्धित निकायको ध्यान जानुपर्ने देखिन्छ।

१८९. इम्बोस्ड नम्बर प्लेट - पच्चीस लाख सवारीसाधनमा इम्बोस्ड नम्बर प्लेट जडान कार्य गर्न एक अन्तर्राष्ट्रिय सप्लाईसर्ससँग अमेरिकी डलर ४ करोड ३७ लाख ८७ हजार ५०० (रु.४ अर्ब ७८ करोड ७७ लाख) को सम्झौता भएकोमा कार्य तालिकाअनुसार २०७५ चैत्रसम्म १३ लाख ७७ हजार ५०० सवारीसाधनमा नम्बर प्लेट राख्नुपर्नेमा ४ हजार ४०३ (०.३२ प्रतिशत) मात्र कार्य सम्पन्न गरेको छ।

नेपालको संविधानमा देवनागरी लिपिमा लेखिने नेपाली भाषा सरकारी कामकाजको भाषा हुने व्यवस्था भए पनि सवारीसाधनको इम्बोस्ड नम्बर प्लेटमा अक्षर र अङ्ग्रेजी भाषामा हुने गरी सम्झौता गरेको छ। इम्बोस्ड नम्बर प्लेटमा अङ्ग्रेजी भाषा उल्लेख गर्ने विषय संवैधानिक व्यवस्था विपरीत भएकोले वितरण नगर्न सर्वोच्च अदालतबाट आदेश भई वितरण कार्य स्थगित रहेको छ।

आपूर्तकसँग भएको सम्झौतामा ५ वर्षमा २५ लाख सवारीसाधनमा इम्बोस्ड नम्बर प्लेट सप्लाई गरी पर्सनालाइज्ड गर्नुपर्ने र उक्त समयभित्र कार्य पूरा नभए पनि सम्झौता रकमको ९५ प्रतिशत रकम भुक्तानी गर्ने शर्त रहेको छ। यसबाट कार्यावधि सकिन लागदा समेत पर्सनालाइज्ड कार्य हुन नसकेकोले

सम्भौताअनुसार रु.४ अर्ब ५४ करोड २ लाख अतिरिक्त दायित्व सिर्जना हुने स्थिति रहेकोले काम नभएको अवस्थामा उक्त रकम भुक्तानी नगर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

१९०. **सफ्टवेयर प्रमाणीकरण** - नेपाल सरकारको सूचना प्रविधि प्रणाली (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) निर्देशिका, २०७१ को बूँदा ३ मा सरकारी निकायमा प्रयोग हुने सूचना प्रविधि प्रणालीमा एकरूपता हुनुपर्ने र बूँदा ४ मा कुनै सरकारी निकायले आफ्नो कार्य विद्युतीय माध्यमबाट सञ्चालन गर्न प्रयोग गर्ने सूचना प्रविधि प्रणाली निर्माण गर्दा सोको मानकसमेत तय गर्नुपर्ने र त्यस्तो प्रणाली मानकअनुरूप भए नभएको निर्धारण गर्न सूचना प्रविधि विभागमा पठाउनुपर्ने व्यवस्था छ । विभागले २०७४।७५ सम्म १ सरकारी निकायको सफ्टवेयर मात्र मानकअनुसार भएको प्रमाणीकरण गरेको पाइयो । अन्य सरकारी निकायहरुले सफ्टवेयर निर्माण तथा खरिद गरी कार्यसम्पादन, सेवाप्रवाह, लेखा तथा प्रतिवेदनको लागि प्रयोग गरिरहेको पाइएको छ ।

विभागबाट प्रमाणीकरण नगराई सफ्टवेयर प्रयोगमा ल्याउँदा सफ्टवेयरमा एकरूपता नआउने, यूजरलगको व्यवस्था नहुने, डिजिटल हस्ताक्षरमैत्रीको सुविधा नहुने, सरकारलाई अनावश्यक आर्थिक व्ययभार पर्ने र गुणस्तरीय नहुने कारण गभर्नमेन्ट इन्टरप्राइज आर्किटेक्चरमा आधारित स्वीकृत मापदण्डमा समेत नहुने देखिएको छ । सरकारी निकायहरुले नै कानून विपरीत मापदण्डबेगरका सफ्टवेयरहरु प्रयोग गर्दा असुरक्षित हुने स्थिति देखिएको छ । सफ्टवेयर प्रयोगसम्बन्धी प्रचलित प्रावधानको पालना हुनुपर्दछ ।

१९१. **बोनस वितरण** - बोनस नियमावली, २०३९ बमोजिम अर्थ मन्त्रालयको स्वीकृति नलिई कृषि विकास बैंकले आर्थिक वर्ष २०६४।६६ र २०६६।६७ मा रु.२६ करोड पेस्कीको रूपमा कर्मचारी बोनस वितरण गरेकोमा हालसम्म पनि पेस्की फछ्यौट भएको छैन । उक्त रकम सम्बन्धित अधिकारीबाट असुल गर्नुपर्दछ । यसैगरी बोनस ऐन, २०३० विपरीत नागरिक लगानी कोषले २०७२।७३ को कर्मचारी बोनस व्यवस्था बापतको रु.७५ लाख ९३ हजार रकम दुई वर्ष पछि वितरण गरेको एवं नेपाल आयल निगमले रु.३ अर्ब १३ करोड बोनस वापत दायित्वमा राखेको देखियो । ऐन विपरीत बोनस वितरण गरेको रकम असुल र दायित्वमा राखेको रकम आयमा जम्मा गर्नुपर्दछ ।

१९२. **धरौटी** - आन्तरिक उडान यात्रु शुल्क हवाई टिकटमा समावेश गरी उडाउने सम्बन्धी निर्देशिका, २०६९ अनुसार अन्तर्राष्ट्रिय वायुसेवा सञ्चालन संस्थाबाट प्रत्येक उडानको सिट क्षमताको आधारमा एक महिनाको यात्रुसेवा सुविधा शुल्क र आन्तरिक वायुसेवा सञ्चालक कम्पनीको १५ दिन बराबरको यात्रु सेवा शुल्क छ । जसअनुसार ३० आन्तर्राष्ट्रिय तथा १८ आन्तरिक वायुसेवा कम्पनीबाट नियमानुसार राख्नुपर्ने रु.६५ करोड २१ लाख ४१ हजार धरौटी राखेको पाइएन । नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणले उक्त धरौटी लिनुपर्दछ ।

१९३. **स्थिरीकरण कोष** - पेट्रोलियम पदार्थ तथा ग्राहांस मूल्य स्थिरीकरण कोष नियमावली, २०७१ को नियम ३ को उपनियम २ को खण्ड (ग) मा सबै प्रकारको पेट्रोलियम पदार्थको खुद्रा बिक्री मूल्यको १ प्रतिशत रकम मूल्य स्थिरीकरण कोषमा जम्मा गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । कोषमा वर्षान्तमा रु.६ अर्ब ३४ करोड ५९ लाख रहेको छ । नाफाको रकमबाट कोष खडा गर्नुपर्नेमा बिक्री मूल्यमा थप गरी प्राप्त रकमबाट कोष खडा गर्नु उपयुक्त होइन ।

- **लगानी प्रतिफल**
१९४. **शेयर लगानी प्रतिफल** - महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त विवरणअनुसार नेपाल सरकारले गत वर्षसम्म विभिन्न १०८ संस्थामा रु.१ खर्ब ८१ अर्ब ११ करोड शेयर लगानी गरेकोमा यो वर्ष थप लगानी रु.४४ अर्ब ६२ करोड, बोनस शेयर प्राप्त र समायोजनबाट रु.२५ करोड थप भई यो वर्षसम्म रु.२ खर्ब २६ अर्ब ७८ करोड शेयर लगानी भएको देखिन्छ ।

शेयर लगानीबाट यो वर्ष नागरिक लगानी कोषबाट रु.१ करोड ५७ लाखको बोनस शेयर र नेपाल टेलिकम, नेपाल राष्ट्र बैङ्ग, नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणलगायत १३ संस्थाबाट रु.१।७ अर्ब ४२ करोड ९० लाख प्रतिफल प्राप्त भएको देखिन्छ । ती बाहेक ९७ संस्थामा गरेको लगानी रु.१ खर्ब ५१ अर्ब ८६ करोडबाट यो वर्ष कुनै प्रतिफल प्राप्त गरेको नदेखिँदा संस्थान सञ्चालन व्यवस्थापनमा दक्षता ल्याउनुपर्ने देखिन्छ ।

१९५. **निक्षेप** - सैनिक कल्याणकारी कोषबाट प्राप्त विवरणअनुसार २०७५ असार मसान्तसम्म २८ बाणिज्य बैङ्ग, २ विकास बैङ्ग र ५ वित कम्पनीमा रु.२६ अर्ब ७८ करोड ४४ लाख र विदेशी मुद्रातर्फ विभिन्न

बैड्डमा रु.७ अर्ब २४ करोड ६ लाख मौज्दात र बाँकी रु.६ अर्ब ६२ करोड ७९ लाखमध्ये कल्याणकारी योजनामा रु.५ अर्ब ५२ करोड २४ लाख, शेयर डिवेन्चर र बचतपत्रमा रु.१ अर्ब १० करोड ५५ लाख लगानी रहेको छ। कुल निक्षेपमध्ये १ विकास बैड र ३ वित्तीय संस्थावाट २०७५ असार मसान्तसम्म प्राप्त हुनुपर्ने मुद्दती एवं बचत खाताको साँचा रु.५ करोड ३ लाख र व्याज रु.१ करोड २४ लाखसमेत रु.६ करोड २७ लाख असुल नभई जोखिममा रहेको छ। उक्त रकम असुल गर्नुपर्दछ।

- १९६. व्याज/कर्ज असुली** - राष्ट्रिय वाणिज्य बैड लिमिटेडले विगत वर्षदेखि नै केही कर्जाको साँचा शून्य भइसकदा पनि उक्त कर्जाको व्याज रु.१ अर्ब १३ करोड ९८ लाख असुल गर्न बाँकी देखिन्छ। यसैरारी नेपाल औद्योगिक विकास निगम विकास बैंक लिमिटेडले २०७५।१।१८ सम्म अपलेखन गरेको कर्जा तथा व्याज समेत विभिन्न ९ ऋणीवाट रु.१ अर्ब ८१ करोड १४ लाख असुल हुन बाँकी रहेको छ। यसरी साँचा व्याज असुल नगरी बैडलाई हानि नोकसानी पुऱ्याउने पदाधिकारी लाई जिम्मेवार बनाई उक्त रकम असुल हुनुपर्दछ।
- १९७. व्याज हिसाब मिलान** - नेपाल औद्योगिक विकास निगम विकास बैंक लिमिटेडले अन्य दायित्व हिसाबअन्तर्गत बैंकले नेपाल सरकारलाई भुक्तानी दिन बाँकी ऋणको व्याज रु.१५ करोड २५ लाख ३६ हजार विगत वर्षदेखि जिम्मेवारी सार्दै ल्याएको छ। महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको २०७५।१।१० को पत्रानुसार बैंकले रु.३३ करोड ४८ लाख ९६ हजार भुक्तानी गर्न लेखी आएको छ। सो रकम यकिन गरी अविलम्ब भुक्तानी गर्न सम्बन्धित पदाधिकारीलाई जिम्मेवार बनाउनु पर्दछ।
- १९८. सटही दर परिवर्तन** - नेपाल राष्ट्र बैडको सम्पत्तिको रूपमा रहेको बैदेशिक मद्राको सटही दरमा हुने सामान्य घटबढले समेत बैडको वित्तीय स्थितिमा ठूलो असर पर्ने देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७३।७४ मा अमेरिकी डलरमा ३.६३ प्रतिशत गिरावट आउँदा रु.२३ अर्ब ७५ करोड घाटा र २०७४।७५ मा अमेरिकी डलरमा ६.४८ प्रतिशत वृद्धि हुँदा रु.३८ अर्ब २७ करोड नाफा भएको देखिन्छ। विनियम दर परिवर्तनबाट हुने जोखिम न्यूनीकरण गर्न हेजिड लगायत उपयुक्त उपकरणको व्यवस्था मिलाउनुपर्ने देखिन्छ।
- १९९. लगानी तथा असुली** - युवा स्वरोजगार कोषले स्थापना भएदेखि २०७५ आषाढ मसान्तसम्म कुल ५५ हजार ३३३ व्यवसायीलाई लगानी गरेको रु.७ अर्ब २७ करोड ११ लाखमध्ये आर्थिक वर्षको अन्तसम्म रु.३ अर्ब ८८ करोड ७६ लाख १० हजार लगानीको रूपमा बाँकी रहेको छ। कोषले २०७५ आषाढ मसान्तसम्म बैड तथा वित्तीय संस्था, सहकारी संस्था समेत १ हजार ४३७ संस्थामा लगानी गरेकोमा असुल नभएको साँचा रु.२८ करोड ६३ लाख ८७ हजारमध्ये १९२ सहकारी संस्थाको स्याद नाघेको साँचा रु.१७ करोड ३१ लाख ८५ हजार, व्याज रु.२ करोड ८३ लाख ३४ हजार र जरिवाना रु.६६ लाख ४ हजार समेत जम्मा रु.२० करोड ८१ लाख २३ हजार असुल हुन बाँकी रहेको छ। सोमध्ये ४७ सहकारी संस्थासँग लिनुपर्ने रु.७ करोड ५८ लाख ५५ हजार समस्याग्रस्त देखिएको छ।

- ### ● अनुगमन र नियमन
- २००. गुणस्तर तथा नापतौल अनुगमन** - नेपाल गुणस्तर तथा नापतौल विभागले यस वर्ष बजार अनुगमन तथा विभिन्न माध्यमबाट प्राप्त गरेको उजुरीअनुसार विभिन्न ५२ उद्योग अनुगमन तथा निरीक्षण गरेको मध्ये ८ छ्यू तथा तेल उद्योग, १५ सिमेन्ट उद्योग, ७ डण्डी उद्योग, ४ खाद्य उद्योगको गुणस्तरमा कैफियत देखिएको छ। कैफियत देखिएका उद्योगको सम्बन्धित व्याचको उत्पादन बजारवाट फिर्ता लिन निर्देशन दिएको र सचेत गराएको जस्ता कारबाही गरेको उल्लेख छ। निर्देशनको पालना भए नभएको यकिन गर्ने आधार छैन।
- नापतौल यन्त्रतर्फ ११ हजार ९४६ लाई नयाँ अनुमति लिएको र २४ हजार ३६५ को नवीकरण गरेको देखिन्छ। यस वर्षसम्म १० हजार ६४५ ट्याक्सी दर्ता भएकोमा ३ हजार ३२६ ले मात्र नवीकरण गराएका छन्। दर्तामध्ये २ हजार १९१ ले बिलिड प्रिन्टर राखेका छैन्। समग्र नापतौल र ट्याक्सीको मिटर अनुगमन तथा कारबाही प्रक्रिया कमजोर देखिन्छ। अनुगमन तथा निरीक्षणको दायरा बढाई अनुगमन तथा निरीक्षण कार्यलाई प्रभावकारी बनाउनुपर्दछ।

- २०१. खाद्य नमूना सङ्कलन एवं परीक्षण** - खाद्य ऐन, २०२३ मा सर्वसाधारणले उपयोग गर्ने खाद्य पदार्थहरूबाट मानव स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्न नदिन न्यूनतम गुणस्तर निर्धारण गरेको छ। यस वर्ष खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग र मातहत कार्यालयहरु समेतबाट २ हजार ८१३ विभिन्न खाद्य वस्तुहरूको नमूना सङ्कलन गरी परीक्षण गरिएकोमा ३५४ (१३ प्रतिशत) वस्तु स्वीकृत स्तर अनुसार नभएको उल्लेख छ। उपरोक्त स्तरमा खाद्य वस्तुको गुणस्तर स्वीकृत स्तरभन्दा तल रहनुले मानव स्वास्थ्यमा असर पर्ने जोखिम रहेको छ।

संयुक्त बजार अनुगमन निर्देशिका, २०७९ मा मासु पसलको अनुगमन तथा पशु बधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ मा इजाजतपत्र नलिई मासु पसल सञ्चालन गरेमा दण्डसजायको व्यवस्था छ। विभाग र मातहत निकायले यस वर्ष नेपालभरको मासु पसलमध्ये ४८४ को अनुगमन गर्दा २८८ (६० प्रतिशत) दर्ता नभई सञ्चालनमा रहेको र ३०८ (६४ प्रतिशत) मापदण्ड पूरा नगरी सञ्चालनमा रहेको देखिएको छ। कम गुणस्तरीय सामग्री उत्पादन बिक्री गर्ने मिसावट गर्न, मापदण्ड पूरा नगर्ने उपर कानूनबमोजिम कारबाही गर्नुपर्दछ।

यसैगरी विभागबाट ५६० खानेपानी नमूना परीक्षण गर्दा १४० नमूना कैफियत देखिएकोमध्ये ५४ नमूना कारबाहीको लागि मुद्दा दायर गरेको छ। मानव स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पार्ने खाद्य तथा पेय पदार्थ बिक्री वितरण गर्ने उद्योगहरूलाई कारबाही भए गरेको देखिदैन। खाद्य ऐन, २०२३ अनुसार आवश्यक कारबाही गरिनुपर्दछ।

२०२. सहकारी अनुगमन - सहकारी ऐन, २०७४ को दफा ९८ मा मन्त्रालयले निरीक्षण तथा अनुगमन गर्ने व्यवस्था छ। नेपालका सहकारी संघ संस्थाहरूको तथ्याङ्क २०७५ अनुसार बचत तथा ऋण, बहुउद्देशीय कृषि र तरकारी तथा फलफुल आदि समेत ३४ हजार ५१२ संघ, संस्थाहरू रहेका छन्। यी संघ संस्थाहरूमा शेयर पूँजी रु.२ खर्ब ७३ अर्ब १७ करोड, निक्षेप रु.३ खर्ब २ अर्ब १६ करोड र ऋण लगानी रु.२ खर्ब ७३ अर्ब ७१ करोड रहेको देखिन्छ। त्यस्ता संस्थाको अनुगमनको अभिलेख विभागले राखेको छैन। भूमी सुधार, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालयले ८ जिल्लाका १९ तथा सहकारी विभागबाट १०९ सहकारी संघ संस्थाहरूको अनुगमन गरेको विवरण प्राप्त भएको छ। कुल सहकारी संघ संस्थाहरूमध्ये ज्यादै न्यून संख्या अर्थात् १२८ मात्रको अनुगमन गरेको देखिएकोले अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रभावकारी देखिएन। अनुगमन र नियन्त्रणलाई प्रभावकारी बनाउनु पर्दछ।

२०३. समस्याग्रस्त सहकारी संस्था - समस्याग्रस्त सहकारी व्यवस्थापन समितिको २०७५/१०।५ को प्रतिवेदनमा समस्याग्रस्त सहकारीमध्ये १० वटाको व्याजसहितको कुल दायित्व रु.१५ अर्ब ४८ करोड ३९ लाख रहेको उल्लेख छ। सहकारी विभागबाट प्राप्त विवरणअनुसार ८३ सहकारी संस्थाका सञ्चालकहरू फरार रहेको उल्लेख गरेकोमध्ये ५१ संस्थाको रु.१२ करोड २१ लाखमात्र दायित्व यकिन गरेको र अन्यको अवस्था खुलेको छैन। अतः विभागले समस्याग्रस्त एवं फरार सहकारी संस्थाहरूमा निक्षेप सङ्कलनकर्ता र बचतकर्ताहरूको शेयर तथा निक्षेप रकम सुरक्षाको लागि उपायहरू अवलम्बन गरी फरार सञ्चालकहरूको खोजी गरी सम्पत्ति दायित्व यकिन एवं कानूनी कारबाही गर्नुपर्दछ।

२०४. अनुगमन र सुपरिवेक्षण - स्वास्थ्य प्रयोगशाला सञ्चालन मापदण्डसम्बन्धी निर्देशिका, २०७३ को बूँदा नं.३१ मा सञ्चालन अनुमति जारी भएका प्रयोगशालाहरूमा राष्ट्रिय जनस्वास्थ्य प्रयोगशालाले जुनसुकै बेला अनुगमन गर्न सक्ने र अनुगमन गर्दा तोकिएबमोजिमको मापदण्डअनुरूप नपाइएमा प्रयोगशालाको समूह घटुवा गराउने र खारेजीसमेत गर्न सक्ने व्यवस्था छ। प्रयोगशालाबाट उपलब्ध गराएको विवरणअनुसार २०७४/७५ मा १५६ (नवीकरण र दर्तासमेत) निजी प्रयोगशालालाई सञ्चालन अनुमति दिइएकोमा सञ्चालन अनुमति पश्चात् यो वर्ष कुनै पनि निजी प्रयोगशालाको अनुगमन गरेको छैन।

२०५. दूरसञ्चार सेवाको मूल्य नियमन - उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०७५ को दफा ४(२)(घ) बमोजिम वस्तु वा सेवाका उत्पादन विक्रिता वा वितरकले अवाच्छित तरिकाले गरेको मूल्य निर्धारण वा वृद्धिलाई रोक्न र नियन्त्रण गर्न आवश्यक व्यवस्था मन्त्रालयले गर्ने उल्लेख छ।

नेपालमा २ टेलिफोन सेवा प्रदायकले देशभर मोबाइल तथा टेलिफोन सेवा उपलब्ध गराउदै आएका छन् भने ३ टेलिफोन सेवाले निश्चित क्षेत्रमा मात्र सेवा उपलब्ध गराउदै आएका छन्। नेपालमा दूरसञ्चार सेवाको मूल्यनिर्धारण गर्ने प्रयोजनको लागि नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणले खुलाबजारमा प्रतिस्पर्धाको आधारमा हुने गरी शुल्कको अधिकतम सीमा निर्धारण गरेको छ तथापी उक्त सेवा प्रदायकले निर्धारण गरेको दूरसञ्चार सेवाको मूल्यमा नाफाको हिस्सा र विश्वका विभिन्न मुलुकका दूरसञ्चार सेवा प्रदायकले आर्जन गरेको सञ्चालन नाफा (ब्याज, कर, ह्वास कट्टी र एमोर्टाइजेसनभन्दा अधिको नाफा) को तुलनात्मक स्थिति देहायबमोजिम रहेको छ:

सि.नं.	सेवा प्रदायक	देश	सञ्चालन नाफा (प्रतिशत)	कैफियत
१	एक टेलिफोन सेवा प्रदायक	अमेरिका	३०.०६	सेप्टेम्बर २०१८
२	एक कम्प्युनिकेशन कम्पनी	अमेरिका	३४.१७	सेप्टेम्बर २०१८
३	एक टेलिफोन सेवा	बेलायत	३१.६०	मार्च २०१८
४	एक टेलिफोन ग्रुप	युरोप	३१.९०	२०१७
५	एक टेलिकम कम्पनी	जर्मनी	२४.००	२०१७

सि.नं.	सेवा प्रदायक	देश	सञ्चालन नाफा (प्रतिशत)	कैफेयत
६	एक टेलिफोन सेवा प्रदायक	युरोप	३३.३३	मार्च २०१७
७	एक टेलिकम कम्पनी	जापान	३०.९०	मे २०१८
८	एक टेलिकम कम्पनी	जापान	३१.७०	मार्च २०१८
९	एक टेलिकम कम्पनी	चीन	३१.५०	जून २०१८
१०	एक गुप्त कम्पनी	मलेसिया	३७.८०	२०१७ को एक होल्डिंग कम्पनी
११	एक टेलिफोन सेवा प्रदायक	भारत	३६.४०	जून २०१८
१२	एक टेलिकम कम्पनी	नेपाल	५८.००	२०७४/७५ को वित्तीय विवरण
१३	एक निजी टेलिफोन सेवा प्रदायक	नेपाल	६२.४०	वित्तीय विवरण अनुसार

उपर्युक्त आधारमा विश्लेषण गर्दा विश्का विभिन्न मुलुकहरुका दूरसञ्चार सेवा प्रदायकको सञ्चालन नाफा २४ देखि ३७.८ प्रतिशतसम्म रहेकोमा नेपालका सेवाप्रदायकको सञ्चालन नाफा ५८ देखि ६२ प्रतिशतसम्म रहेकोले ती सेवा प्रदायकले प्रदान गर्ने सेवाको मूल्य निर्धारणमा नाफाको अंश अधिक रहेको छ। यसरी सञ्चालन नाफामा अत्याधिक अन्तर हुनुको औचित्यता सम्बन्धमा नियमनकारी निकायले विश्लेषण गरेका छैनन्। सर्वसाधारणले महांगो मूल्यमा सेवा लिनुपर्दा उपभोक्ताको हित संरक्षण हुन सकेको छैन। यस्ता सेवा प्रदायकको मूल्य निर्धारणको आधारबारे सूचना तथा सञ्चार प्रबिधि मन्त्रालय तथा नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणको समन्वयमा निरन्तर अनुगमन गरी गुणस्तर र मूल्य नियमन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

२०६. औषधिको स्तर - नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषदले गरेको अध्ययनले नेपालमा उपलब्ध हुने २९ प्रतिशत औषधिहरु कुनै पनि देशको फर्माकोपीयामा आधारित नरहेको देखाएको छ। औषधि व्यवस्था विभागावाट प्राप्त विवरण अनुसार नेपालमा दर्ता भएका १४४ मध्ये १२७ स्वदेशी उत्पादक विश्व स्वास्थ्य संगठनको असल उत्पादन अभ्यास बमोजिम प्रमाणित नरहेको, राष्ट्रिय औषधि कुशल उत्पादन अभ्यास संहिता, २०७२ अनुसार १३२ उत्पादकले प्रमाण पत्र नलिएको अवस्था छ। विभागमा दर्ता भएका ८० आयुर्वेदिक औषधि उत्पादकमध्ये कुनैले पनि राष्ट्रिय औषधि उत्पादन कुशल अभ्यास संहिता अनुसार प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको देखिएन। सिहंदरवार वैद्यखाना लगायतका सरकारी औषधि उत्पादकहरु समेतले कुशल औषधि उत्पादन संहिताको पालना गरेको सुनिश्चित हुने अवस्था छैन।

विभागले गरेको बजार अनुगमन प्रतिवेदनमा औषतमा वार्षिक ७ देखि १४ प्रतिशत औषधिहरुको स्तर तोकिएबमोजिम नभएको उल्लेख छ। औषधिमा प्रयोग हुने कच्चा पदार्थहरुको स्तर तथा मापदण्ड हालसम्म तोकेको अवस्था छैन भने औषधि उत्पादकको एक्टिव फर्मास्यूटिकल्स इन्प्रीडिएण्टस् (ए.पी.आइ.) को विश्व स्वास्थ्य संगठन असल उत्पादन अभ्याससम्बन्धी परीक्षण हालसम्म भएको छैन। आयात गरिने औषधिहरु नेपालको भन्सार विन्दुमा जिएमपी गुणस्तर परीक्षण गर्ने संयन्त्र बनि नसकेको अवस्थामा बजारमा उपलब्ध औषधिको स्तरमा पूर्णतः आश्वस्त हुन सक्ने अवस्था छैन। उल्लिखित नीति अनुरूप औषधिको स्तर कायम गर्न आवश्यक संयन्त्रको विकास गरी औषधिको स्तर कायम गर्न प्रभावकारी कदम चाल्नुपर्दछ।

● पुनःनिर्माण तथा पुनर्स्थापना

२०७. पुनःनिर्माण खर्च एवं प्रगति - भूकम्पवाट अति प्रभावित १४ र कम प्रभावित १७ गरी ३१ जिल्लामा पुनःनिर्माण कार्यका लागि गतवर्ष सम्मको रु.७२ अर्ब १६ करोड र यस वर्ष रु.१ खर्च १४ अर्ब ७६ करोड ५९ लाखसमेत रु.१ खर्च द६ अर्ब ९२ करोड ५९ लाख खर्च भएको छ। भूकम्प गएको करिब चार वर्ष र प्राधिकरण स्थापना भएको ३ वर्ष अर्थात ६० प्रतिशत समय समाप्त भएकोमा रणनीतिक सङ्केत १४० र जिल्ला स्तरीय सङ्केत १०६० किलोमिटर निर्माण कार्य शुरु भएको छैन।

लक्ष्य अनुसार दुई वर्षभित्रमा निजी आवासको निर्माण कार्यसम्पन्न गर्नुपर्नेमा तोकिएको अवधि समाप्त हुँदा निजी आवास ८ लाख २२ हजार ९०९ मा २ लाख ६८ हजार ५८५ (३२.६३ प्रतिशत), निजी आवास प्रवलीकरण ५२ हजार ५४ मा ७ हजार ४४८ (१४.३० प्रतिशत) सम्पन्न भएको पाइयो। तीन वर्षभित्रमा शैक्षिक तथा स्वास्थ्य संस्थाको कार्यसम्पन्न गर्नुपर्नेमा स्वास्थ्य संस्थाका भवनहरु (प्रिफ्यावसमेत) १ हजार १९७ मा ६४३ (५३.७१ प्रतिशत), सामुदायिक विद्यालयहरु ७ हजार ५५३ मा ३ हजार ८१६ (५०.५२ प्रतिशत), विश्वविद्यालय अन्तर्गतका भवनहरु १६ मा २ (१२.५० प्रतिशत) सम्पन्न भएका छन्। सार्वजनिक भवनहरु ४१५ मा २४८ (५९.७५ प्रतिशत), सुरक्षा निकायका भवनहरु ६८६ मा २१४ (३१.१९ प्रतिशत), पुरातात्त्विक तथा सांस्कृतिक सम्पदाहरु ७५३ मा १८५ (२४.५६ प्रतिशत) र खानेपानी तथा सरसफाई आयोजनाहरु ३ हजार ७०५ (५६.८३ प्रतिशत) मात्र सम्पन्न भएको

छ । प्राधिकरणले विनाशकारी भूकम्पको क्षति पुनःनिर्माण कार्यसम्पन्न गर्न सम्बन्धित निकायले थप तदारुकता देखाउनु पर्दछ ।

- २०८. घर निर्माण अनुदान** - भूकम्पबाट प्रभावित निजी आवास पुनःनिर्माण अनुदान वितरण कार्यविधि, २०७३ को दफा ५(ग) मा अनुदान सम्झौता भएपछि पहिलो किस्ताबापत रु.५० हजार, प्लिन्थ तहसम्म निर्माण भएपछि दोस्रो किस्ताबापत रु.१ लाख ५० हजार र छाना छाउनु अधिसम्मको निर्माण सकेपछि तेस्रो किस्ताबापत रु.१ लाख पाउने व्यवस्था छ । कुल द लाख २२ हजार ९०९ घर निर्माण गर्नको लागि पहिलो किस्ताबापत ७ लाख ३३ हजार ९०५ जनालाई रु.५० हजारका दरले रु.३६ अर्व ६९ करोड ५२ लाख, दोस्रो किस्ताबापत ५ लाख २३ हजार ३६७ जनालाई रु.१ लाख ५० हजारका दरले रु.७८ अर्व ५० करोड ५० लाख र तेस्रो किस्ताबापत ३ लाख ३५ हजार ४७१ जनालाई रु.१ लाखका दरले रु.३३ अर्व ५४ करोड ७१ लाख समेत रु.१ खर्च रु.४८ अर्व ७४ करोड ७४ लाख भुक्तानी भइसकेको छ । पहिलो किस्ता लिनेमध्ये ४५.७१ प्रतिशतले मात्र तेस्रो किस्ताबापत भुक्तानी लिएका छन् ।

काठमाडौं, ललितपुर, सिन्धुपाल्चोक लगायत १० जिल्लाका लाभग्राहीलाई प्राधिकरणले दिएको अनुदान रु.३ लाखको अतिरिक्त स्वदेशी एवं वैदेशी विभिन्न गैरसरकारी संस्थाबाट थप रु.७ करोड ९१ लाख ५० हजार अनुदान रकम उपलब्ध भएको देखियो । यसरी दोहोरो अनुदान सुविधा लिन नमिले हुँदा बढी हुन गएको अनुदान र भूकम्प प्रभावित ३१ जिल्लामा प्राधिकरणले छानबिन गरी दोहोरो परेको रकम यकिन गरी असुल हुनुपर्दछ ।

- २०९. सम्पदा पुनःनिर्माण** - पुरातत्व विभागबाट प्राप्त जानकारीअनुसार देशभरी रहेका पुरातात्त्विक सम्पदाहरुको संख्या ७ हजार ४०२ मध्ये काठमाडौं उपत्यकामा ५ हजार ४०२ रहेका छन् । उक्त सम्पदामध्ये २०७२ को भूकम्पले ३१ जिल्लाका १ हजार ५९० सम्पदा क्षति भएकोमा विभागबाट पुनःनिर्माण शुरु गरेका १ हजार १७८ रहेका छन् । तीमध्ये सम्पन्न २२१, चालु २१३, र निर्माण नै शुरु नभएका ७४४ रहेका छन् । सम्पदा पुनःनिर्माणमा रु.१ अर्व ३२ करोड २५ लाख खर्च भएको छ । विभाग बाहेक अन्य वैदेशिक संघ संस्था, स्थानीय तह, अन्य सरकारी तथा गैरसरकारी निकायबाट समेत पुनःनिर्माण भइरहेकोले सोको अद्यावधिक अभिलेख तयार गरेको छैन । पुनःनिर्माण भइरहेका सम्पदाको निरन्तर अनुगमन मूल्याङ्कन गरी अद्यावधिक अभिलेख राखी यथाशीघ्र पुनःनिर्माणको काम सम्पन्न गर्नुपर्दछ ।

● दीगो विकास

- २१०. दीगो विकास लक्ष्य** - विश्वका १९३ देशका राष्ट्र तथा सरकार प्रमुखले सन् २०१५ सेप्टेम्बरमा संयुक्त राष्ट्र संघको महासभाबाट दीगो विकासका एजेण्डा २०३० पारित गरी दीगो विकास लक्ष्यहरु अनुमोदन गरेका छन् । दीगो विकासका लागि १७ मुख्य लक्ष्यहरु, १६९ सहायक लक्ष्यहरु र २३० सूचकहरु रहेका छन् । दीगो विकास लक्ष्य प्राप्तिका लागि गराएको तयारी सम्बन्धमा देखिएका केही व्यहोरा निन्न छन्:
- २१०.१. संघीय सरकारमा दीगो विकास लक्ष्य** कार्यान्वयनको आवधिक समीक्षा गरी निर्देशन दिन उच्चस्तरीय निर्देशक समिति, स्रोत परिचालन तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनको अनुगमन गर्नका लागि आयोगका उपाध्यक्षको संयोजकत्वमा कार्यान्वयन तथा समन्वय समिति र अन्य ९ विषयगत समिति गठन भए पनि कार्यान्वयन गर्ने मन्त्रालयहरुमा उपयुक्त संस्थागत संयन्त्रको व्यवस्था नहुनुको साथै सो अनुरूपको संयन्त्र प्रदेश र स्थानीय तहमा समेत गठन भएको छैन । संघीय शासन व्यवस्थामा दीगो विकास लक्ष्य हासिल गर्ने प्रयोजनका लागि ७ प्रदेश र ७५३ स्थानीय तहको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुँदा दीगो विकास लक्ष्यको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि प्रदेश र स्थानीय तहमा पनि प्रदेश प्रमुख र गाउँ/नगर प्रमुखको संयोजकत्वमा निर्देशक समिति लगायतका संयन्त्र निर्माण गरी विषयगत मन्त्रालयमा समेत उपयुक्त संयन्त्र व्यवस्थापन गरी जिम्मेवारी तोकिनुपर्दछ ।
- २१०.२. पच्चीस वर्षे सोच तथा आगामी पञ्चवर्षीय योजना तर्जुमा गर्दा समेत दीगो विकास लक्ष्यलाई आधार लिइएको छ । कानूनी र नीतिगत रूपमा उल्लेख भएका विषयहरुलाई संघीय सरकारका विषयगत मन्त्रालय, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले तयार गर्ने नीति, कार्यक्रम र बजेटमा समेत दीगो विकास लक्ष्यलाई प्रतिविम्बित गर्ने र विषय क्षेत्रगत मन्त्रालयका मध्यकालीन र दीर्घकालीन लक्ष्य निर्धारण गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने देखिन्छ ।**
- २१०.३. राष्ट्रिय योजना आयोगले नमूनाका रूपमा प्रदेश स्तरीय र स्थानीय तहको लागि योजना तर्जुमा दिग्दर्शन, २०७५ जारी गरेको छ । संघले दीगो विकास लक्ष्यअनुरूप योजनालाई प्राथमिकीकरण गरी बजेट र कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने पद्धतिको थालनी गरे तापनि सोहीअनुरूप प्रदेश र स्थानीय तहबाट नीति, योजना**

र कार्यक्रममा सामूजिकता हुने गरी लक्ष्यहरूको स्थानीयकरण हुन सकेको छैन । प्रदेश र स्थानीय तहहरूबाट दीगो विकास लक्ष्यलाई आन्तरिकीकरण गर्न आवधिक, वार्षिक विकास योजना तर्जुमा गरी दीगो विकास लक्ष्यमा पुऱ्याउने योगदानसमेतको आधारमा योजनाको प्राथमिकीकरण, छनौट तथा वर्गीकरण एवं आवश्यक स्रोत र खर्चको प्रक्षेपण गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने देखिन्छ ।

- २१०.४. दीगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयनमा प्रदेश र स्थानीयतहका सूचकहरूको मापन गर्न आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलनमा तिनको क्षमता अभिवृद्धिमार्फत व्यापकरूपमा जनचेतना अभिवृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ । गत विगत वर्षदेखि वार्षिक विकास कार्यक्रमहरूलाई दीगो विकास लक्ष्यको सङ्केत (कोड) राख्न शुरु गरेको भए तापनि उक्त सङ्केतअनुसार विनियोजित वार्षिक बजेट प्रस्तुत गर्ने व्यवस्था गर्न सकिएको छैन । तसर्थ सबै तहको वार्षिक बजेट दीगो विकास सङ्केतको आधारमा प्रस्तुत गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।
- २१०.५. राष्ट्रिय योजना आयोगले आवश्यकता पहिचान, लागत र वित्त आपूर्ति रणनीति विषयक प्रतिवेदन तयार गरेको छ । उक्त प्रतिवेदनले दीगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन गर्न वार्षिक रु.२० खर्ब २५ अर्ब लगानी गर्नुपर्ने अनुमान गरेको छ । सो लगानीमध्ये सार्वजनिक क्षेत्रतर्फ रु.२ खर्ब १८ अर्ब र निजी क्षेत्रतर्फ रु.३ खर्ब ६७ अर्बसमेत वार्षिक रु.५ खर्ब ८५ अर्ब वित्तीय स्रोत अपुग रहने व्यहोरासमेत उल्लेख छ । वित्तीय स्रोत परिचालन गर्ने र व्यापक लागत सहभागिता जुटाउने, वैदेशिक सहयोग जुटाई लगानीको प्राथमिकीकरण गर्ने सम्बन्धमा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।
- २१०.६. विभिन्न निकायहरूबाट प्राप्त हुने तथ्याङ्क र सूचनालाई एकीकृत गरी विश्लेषण गर्ने र सन् २०१९, २०२२, २०२५ र २०३० मा दीगो विकास लक्ष्यहरूको प्रगति अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्न एकीकृत रूपमा आवश्यक विश्वसनीय खण्डीकृत तथ्याङ्क र सूचना समयमा उपलब्ध हुने भरपर्दो व्यवस्था मिलाइएको छैन । दीगो विकास लक्ष्यका सूचकहरू एक आपसमा अन्तरसम्बन्धित भएकाले कुन लक्ष्यलाई कुन कार्यक्रम वा विषयगत मन्त्रालयले सञ्चालन गरेको क्रियाकलापबाट के कति योगदान पुऱ्य, सो मूल्याङ्कन गर्ने आधार एवं मापदण्डसमेत तयार गरिएको छैन । जसले गर्दा मध्यावधिक लक्ष्यको मूल्याङ्कन गर्न कठिनाई हुने देखिन्छ । तसर्थ दीगो विकास लक्ष्यका सूचकहरूको मापन गर्न आवश्यक पर्ने खण्डीकृत विश्वसनीय तथ्याङ्क र सूचना समयमा उपलब्ध हुने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने देखिन्छ ।

● कमाण्ड क्षेत्रमा सिँचाई व्यवस्थापन

२११. **गैरकृषि कार्यमा प्रयोग** - भू-उपयोग नीति, २०७२ मा सिँचाइ योजनाको प्रभावक्षेत्रभित्रका जग्गालाई कृषि क्षेत्रमा वर्गीकरण गरी सोबमोजिम उपयोग गर्ने उल्लेख छ । तर आयोजनाको कमाण्ड क्षेत्रमा उद्योग स्थापना, वस्ती विकास, जग्गा प्लाटिङ्को कारणले कमाण्ड क्षेत्रको जग्गा घट्दै गएको पाइयो । सुनसरी-मोरड सिँचाई आयोजना र कन्काई सिँचाइ आयोजनाबाट प्राप्त विवरणअनुसार उक्त आयोजनाको कमाण्ड क्षेत्रमध्ये औद्योगिक क्षेत्रमा ९९७ हेक्टर, जग्गा प्लाटिङ्मा ८५१ हेक्टर र वस्ती विकासमा १ हजार ४९६ तथा अन्य प्रयोजनमा ३१३ हेक्टर समेत ३ हजार ५७७ हेक्टर जग्गा गैर कृषि क्षेत्रमा प्रयोग भएको देखियो ।

सुनसरी-मोरड सिँचाई आयोजनाको कुल कमाण्ड क्षेत्रमध्ये ३.७८ प्रतिशत र कन्काई सिँचाई आयोजनाको कुल कमाण्ड क्षेत्रमध्ये १३.३८ प्रतिशत हेक्टर क्षेत्र गैरकृषि कार्यमा प्रयोग भएको पाइयो । जसले गर्दा सिँचाइमा गरिएको लगानीको उचित प्रतिफल प्राप्त नहुने स्थिति छ । यसमा सम्बन्धित निकायले ध्यान दिई सिँचित कृषि योग्य जमिनको संरक्षण गरिनुपर्दछ ।

२१२. **कमाण्ड क्षेत्र** - सुनसरी-मोरड सिँचाई आयोजनाको ६८ हजार हेक्टर जमिनमा सिँचाई सुविधा पुऱ्याउने लक्ष्य तोकिएकोमा ५८ हजार १४६ हेक्टरमा सिँचाई सुविधा पुगेको छ । वागमती सिँचाई आयोजनाको पहिलो र दोस्रो चरण गरी कुल कमाण्ड एरिया १ लाख २२ हजार हेक्टर रहेको छ । उक्त आयोजनाबाट कमाण्ड क्षेत्रका ४५ हजार ६०० हेक्टरमा सिँचाई सुविधा पुगेको छ । त्यस्तै भापा जिल्लाको ८ हजार हेक्टर कमाण्ड क्षेत्रको कन्काई सिँचाई आयोजनाबाट ७ हजार ७०० हेक्टरमा सिँचाई सुविधा पुगेको विवरण प्राप्त भएको छ । धनुषा जिल्लाको १२ हजार ५०० हेक्टर र सिरहा जिल्लाको १२ हजार ५०० हेक्टर समेत २५ हजार हेक्टर कमाण्ड एरिया भएको कमला सिँचाई आयोजनाबाट वर्षेबालीको लागि पूरै क्षेत्रफलमा सिँचाई सुविधा पुगेको भए तापनि हिउँदेवालीको लागि १० हजार हेक्टरमा मात्र सिँचाई सुविधा पुगेको छ । नहरको नियमित मर्मत सम्भार गरी उपलब्ध कमाण्ड क्षेत्रमा सिँचाई सुविधा पुऱ्याउनुपर्दछ ।

२१३. **डिस्चार्ज क्षमता** - आयोजनाको डिस्चार्ज क्षमताअनुसार कमाण्ड क्षेत्रभित्र वर्षेभरी सिँचाई सुविधा उपलब्ध हुनुपर्छ । सुनसरी-मोरड सिँचाई आयोजनाको इन्टेकको डिस्चार्ज क्षमता ६० क्यूमेक्स भएकोमा

वर्षायाममा ३७.०२ देखि ४९.४४ क्युमेक्स, वैशाख, जेठ, आषाढमा ३० क्युमेक्स र माघ, फागुन र चैत्रमा २५.६२ क्युमेक्स मात्र पानी डिस्चार्ज भएको पाइयो । कन्काई सिंचाइ आयोजनाको पानी डिस्चार्ज क्षमता १०.१५ क्युमेक्स भएकोमा कार्तिकमा शून्य, पौषमा ०.८७ देखि श्रावणमा ८.५३ क्युमेक्ससम्म पानी डिस्चार्ज भएको पाइयो । त्यस्तै वागमती सिंचाइ आयोजनाको पूर्वी नहरको पानी डिस्चार्ज क्षमता ६४.४० क्युमेक्स रहेकोमा सुख्खायाममा औसतमा ७ क्युमेक्स र पश्चिमी नहरको क्षमता ४८.४० क्युमेक्स भएकोमा औसतमा ३ क्युमेक्स पानी डिस्चार्ज भएको पाइयो । यसरी नहरको पानी डिस्चार्ज क्षमताअनुसार कमाण्ड क्षेत्रमा वर्षेभरि सिंचाई नपुगेको स्थिति देखिन्छ ।

लक्ष्यअनुरुप सिंचाइ सुविधा विस्तार गर्न नसकदा कृषि बाली उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धिको लक्ष्य हासिल नहुने, मर्मत सम्भार खर्चको लागत बढ्ने र जनताको जीवनस्तर माथि नउठ्ने जस्ता समस्या यथावत रहने देखिन्छ ।

● प्रदेश सरकारी कार्यालय

सात प्रदेशको ६८ निकायको रु.२ अर्व ६२ करोडको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएकोमा रु.१९ करोड (७.२५ प्रतिशत) बेरुजू देखिएको छ । लेखापरीक्षण रकम सबैभन्दा बढी प्रदेश नं.२ को क्रमशः रु.६९ करोड ४४ लाख रहेको छ भने सबैभन्दा कम प्रदेश नं.५ को रु.२० करोड ५ लाख रहेको छ । लेखापरीक्षण रकमको तुलनामा बेरुजू प्रतिशत सबैभन्दा कम कर्णाली प्रदेशको ०.०७ प्रतिशत र सबैभन्दा बढी प्रदेश नं.२ को २३.७१ प्रतिशत रहेको छ । यस सम्बन्धी प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

२१४. **राजस्व सङ्कलन** - अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ३(२) सँग सम्बन्धित अनुसूची-२ मा प्रदेश सरकारले घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर, मनोरञ्जन कर, विज्ञापन कर, कृषि आयमा कर, सेवा शुल्क दस्तुर, पर्यटन शुल्क, दण्ड जरिवाना एवं प्रदेशको अधिकार क्षेत्रको विषयमा प्रदेश कानून अन्य प्रचलित कानून अनुसार लगाइने अन्य कर तथा गैरकर लगाउनसक्ने व्यवस्था रहेकोमा यो वर्ष सातै प्रदेश सरकारले कुनैपनि विषयमा कर लगाउने र उठाउने सम्बन्धमा प्रस्ताव गरेको पाइएन ।
२१५. **सुविधामा विविधता** - प्रदेश कानून प्रदेश मन्त्रिपरिषद्को आदेश, २०७५ एवं प्रदेशले निर्माण गरेको कानूनबमोजिम सेवा सुविधा प्रदान गर्ने व्यवस्था छ । पदाधिकारीको सुविधामध्ये सभामुख, उप-सभामुख, प्रतिपक्षी दलको नेता, मुख्य सचेतक, प्रमुख सचेतक, प्रदेश सदस्य र मन्त्री, राज्यमन्त्री तथा सहायक मन्त्रीको पारिश्रमिक, आवास सुविधा, फर्निचर, इन्धन लगायतमा एकरूपता आएको छैन । सबै प्रदेशका पदाधिकारीको सुविधामा एकरूपता ल्याउने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।
२१६. **बजेट खर्च** - यो वर्ष सात प्रदेशले समानीकरण अनुदान रु.७ अर्व ४ करोड २२ लाख नै बजेट कायम गरेकोमा रु.२ अर्व ५७ करोड ३१ लाख ३६.५४ प्रतिशत खर्च भएको छ । खर्चमध्ये चालुतर्फ रु.१ अर्व ५२ करोड (५९.०७ प्रतिशत) र पूँजीगत कार्यमा रु.१ अर्व ५ करोड (४०.९३ प्रतिशत) खर्च भएको देखिन्छ । प्रदेश स्थापनाको पहिलो वर्ष भएकोले चालु खर्च बढी हुने भए तापनि यस्तो खर्चमा मितव्यिताको नीति अवलम्बन गर्नुपर्दछ ।
२१७. **सोफै खरिद** - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ बमोजिम प्रतिस्पर्धाको आधारमा खरिद कार्य गर्नुपर्नेमा सातै प्रदेशले यो वर्ष फर्निचर, कम्प्युटर, ल्यापटप, फोटोकपी मेशिन, प्रीन्टर लगायतका सामग्री खरिद गर्दा प्रतिस्पर्धा नगराई पटक पटक सोफै खरिद गरी रु.३० करोड ४२ लाख ७८ हजार भुक्तानी गरेको देखिएको छ । नयाँ स्थापना भएका मन्त्रालयको सञ्चालनका लागि तत्काल खरिद गर्नु परेतापनि सोफै खरिद गर्दा सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ६६ र नियम १४५ बमोजिम विशेष परिस्थित तथा खरिद गर्ने प्रक्रिया समेत अवलम्बन गरेको देखिएन ।
२१८. **उद्घाटन एवं समारोह खर्च** - कर्णाली प्रदेश सरकारको निर्णय अनुसार सञ्चालन भएको कर्णाली रारा पर्यटन महोत्सव, २०७५ को उद्घाटन समारोहमा प्रदेशका ६ मन्त्रालयले प्रचार प्रसारमा रु.६ लाख ९७ हजार, उपहार सामग्रीमा रु.७ लाख ४ हजार, खाजा खानामा रु.२१ लाख २४ हजार, हवाई टिकट लगायत यातायत खर्चमा रु.१० लाख समेत रु.७८ लाख १६ हजार खर्च गरेको देखिन्छ ।

प्रदेश नं.२ ले जनकपुरधाममा २०७५.१२८ मा आयोजित समारोहमा प्रचार, प्रसार, पण्डाल पाल निर्माण, स्वागतद्वार, जनपरिचालन लगायतका कार्यहरूमा खर्च गरेकोमध्ये पाल पण्डाल निर्माणमा प्रतिस्पर्धा बेगर रु.१ करोड ३४ लाख ४९ हजार र जन परिचालनमा रु.८४ लाख ४ हजार खर्च गरेको छ ।

यस प्रकारका खर्च गर्दा मितव्ययी र औचित्यपूर्ण हुनुपर्दछ ।

२१९. निर्वाचन क्षेत्र विकास कार्यक्रम - प्रदेश नं.२ को मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले निर्वाचन क्षेत्र विकास कार्यक्रम सञ्चालन कार्यबिधि, २०७५ बमोजिम प्रदेश सभा सदस्यले छनौट गरेको योजना कार्यान्वयन गर्न प्रतिसदस्य रु.१० लाखका दरले रु.१० करोड ७० लाख अर्थिक वर्षको अन्तमा सम्बन्धित सभासदको नाममा पेशकी जनाई सम्बन्धित जिल्ला प्राविधिक कार्यालयमा पठाएको देखिन्छ। यसरी रकम उपलब्ध गराउँदा कार्यक्रम सञ्चालन कार्यबिधिको अनुसूची-१ बमोजिम योजना माग फारम नभएको, योजना कार्यान्वयन समय नखुलाएको, योजनाको लागत अनुमान स्वीकृत नभएको एवं सेवा प्राप्त गर्ने लाभान्वित समूह लगायतका न्यूनतम विवरण तयार नगरी बिना तयारी पेशकी उपलब्ध गराएको उपयुक्त देखिएन। प्रक्रिया नपुऱ्याई अर्थिक वर्षको अन्तमा पेशकी दिने कार्यमा नियन्त्रण हुनुपर्दछ।

२२०. अनुदान बितरण - कर्णाली प्रदेशको भूमि व्यवस्थापन, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयले १० नाफामूलक व्यवसायिक फर्म एवं सहकारी संस्थालाई विभिन्न निर्माण एवं दुर्घ चिस्यान केन्द्र स्थापना गर्न रु.१ करोड २ लाख प्रदेश नं.२ को दुई मन्त्रालयले अर्थिक वर्षको अन्त्यमा २५ संस्थालाई रु.१ करोड २७ लाख अनुदान प्रदान गरेको देखिन्छ। संस्था छनौटको आधार एवं मापदण्ड, पूँजी, दीघकालीन कार्ययोजना, उत्पादन गर्न सक्ने क्षमता, उत्पादित वस्तुको खपत, लाभान्वित जनसंख्या, संस्थाको विस्तृत परियोजना प्रस्ताव समेतलाई आधार निर्लिई प्रदान भएको अनुदानको प्रयोगको स्थिति यकिन हुन सकेन। अनुदान दिनेगर्ने कार्यलाई व्यवस्थित गरी अनुदानबाट भएको खर्च तथा कार्यको उपलब्धी सुनिश्चित गर्नुपर्दछ।

२२१. परामर्श सेवा - प्रदेश नं.२ को दुई मन्त्रालयले सडक, खानेपानी लगायतका योजनाको विस्तृत सर्वेक्षण कार्य गराई ३६ परामर्शदातालाई रु.४८ लाख रु.३ हजार एवं सुदुरपश्चिम प्रदेशको उद्योग, पर्यटन, बन तथा वातावरण मन्त्रालयले औद्योगिक क्षेत्र स्थापना, केवलकार सञ्चालन, पर्यटन क्षेत्र लगायत ३५ सम्भाव्यता अध्ययन कार्य गराई रु.१ करोड ८१ लाख १६ हजार खर्च गरेको छ। प्रदेश नं.१ को एक मन्त्रालय सडक, पुल, भ्यू टावर, सिंचाई कुलो लगायतका निर्माण कार्यको सर्वे, ड्रइङ, डिजाईन र लागत अनुमान तयार गर्ने कार्य २४ परामर्शदातालाई गराई रु.३ करोड ५३ लाख ४० हजार भुक्तानी गरेको देखिन्छ। परामर्श सेवाको लागत अनुमानमा ओभरहेड खर्च समावेश गर्न नमिल्नेमा रु.४६ लाख १० हजार ओभरहेड समावेश भुक्तानी गरेकाले परेको नियम विपरीत भुक्तानी रकम असुल हुनुपर्दछ।

प्रदेश सरकारबाट भएका उल्लिखित सर्वे, ड्रइङ, डिजाईन र अध्ययन प्रतिवेदन कार्यान्वयनको सुनिश्चिता नभएको एवं यस्तो सेवा प्राप्त गर्दा सार्वजनिक खरीद नियमावलीको प्रक्रिया समेत पालना भएको देखिएन।

२२२. सेवा प्रवाह - प्रदेश तहमा न्यून मात्रामा कानून निर्माण (१६ देखि ४१) भएको, स्वीकृत दरबन्दीबमोजिम पदपूर्ति नभएको, वार्षिक बजेट न्यून मात्रामा (१८.६८ देखि ६३.९८ प्रतिशत) खर्च भएको, वार्षिक कार्यक्रमको कार्यान्वयन अवस्था कमजोर रहेको, प्रदेशस्तरमा सार्वजनिक सेवा सुविधा सम्बन्धी न्यूनतम मापदण्ड निर्धारण लगायत सेवा प्रवाहलाई नियमित र व्यवस्थित गर्ने नीति, मापदण्ड एवं कार्यबिधि निर्माणको कार्य बाँकी रहेको लगायतको कारण प्रदेश सरकारबाट अपेक्षित रूपमा सेवा प्रवाह हुन सकेको पाइएन। प्रदेश सरकारको संस्थागत, प्राविधिक र स्रोत परिचालन क्षमता बढ़ि गरी सेवा प्रवाहलाई चुस्त र प्रभावकारी बनाउनु पर्दछ।

● **स्थानीय तह**

स्थानीय तहतर्फ ७५३ मध्ये ७४७ को रु.५ खर्च ७१ अर्व ५१ करोडको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएकोमा रु.२४ अर्व १४ करोड अर्थात् औषतमा ४.२२ प्रतिशत बेरुजू देखिएको छ। बेरुजू तुलनात्मक रूपमा सबैभन्दा घटी प्रदेश नं.४ का स्थानीय तहमा औषत ७.३४ प्रतिशत र सबैभन्दा बढी प्रदेश नं.२ का स्थानीय तहमा औसत २६.४८ प्रतिशत रहेको छ। स्थानीय तहमा लेखापरीक्षण अड्डको तुलनामा ५२.६५ प्रतिशतसम्म बेरुजू देखिएको छ। यस सम्बन्धी प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

२२३. लेखापरीक्षण नगराउने स्थानीय तह - लेखापरीक्षण ऐन, २०७५ को दफा २० र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ७७ बमोजिम प्रत्येक स्थानीय तहले आफ्नो आय तथा व्ययको अन्तिम लेखापरीक्षण महालेखापरीक्षकको कार्यालयबाट गराउनु पर्ने उल्लेख छ। सलाहीको विष्णु गाउँपालिका, रामनगर गाउँपालिका, बलरा नगरपालिका, महोत्तरीको सम्मी गाउँपालिका, धनुषाको हंसपुर नगरपालिका र बझाङ्को बुङ्गल नगरपालिका समेत ६ स्थानीय तहले यो वर्षको आय-व्यय प्रस्तुत गरी लेखापरीक्षण गराउनु पर्नेमा गराएका छैनन्।

गत वर्ष महोत्तरी जिल्ला अन्तर्गत गौशाला, पिपरा, सम्सी, लोहारपट्टी र मनहरा सिसवा सहित १२७ साविक गाउँ विकास समितिले लेखापरीक्षण नगराई बक्यौता रहेकोमा मनहरा सिसवा नगरपालिका बाहेक

अन्यले यो वर्ष पनि लेखापरीक्षण गराएका छैनन् । कानूनमा भएको व्यवस्थाको पालना नगर्ने र लेखापरीक्षण समेत नगराउने स्थितिले आर्थिक अनुशासनको पालना हुने अवस्था नदेखिएकोले लेखापरीक्षण नगराउने स्थानीय तहको अनुदान रोक्का गर्नेसम्मको कारबाही अगाडि बढाउनु पर्ने देखिन्छ ।

- २२४. आन्तरिक ऋण** - स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ६८ बमोजिम स्थानीय तहले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसको सीमाभित्र रही सम्बन्धित सभावाट स्वीकृत गराई ऋण लिन सक्ने व्यवस्था छ । नगर विकास कोषबाट ५७ नगरपालिकाले सिटी हल, सडक बत्ती, सडक निर्माण, बस टर्मिनल, खानेपानी, सपिड कम्प्लेक्स, ढल व्यवस्थापन तथा सरसफाई लगायत कार्य गर्न लिएको कर्जामध्ये वर्षान्तमा रु.१ अर्ब ९७ करोड ४८ लाख चुक्ता गर्न बाँकी छ । यसै गरी कोषले ५७ नगरपालिका अन्तर्गतका ९७ उपभोक्ता समितिलाई ऋण लगानी गरेकोमध्ये रु.४ अर्ब ९७ करोड ४८ लाख उठन बाँकी ऋणमा देखाएको छ ।

लिएको ऋणमध्ये विराटनगर महानगरपालिकाको रु.३७ करोड ९६ लाख, वीरगञ्ज महानगरपालिकाको रु.३८ करोड ३७ लाख, पोखरा महानगरपालिकाको रु.९ करोड २५ लाख, भरतपुर महानगरपालिकाको रु.४ करोड ५० लाख, बुटवल उप-महानगरपालिकाको रु.५ करोड ४१ लाख, जनकपुर उप-महानगरपालिकाको रु.८ करोड ७५ लाख, पनौती नगरपालिकाको रु.३ करोड ५ लाख, सिद्धार्थनगर नगरपालिकाको रु.१३ करोड ८७ लाख, भिमदत्त नगरपालिकाको रु.५ करोड ६२ लाख बाँकी देखिन्छ । लेखापरीक्षणमा नगरपालिकाहरूले लिएको ऋणलाई सञ्चित कोष हिसाबमा देखाएको छैन ।

- २२५. अबण्डा बजेट** - स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ बमोजिम स्थानीय आर्थिक अवस्था समेतको आधारमा बजेट तथा कार्यक्रमको प्राथमिकीकरणका आधार तयार गरी स्रोत अनुमान तथा सीमा निर्धारणका आधारमा अबण्डा नराखी आय-व्ययको अनुमान पेश गर्ने व्यवस्था छ । कञ्चनपुर जिल्लाका शुक्लाफाँटा, कृष्णपुर, बेलौरी नगरपालिका र लालझण्डी गाउँपालिकाले रु.२० करोड ६६ लाख ६३ हजार, जाजरकोट जिल्लाका भेरी नगरपालिका, वोरेकोट गाउँपालिका र कुशो गाउँपालिकाले रु.४ करोड, अछामका पञ्चदेवल विनायक नगरपालिका र वान्नीगढी जयगढ गाउँपालिकाले रु.२ करोड ११ लाख ४० हजार, एकडारा गाउँपालिका महोत्तरीले रु.२ करोड ७९ लाख, मनहरा सिसवा नगरपालिका महोत्तरीले रु.२ करोड २९ लाख ३५ हजार र पनौती नगरपालिका काभ्रेपलाञ्चोकले रु.१ करोड २० लाख अबण्डा राखी बजेट तथा कार्यक्रम स्वीकृत गरेका छन् । अबण्डामा रकम विनियोजन गरी कार्यपालिकाको निर्णयबाट खर्च गर्ने प्रक्रियामा नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।

- २२६. बैठक भत्ता** - स्थानीय तहका पदाधिकारी तथा सदस्यको सुविधा सम्बन्धी ऐनहरुमा बैठक भत्ता अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक नपाउने अवस्था देखिन्छ । सुविधा सम्बन्धी ऐनले नतोकेको अवस्थामा बडा बैठक, कार्यपालिका बैठक, विशेष बैठक, सभा बैठक लगायत बैठकमा भत्ता दिन मिल्दैन । कानूनमा व्यवस्था नभएको यस्तो बैठक भत्ता बापत विभिन्न स्थानीय तहले रु.४९ करोड ७५ लाख ५९ हजार खर्च लेखेका छन् । ऐनमा व्यवस्था नभएको सुविधा भुक्तानी गर्नु नियमसम्मत देखिएन ।

- २२७. प्रोत्साहन सुविधा** - स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ८६ बमोजिम स्थानीय तहको सेवा सञ्चालन, व्यवस्थापन, सेवाका शर्त तथा सुविधा संघीय कानूनबमोजिम हुने व्यवस्था छ । स्थानीय तहहरूले परिषद, सभा, बोर्ड बैठक आदिबाट कर्मचारीले पाइरहेको सुविधाको अतिरिक्त सञ्चार सुविधा, खाजा खर्च, मासिक भत्ता, सभा भत्ता, अतिरिक्त समय भत्ता, प्रोत्साहन भत्ता लगायतका सुविधा दिने निर्णय गरेको देखिन्छ । सुविधा प्राप्तीको मापदण्ड तथा सूचक समेत नवनाई भुक्तानी दिएको देखिन्छ । यस्ता सुविधा बापत स्थानीय तह ३६७ ले संघीय कानूनले तोकेको पारिश्रमिकका अतिरिक्त प्रोत्साहन बापत रु.३६ करोड ८३ लाख १५ हजार भुक्तानी गरेका छन् । मापदण्ड बेगर पटक पटक निर्णय गरी अतिरिक्त सुविधा उपलब्ध गराउने प्रवृत्तिमा नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।

- २२८. पदाधिकारी सुविधा** - स्थानीय तहका पदाधिकारी तथा सदस्यको सुविधा सम्बन्धी ऐनहरुमा निर्धारण गरेको बाहेक अन्य सुविधा भुक्तानी गर्न मिल्दैन । स्थानीय तह २०१ ले तोकिएकोभन्दा बढी पारिश्रमिक, दशै खर्च, सञ्चार खर्च एवं अन्य सुविधा बापत रु.२२ करोड ३७ लाख ३० हजार भुक्तानी दिएको छ । ऐन, नियममा व्यवस्था नगरेको उक्त सुविधा बापतको रकम असुल गर्नुपर्दछ । यसैगरी १५ स्थानीय तहले पदाधिकारी पोशाकको लागि रु.८७ लाख ४६ हजार पोशाक खर्च लेखेको पाइयो । ऐनमा नभएको खर्च लेख्नु नियमित भएन ।

- २२९. समारोह तथा महोत्सव खर्च** - सार्वजनिक निकायले खर्च गर्दा मितव्ययीता र उपलब्धीतर्फ ध्यान दिनुपर्दछ । जनकपुर उप-महानगरपालिकाले २०७५।१।२८ मा आयोजना गरेको एक स्वागत समारोह तयारीका लागि

रु.६७ लाख ११ हजार र नागरिक अभिनन्दन, सौन्दर्यकरण, प्रचार प्रसार, सरसफाई सामग्री खरिद, पारिश्रमिक, विद्युतीकरण, सञ्चालन खर्च रु.४२ लाख ५३ हजार समेत रु.१ करोड ८५ लाख खर्च गरेको छ। कालीकोट जिल्लाको पचालभर्ना गाउँपालिकाले ५ दिने गाउँ महोत्सव बापत रु.४५ लाख ३३ हजार खर्च गरेको छ। यस किसिमका खर्चलाई निश्चित सीमाभित्र राखेतर्फ ध्यान दिनुपर्दछ।

- २३०. संघीय सञ्चित कोष दाखिला** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३३(क) मा खर्च हुन नसकी बाँकी रहेको सर्वांग अनुदानको रकम कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा फिर्ता गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा आर्थिक विवरण पेश गर्दा निकासा पुरै खर्च देखाउने, बढी खर्च देखाई मौज्दात फिर्ता नगर्ने र बचत रकम स्थानीय सञ्चित कोषमा राख्ने लगायतका कारण १३६ स्थानीय तहले संघीय सञ्चित कोषमा फिर्ता गर्नुपर्ने सर्वांग अनुदान निकासा रु.७१ करोड १८ लाख ५१ हजार फिर्ता गरेका छैनन्। सो रकम संघीय सञ्चित कोष दाखिला गर्नुपर्दछ।
- २३१. मूल्य समायोजन** - खरिद सम्झौताको शर्तबन्दा बढी हुने गरी मूल्य समायोजन भुक्तानी दिन मिल्दैन। विराटनगर महानगरपालिकाबाट शहरी वातावरण सुधार परियोजनाको काममा भेरिएसनबाट नयाँ दररेट कायम भएका र थप भएका आइटमको मूल्य समायोजन भुक्तानी गर्दा भेरिएशन स्वीकृत गरेको निर्णयको ३० दिन अगाडिको मूल्य सूचीलाई आधार लिनुपर्नेमा नलिइ रु.२ करोड ४४ लाख ८४ हजार बढी मूल्य समायोजन भुक्तानी दिएको, धरान उप-महानगरपालिकाले एक खानेपानी आयोजनाको वैदेशिक मुद्रा भुक्तानीतर्फको मूल्य समायोजनको गणना गर्दा सम्झौताको शर्तबमोजिम प्रत्येक आइटमको भार अनुसार गणना गर्नुपर्नेमा फरक गरी गर्दा बढी भुक्तानी गरेको रु.३ करोड ६१ हजार र सिद्धार्थनगर नगरपालिका रुपन्देहीले मोविलाईजेशन पेशकी तथा प्रोभिजनल सम नघटाई कुल विलको रकम गणना गरेको कारण बढी भएको मूल्य समायोजन रु.८८ लाख ४० हजार समेत रु.६ करोड ३३ लाख ८५ हजार असुल हुनुपर्दछ।
- २३२. बढी निकासा** - विद्यालयलाई शिक्षक तलव लगायत अनुदान रकमको भुक्तानी दिँदा रीत पुगे वा नपुगेको जाँच गरी निकासा दिनुपर्ने हुन्छ। पहिले नै निकासा दिएकोमा जाँच नगरी दोहोरो निकासा दिने, पुनः थप निकासा प्रदान गर्ने, अवकास प्राप्तलाई पनि निकासा दिने र दरबन्दीभन्दा बढी निकासा दिने गरेकोले ५६५ स्थानीय तहले विद्यालयलाई दिनुपर्नेभन्दा बढी रु.१२ करोड ३१ लाख २५ हजार निकासा दिएका छन्। निकासा प्रक्रियामा संलग्नलाई जिम्मेवार बनाउनुपर्ने र जाँच नगरी बढी निकासा दिनेलाई कारबाही गरी उक्त रकम असुल गर्नुपर्दछ।
- २३३. सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम** - नेपाल सरकारले जेष्ठ नागरिक, विधवा, पूर्ण अपाङ्ग, एकल महिला, बालबालिका, लोपोन्मुख/आदिवासी जनजाति समेतलाई सामाजिक सुरक्षा भत्ता उपलब्ध गराउदै आएको छ। संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले उपलब्ध गराएको आर्थिक विवरण अनुसार सामाजिक सुरक्षा भत्तामा यो वर्ष रु.३७ अर्ब ४५ करोड ३३ लाख ९२ हजार खर्च भएको छ। सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०७२ अनुसार अन्तिम किस्ताको पेशकी आषाढ २५ गतेभित्र फछ्यौट गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। यो वर्ष रु.२० लाखभन्दा बढी पेशकी बाँकी रही फछ्यौट नभएको सम्बन्धमा नमूना परीक्षण गर्दा प्रदेश नं.२ का ४० स्थानीय तहले रु.८४ करोड १४ लाख ६२ हजार, प्रदेश नं.५ का १३ स्थानीय तहले रु.२४ करोड २४ लाख ९२ हजार र प्रदेश नम्बर १ का १४ स्थानीय तहले रु.१५ करोड ४३ लाख २६ हजार पेस्की फछ्यौट गरेका छैनन्। सो बाहेक मुगुको सारु गाउँपालिकाले रु.३ करोड ९४ लाख ६८ हजार, बागलुङ्को निसीखोला गाउँपालिका रु.१ करोड ३८ लाख ३७ हजार, सल्यानको बागचौर नगरपालिले रु.८८ लाख १४ हजार, जाजरकोटको भेरी नगरपालिकाले रु.३५ लाख १६ हजार र भक्तपुरको सुर्यविनायक नगरपालिकाले रु.२९ लाख ४६ हजार फछ्यौट गरेका छैनन्। तोकिएको समयमा फाँटवारी पेश गरी फछ्यौट नगराउनेलाई कारबाही गर्नुपर्दछ।
- २३४. आर्थिक सहायता** - स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा स्थानीय तहको रकमबाट आर्थिक सहायता, चन्दा, पुरस्कार एवं संस्थागत अनुदान वितरण गर्न पाउने व्यवस्था रहेको देखिदैन। स्थानीय तह ६९ ले रु.६ करोड ३१ लाख २५ हजार आर्थिक सहायता वितरण गरेका छन्। आर्थिक सहायता खर्च लेखो पदाधिकारीलाई जिम्मेवार बनाई यस्तो कार्यमा नियन्त्रण गर्नुपर्दछ।
- २३५. कल्याण कोष** - स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ९१ बमोजिम अवकास कोष सम्बन्धी व्यवस्था छ। स्थानीय तहले स्थानीय सेवाका आफ्नो दरबन्दीमा कार्यरत प्रत्येक कर्मचारीले खाईपाई आएको मासिक तलबबाट १० प्रतिशत रकम कट्टा गरी सो रकम वराबरले हुन आउने रकम थप गरी जम्मा गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। समानीकरण अनुदानबाट ५३ स्थानीय तहले रु.१२ करोड २७ लाख ९ हजार कर्मचारी कल्याण कोषमा रकम ट्रान्सफर गरेका छन्। सप्तरीको राजविराज नगरपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको एकल निर्णयद्वारा वित्तीय समानीकरण अनुदानबाट रु.१ करोड ४० लाख कर्मचारी

कल्याण कोषमा ट्रान्सफर गरेको छ । ऐनमा व्यवस्था नगरी अनुदानबाट सोभै कर्मचारी कल्याण कोषमा रकम ट्रान्सफर गर्न मिल्दैन । उक्त रकम फिर्ता लिई स्थानीय तहको सञ्चित कोषमा दाखिला गर्नुपर्दछ ।

२३६. **सोभै खरिद** - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ८(२) अनुसार खरिद प्रतिस्पर्धा सीमित हुने गरी पटक पटक सोभै खरिद गर्न मिल्दैन । चालु तथा पूँजीगत सम्पति खरिद कार्यमा ३०२ स्थानीय तहले प्रतिस्पर्धा नगराई सोभै खरिद गरी रु.२ अर्ब ५ करोड ८४ लाख ५२ हजार खर्च लेखेका छन् । यसरी ऐन, नियम विपरीत खरिद गर्नेलाई जिम्मेवार बनाउनुपर्दछ ।
२३७. **सवारी साधन खरिद** - स्थानीय तहले खरिद गरेका सवारी साधन तथा मोटरसाइकल सम्बन्धमा लेखापरीक्षणको क्रममा नमूना छानौट गरी परीक्षण गर्दा १७२ स्थानीय तहले २१० चारपाँडे सवारी साधन खरिद गरी रु.९० करोड २६ लाख ५३ हजार र २२१ स्थानीय तहले १ हजार ११८ मोटरसाइकल खरिद गरी रु.२९ करोड १३ लाख ८५ हजार समेत रु.१ अर्ब १९ करोड ४० लाख ३८ हजार खर्च गरेका छन् । ती सवारी साधन स्थानीय तहका प्रमुख र उप-प्रमुख, अध्यक्ष र कर्मचारीको लागि खरिद भएको र सवारी साधन खरिद नगरेका स्थानीय तहले भाडामा लिई सवारी साधन प्रयोग गरेको देखिन्छ । केही स्थानीय तहले आन्तरिक आयबाट सवारी साधन खरिद गरे तापनि अधिकांशले समानीकरण अनुदान रकमबाट खरिद गरेका छन् । जसले गर्दा विकास निर्माण कार्यमा खर्च गर्नुपर्ने समानीकरण अनुदानबाट सुविधा तथा उपभोग सम्बन्धी कार्यमा खर्च गरेको देखिएको छ ।
२३८. **भुक्तानीमा कर** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८ र ८९ मा भुक्तानीमा अग्रिम कर कट्टा गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष विभिन्न स्थानीय तहले नियमानुसार भुक्तानीमा कट्टी गर्नुपर्ने आयकर र बहाल कर रु.१८ करोड ६ लाख ६ हजार कट्टी गरेको पाइएन । कट्टी नगरी भुक्तानी गरेकोमा लाग्ने कर असुल गर्नुपर्दछ ।
२३९. **उठन बाँकी रकम** - निर्धारण भएका र सम्भौतामा तय गरेका उठन बाँकी रकमहरु सम्भौताको शर्तअनुसार निर्धारण गरेको समयभित्र प्राप्त गर्नुपर्दछ । यस सम्बन्धी व्यहोरा निम्न छन् :
- २३९.१. काठमाडौं महानगरपालिकाले फिर्ता हुन बाँकी धराईबाट दिएको सापटी रु.२ करोड ११ लाख असुल गर्न बाँकी रहेको छ । विराटनगर महानगरपालिकाले विभिन्न शुल्क, कर, भाडा, सम्पत्ति लगायतमा रु.७ करोड ५३ लाख ९७ हजार, ललितपुर महानगरपालिकाले शुल्क, कर, भाडा, सम्पत्ति लगायतमा रु.५ करोड ११ लाख २६ हजार, पोखरा महानगरपालिकाले सवारी पार्किङ शुल्क, सटर भाडा, एकीकृत सम्पत्ति कर र निकासी कर समेत रु.३ करोड ७१ लाख ४६ हजार असुल गर्न बाँकी छ ।
- २३९.२. वीरगान्ज उप-महानगरपालिकाले विभिन्न संघ संस्था, आय ठेक्का, सम्पत्ति कर तथा पसल कबल बहाल बापत रु.२५ करोड ११ लाख १७ हजार, भरतपुर महानगरपालिकाले राजस्व बक्यौता रहेको रु.४० लाख ३७ हजार, जनकपुर उप-महानगरपालिकाले हाटबजार ठेक्काको रु.५२ लाख, हेटौडा नगरपालिकाले रु.४३ लाख ७५ हजार, बेलौरी नगरपालिकाले रु.२४ लाख १२ हजार गौशाला नगरपालिका महोत्तरीले हाटबजार आय ठेक्का बापत रु.२१ लाख ७७ हजार समेत रु.२७ करोड ७३ लाख १८ हजार असुल गरेको छैन ।
- उल्लेखित उठन बाँकी रकम असुल गरी स्थानीय सञ्चित कोषमा दाखिला गर्नुपर्दछ ।
२४०. **अनुत्पादक एवं वितरणमूखी खर्च** - स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ७६ बमोजिम खर्चको वर्गीकरणबमोजिम नोक्सानी, व्ययभार, अनुत्पादक र वितरणमूखी खर्चलाई नियन्त्रण गरी आय-व्यय सम्बन्धी कारोबारको लेखा जिम्मेवारीपूर्वक राख्नुपर्ने व्यवस्था छ । स्थानीय तह २२ ले खर्चको वर्गीकरण तथा व्याख्या अनुरूप खर्च नगरी होम ट्यूशन, निजी आवास मर्मत, सरकारी सामान निजी आवासमा प्रयोग, व्यक्तिगत क्षतिको अनुदान, अधिक मर्मत, असम्बन्धित आर्थिक सहायता, सडक नपुगेको स्थानमा सवारी खरिद, अनुदानबाट बाह्य भ्रमण, मोटरसाइकल चालक खर्च, इन्धनको निजी प्रयोग, बजेट भाषणमा पारिश्रमिक, पिकनिक लगायतका वितरणमूखी तथा अनुत्पादक खर्च बापत रु.१ करोड ५१ लाख ८३ हजार भुक्तानी गरेका छन् । वितरणमूखी तथा अनुत्पादक खर्च नियन्त्रण गर्नुपर्ने र खर्च लेख्ने पदाधिकारीलाई जिम्मेवार समेत बनाउनु पर्दछ ।
२४१. **रकम मस्यौट** - कटारी नगरपालिका उदयपुरका एक अधिकृतले सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको रकम वितरणमा स्थानीय सञ्चित कोषबाट रु.६६ करोड २८ लाख ३७ हजार चेकबाट ट्रान्सफर गर्ने सिलसिलामा सो रकममध्ये दुई चेकको कारोबारको भुक्तानी रु.३ करोड ९८ लाख ३७ हजार आफ्नो बैंक खातामा ट्रान्सफर गरेका छन् । कार्यालयले मस्यौट गरेको उक्त रकमलाई आर्थिक अनियमितताको खर्च शीर्षकमा बजेट खर्च लेखाङ्गन गरेको छ । आर्थिक अनियमितता एवं मस्यौट गरेको रकम प्रचलित कानूनबमोजिम विभागीय कारबाही समेत गरी निजबाट असुल गर्नुपर्दछ ।

परिच्छेद ४

भविष्यमा गर्नुपर्ने सुधार

१. **बजेट तथा खर्च व्यवस्थापन** - दीर्घकालीन योजनाको प्राथमिकता, सहायता प्राप्तीको सुनिश्चितता, त्रिवर्षीय खर्च प्रक्षेपण समेतको आधारमा गरिबी निवारण, लैंड्रिंग र दीर्घो विकासका लक्ष्य प्राप्ति हुने गरी प्रतिफलमुखी क्षेत्रमा बजेट विनियोजन गर्नुपर्दछ । बजेट खर्च गर्दा मितव्यिता र दक्षता कायम गरी अनुत्पादक खर्च नियन्त्रण गर्नुपर्दछ । बजेट तथा खर्च व्यवस्थापनलाई कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन एवं सम्बन्धित कर्मचारीको वृत्ति विकाससँग आवद्ध गरी आवश्यकतानुसार दण्ड पुरस्कारको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
२. **वैदेशिक सहायता** - सबै वैदेशिक सहायतालाई राष्ट्रिय बजेट प्रणालीमा आवद्ध गर्दै अन्तर्राष्ट्रिय गैररसरकारी संस्थाले खर्च गर्ने परिपाटी नियन्त्रण गर्नुपर्दछ । निश्चित वर्ग र धर्म प्रचारमा केन्द्रीत भएका, धार्मिक तथा सांस्कृतिक सद्भावमा असर पर्ने प्रकृतिको वैदेशिक सहायता स्वीकृत नगर्ने एवं वैदेशिक सहायता परिचालनको क्षमताको अभिवृद्धि मार्फत प्राप्त सहायताको पूर्णउपयोग गर्दै खर्च रकम समयमा सोधभर्ना प्राप्त गर्नुपर्दछ ।
३. **आयोजना व्यवस्थापन** - आयोजना निर्माणको लागि आवश्यक स्रोत साधनको उपलब्धता एवं निर्माण व्यवसायीको क्षमता विश्लेषण गरी राष्ट्रिय निर्माण क्षमताको निर्धारण गर्नुपर्दछ । आयोजना छनौट प्रकृयाको अवलम्बन, राष्ट्रिय गैरवका आयोजना तथा अन्य विकास निर्माण कार्यमा देखिएका समस्या समाधान गर्दै समयमै सम्पन्न गरी आयोजनाको समय र लागत दुवै बढ्दि हुने हालको अवस्थामा सुधार गर्नुपर्दछ । साथै नतिजामुखी सूचकको आधारमा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गरी आयोजना प्रमुखलाई जिम्मेवार बनाउने एवं अनुगमन मूल्याङ्कन प्रणालीलाई थप प्रभावकारी बनाउनु पर्दछ ।
४. **खरिद व्यवस्थापन** - ठेक्का व्यवस्थापन, कार्यान्वयन, कार्यतालिका, म्याद थप, भेरिएसन, मूल्य समायोजन, निर्माण कार्यको गुणस्तर र अनुगमनमा देखिएका कमी कमजोरी सुधार गर्नुपर्दछ । समयमै कार्यसम्पन्न नगर्ने निर्माण व्यवसायीलाई सम्झौताबमोजिम कारबाही गरी कार्य सम्पन्न गर्नुपर्दछ । डिजाईन एजबिल्ट ठेक्कामा लागत अनुमान तयार गर्ने नम्स्य, बोलपत्र सम्बन्धी कागजात, मूल्य समायोजन लगायतका विषयमा स्पष्ट कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्दछ । साथै सार्वजनिक निजी साफेदारी, निर्माण स्वामित्व सञ्चालन हस्तान्तरण (बूट), इन्जिनियरिङ प्रोफ्योरेमेण्ट कन्ट्र्याक्ट एवं सञ्चालन तथा वित्तीय लिजका प्रस्ताव आक्षान एवं मूल्याङ्कन गर्न मार्गदर्शन, निर्देशिका, मूल्याङ्कनको आधार तय नभएकोले तयार गर्नुपर्दछ ।
५. **सार्वजनिक सम्पत्तिको संरक्षण र उपयोग** - सार्वजनिक एवं गुठी जग्गा र वनको जग्गामा रहेको अतिक्रमणको लगत अद्यावधिक गरी अतिक्रम हटाई संरक्षण गर्ने, सरकारी स्वामित्वमा रहेका घर, जग्गा, सवारीसाधन लगायतका सम्पत्तिको अभिलेख अद्यावधिक गरी सोको संरक्षण, उपयोग गर्नुपर्दछ । खानी उत्खनन, विद्युत उत्पादनको अनुमति, नबीकरण एवं उत्पादन अनुगमनको व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउनु पर्दछ । भेटीघाटी व्यवस्थापन र सम्पदाको मर्मत सम्भार र संरक्षण गर्नुपर्दछ ।
६. **सेवा प्रवाह** - सबै सार्वजनिक निकायले सेवाग्राहीका माग र उपलब्ध सार्वजनिक स्रोतको अधिकतम उपयोग गरी सेवा प्रवाहलाई मितव्यी, प्रभावकारी र दक्षतापूर्वक सञ्चालन गर्न सेवा प्रवाहको मापदण्ड निर्धारण गर्नुपर्दछ । सेवाग्राहीको बढी चाप रहने मालपोत, नापी, वैदेशिक रोजगार, यातायात व्यवस्था लगायतका कार्यालयमा चक्रीय समय प्रणाली, टोकन प्रणाली, एकद्वार सेवा प्रणाली र हेल्पडेस्क प्रणाली कार्यान्वयनमा ल्याई मध्यस्थ वा बिचौलीयाको भूमिका न्यून गर्ने, सेवाग्राहीको समय र लागत घटाउन विद्युतीय माध्यमबाट सेवा प्रवाह गर्ने व्यवस्था गरिनुपर्दछ । स्वास्थ्य सेवामा सहज पहुँच र निःशुल्क पाठ्यपुस्तकको समयमै वितरण, नियमति बजार अनुगमन मार्फत सेवा प्रवाहलाई थप प्रभावकारी बनाउदै सेवाग्राही सन्तुष्टि, नागरिक वडापत्रको कार्यान्वयन अनुगमन गर्दै गुनासो एवं सार्वजनिक सुनुवाई प्रक्रियामा थप सुधार गर्नुपर्दछ ।
७. **राजस्व प्रशासनमा सुधार** - राजस्वको प्रक्षेपण प्रणालीमा सुधार, कर तथा गैरकरका दरहरूलाई समसामयीक बनाई राजस्वको लक्ष्य निर्धारण, कारोबार गर्ने सबैलाई करको दायरामा ल्याउने, कर परिपालनाको स्तर बढाउने एवं कर परीक्षणको दायरा बढाउदै कर परीक्षकलाई जिम्मेवार बनाउनु पर्दछ । भन्सार मूल्याङ्कनलाई यथार्थपरक बनाई सूचना प्रविधिमार्फत सबै नियमनकारी निकायमा अन्तर आवद्धता गर्ने, भन्सार दरबन्दी व्याख्यालाई थप स्पष्ट गर्ने, विलिङ्ग सफ्टवेयरको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी आन्तरिक राजस्व विभागसँग लिङ्ग हुने व्यवस्था मिलाउने, पटके निर्णयबाट दिने राजस्व छुटको असर विश्लेषण गरी आवश्यक पुनरावलोकन गर्ने, सबै पेशा र व्यवसाय गर्नेलाई स्थायी लेखा नम्बर उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाउनु

पर्दछ । आयात निर्यात, घरजग्गा, वस्तु तथा सेवाको विक्रीमा न्यून बीजकीकरण र न्यून मूल्याङ्कन नियन्त्रण, अन्तर निकाय सूचना आदान प्रदान गर्दै सबै पेशा तथा व्यवसायलाई करको दायरामा ल्याउने र निश्चित रकमभन्दा बढीको शेयर, घरजग्गा तथा सम्पत्ति खरिद गर्दा कर चुक्ता पेस गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ । कर विवादलाई समयमै निरूपण गर्ने, राजस्व बक्तौता कडाईका साथ असुली गर्ने, कर प्रयोजनको लागि ऋण पूँजीको अनुपात निर्धारण गर्नुपर्दछ । सामाजिक संजाल, सोसियल मिडिया, अन लाईन व्यवसाय लगायत विद्युतीय कारोबारमा कर लिने गरी कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

८. **वित्तीय व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित कानून** - सार्वजनिक जवाफदेहीता तथा पारदर्शिता अभिवृद्धि गरी वित्तीय सुशासन कायम गर्ने आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ मा रहेका जरिवाना सम्बन्धी व्यवस्था समयानुकूल परिमार्जन गर्नुपर्ने, सार्वजनिक क्षेत्रका नियन्त्रक र नियन्त्रित निकाय तोकी जिम्मेवारी र जवाफदेहीताको निर्धारण गर्ने र प्रत्येक मन्त्रालयमा लेखापरीक्षण समितिको गठन गर्नुपर्दछ । निर्माण कार्यको पेस्कीको सीमा घटाउने र पेशकीमा व्याज लिने व्यवस्था गर्ने, परामर्श सेवामा कार्यसम्पादन जमानतको व्यवस्था गर्ने, सबै कार्यालयले प्रयोग गर्ने मसलन्द लगायतका सामग्रीमा एकीकृत ठेक्का व्यवस्थापनबाट दर निर्धारण गर्ने, म्याद थप सम्बन्धी व्यवस्थाको अधिकतम सीमा निर्धारण गर्ने र निर्माण कार्यको त्रुटी सच्याउने अवधि थप गर्नेगरी कानूनमा सुधार गर्नुपर्दछ । निर्माण पूर्वको सम्पूर्ण तयारी पूरा भएपछि, मात्र बोलपत्र गर्ने र यस्तो कार्य समयै कार्यसम्पन्न नगरी निर्माण कार्य अद्युरो राखेलाई कारबाही गर्ने, खरिद सम्भौताको म्याद थप भएको अवस्थामा मूल्य समायोजन प्रदान नगर्ने कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्दछ । निर्माण कार्यको त्रुटीपूर्ण ड्राइड, डिजाइन वा लागत अनुमान तयार गर्ने र स्वीकृत गर्नेलाई जिम्मेवार बनाउने आधार र मापदण्ड सहितको कानूनी व्यवस्था एवं निर्माण व्यवसायीले आफ्नो पूँजी, उपकरण, जनशक्तिको आधारमा लिनसक्ने कामको अनिवार्य घोषणा गर्न लगाई क्षमताभन्दा बढी काम हुने देखिएमा बोलपत्र अमान्य हुने कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
९. **वित्तीय उत्तरदायित्व पालना** - संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट सम्पादित कार्यको सम्पूर्ण जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व सम्बन्धित निकायको लेखा उत्तरदायी अधिकृत हुने व्यवस्थालाई प्रभावकारी कार्यान्वयन, निर्वाचित/मनोनित पदाधिकारीबाट भएको निर्णय प्रति उत्तरदायी बनाउने, सार्वजनिक संस्थान र निश्चित रकमभन्दा माथिका आयोजना सञ्चालनका सूचकहरु तयार गरी सोका आधारमा कार्यसम्पादन सम्भौता अनुसार संस्थान प्रमुख तथा आयोजना प्रमुखको नियुक्ती, निश्चित तह भन्दा माथी कार्यरत कर्मचारी तथा राजनैतिक पदाधिकारीको वित्तीय उत्तरदायित्व पालना स्थितिको मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ । लेखा विवरण पेश नगर्ने, आन्तरिक तथा अन्तिम लेखापरीक्षण नगराउने पदाधिकारीलाई विभागीय कारबाही हुने व्यवस्था एवं वित्तीय व्यवस्थापन पक्षसँग सम्बन्धित विषयमा नियमनकारी निकायबीच सूचना आदान प्रदान गर्ने संयन्त्रको विकास गर्नुपर्दछ ।
१०. **सूचना प्रविधिको उपयोग** - सूचना प्रविधिको उपयोग मार्फत सूचना आदान प्रदान, सङ्कलन, सेवा प्रवाह, पारदर्शिता र निर्णय प्रक्रिया लगायतका विषयलाई समय र लागत प्रभावी बनाउन कार्यालयमा यसको प्रयोग बढाउने, कार्यालयमा प्रयोग हुने सफ्टवेयर सूचना प्रविधि विभागबाट स्वीकृत गराउने, प्रयोगमा आएका प्रविधिको सिस्टम अडिट मार्फत विश्वसनीयता सुनिश्चित गर्ने एवं समान कार्य प्रकृति भएका निकायले एउटै सूचना प्रविधि प्रणालीको माध्यमबाट सेवा प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।
११. **लेखाङ्कन तथा प्रतिवेदन प्रणाली** - संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा सार्वजनिक क्षेत्रको लागि नेपाल सार्वजनिक क्षेत्र लेखामान पूर्णरूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्दछ । अन्तर्राष्ट्रिय मानदण्डको आधारमा लेखा तथा लेखाङ्कन प्रणाली अद्यावधिक गर्नुपर्दछ । लेखाङ्कनका लागि प्रयोगमा रहेको कम्प्युटरमा आधारित एकीकृत सरकारी लेखाप्रणाली (सिग्यास) को अतिरिक्त प्रदेश तथा स्थानीय तहको कारोबार समेतलाई समेट्न एकीकृत प्रतिवेदनको सफ्टवेयर लागू गरी वित्तीय प्रतिवेदन प्रणालीमा प्रभावकारिता ल्याउनुपर्दछ । प्रदेश तथा स्थानीय तहको आमदानी र खर्चलाई संघीय वित्तीय प्रतिवेदनमा एकीकृत हुने व्यवस्था मिलाई एकीकृत वित्तीय प्रतिवेदन तयार गर्नुपर्दछ ।
१२. **आन्तरिक नियन्त्रण तथा आन्तरिक लेखापरीक्षण** - संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहले कार्य प्रकृतिअनुसार क्षेत्रगत आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली र आचारसंहिता निर्माण गरी कार्यान्वयन र सोको निरन्तर अनुगमन गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ । आन्तरिक लेखापरीक्षणको कार्यात्मक स्वतन्त्रता कायम हुनेगरी संगठनात्मक व्यवस्था, पेशागत सक्षमता, मार्गदर्शन, मानदण्ड, निर्देशिकाको कार्यान्वयन, क्षमता अभिवृद्धि तथा सुपरीवेक्षण मार्फत आन्तरिक लेखापरीक्षणको प्रभावकारिताको अभिवृद्धि गर्नुपर्दछ ।
१३. **अन्तिम लेखापरीक्षणको सबलीकरण** - लेखापरीक्षण संस्थामा संलग्न कर्मचारीहरुको पेशागत स्वतन्त्रता कायम राखन प्रशासनिक तथा वित्तीय स्वतन्त्रता प्रत्याभूत गर्न बजेट तथा भौतिक स्रोत साधन उपलब्ध

हुनुपर्दछ । साथै महालेखापरीक्षकको कार्यालयका कर्मचारीको प्रशासन सोही कार्यालयबाट हुने व्यवस्था गर्नुपर्दछ । लेखापरीक्षणको नीति, मानदण्ड र कार्यविधिलाई अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास समेतको आधारमा अद्यावधिक गर्दै लेखापरीक्षकको व्यवसायिक विकासका कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्दछ । लेखापरीक्षणको गुणस्तर नियन्त्रण र गुणस्तर आश्वस्तता पुनरावलोकन व्यवस्थालाई थप प्रभावकारी बनाउनुपर्दछ । वित्तीय, नियमितता, कार्यमूलक, वातावरणीय, सूचना प्रविधि, सामयिक लगायत विषयगत लेखापरीक्षणमा कर्मचारीको क्षमता विकासका लागि थप स्रोत साधनको व्यवस्था गर्नुपर्दछ । सबै खर्च इकाईसम्म पुगेर स्थलगत लेखापरीक्षण गर्ने प्रणालीलाई पुनरावलोकन गरी लेखापरीक्षण गर्नुपर्ने सबै निकायहरूलाई नियन्त्रक निकाय र नियन्त्रित निकायमा वर्गीकरण गरी नियन्त्रक निकाय मातहतमा रहेका कार्यालयहरूको लेखापरीक्षण सबै निकाय नगर्इ जोखिममा आधारित भई नियन्त्रक निकायको लेखापरीक्षण गर्दा समावेश गर्ने र नियन्त्रित निकायको जिम्मेवारी नियन्त्रक निकायले लिनुपर्ने गरी कानून संशोधनको व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ । विद्यमान संघीय संरचना अनुरूप प्रदेश तहसम्म कार्यालयको भौगोलिक उपस्थितिको लागि कार्यालयको विद्यमान सांगठनिक संरचना विस्तार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

१४. प्रदेशको वित्तीय व्यवस्थापन - प्रदेश तहको वित्तीय व्यवस्थापनमा सुधार गर्न खर्च व्यवस्थापनमा सुधार गर्दै बजेट विनियोजन, खर्च र उपलब्धिलाई कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनसँग आवद्ध गर्ने, अनुत्पादक खर्च नियन्त्रण गर्ने प्रदेश गौरवका आयोजना र प्राथमिकता प्राप्त आयोजना छनौट गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ । नेपालको संविधान बमोजिम प्रदेशस्तरबाट निर्माण हुने कानून संघीय कानूनसँग सामन्जस्यता हुने गरी निर्माण गर्ने र सबै पदाधिकारीहरूको सेवा सुविधा सम्बन्धमा एकरूपता हुने गरी मापदण्ड तयार गरी लागु गर्नुपर्दछ । प्रचलित कानून बमोजिम कार्य सम्पादन गर्न आ-आफ्नो कामको प्रकृति अनुसारको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली तयार गरी लागु गर्ने र सेवाग्राहीको समय र लागत घटाउन उपयुक्त सेवा प्रवाह प्रणालीको अवलम्बन गर्नुपर्दछ । अन्तर सरकारी वित व्यवस्थापन ऐन, २०७४ बमोजिम अधिकार क्षेत्र अन्तर्गत पर्ने विषयमा राजस्व संकलनलाई प्रभावकारी बनाउनुपर्दछ । महालेखापरीक्षकको स्वीकृत ढाँचामा प्रदेश तहको संचित कोष हिसाब तयार गर्ने, प्रदेश तहको वार्षिक लेखापरीक्षण प्रतिवेदन प्रदेश सभा मार्फत प्रदेश सार्वजनिक लेखा समितिमा प्रस्तुत गरी छलफल गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।

१५. स्थानीय तहको वित्तीय व्यवस्थापन - स्थानीय तहको वित्तीय व्यवस्थापनमा सुधार एवं स्रोत साधनको उपयोगलाई प्रभावकारी बनाउन बजेट तर्जुमा, कार्यान्वयन र खर्च व्यवस्थापनमा सुधार गर्दै बजेट विनियोजन, खर्च र उपलब्धिलाई कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनसँग आवद्ध गर्ने, अनुत्पादक खर्च नियन्त्रण गर्ने मापदण्ड बनाई लागु गर्ने, टुक्रा टुक्रा आयोजनामा बजेट छर्ने प्रवृत्ति नियन्त्रण गर्ने र प्राथमिकता प्राप्त आयोजनामा लगानी गर्ने गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ । नेपालको संविधान बमोजिम स्थानीय स्तरबाट निर्माण हुने कानून संघीय कानूनसँग सामन्जस्यता हुने गरी निर्माण गर्ने र सबै पदाधिकारीहरूको सेवा सुविधा सम्बन्धमा एकरूपता हुने गरी मापदण्ड तयार गरी लागु गर्नुपर्दछ । प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालयले स्थानीय तह समेतको चौमासिक आय व्यय विवरण सङ्कलन गरी संघीय अर्थ मन्त्रालयमा पठाउने व्यवस्था हुनुपर्दछ । महालेखापरीक्षकको स्वीकृत ढाँचामा स्थानीय तहको संचित कोष हिसाब तयार गर्ने एवं स्थानीय तहको बेरुजू फछ्यौट गर्ने प्रयोजनको लागि स्वार्थ बाभिने व्यवहार हुन नदिने प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्दछ ।

१६. संगठित संस्था तथा समितिहरूको लेखापरीक्षण - संगठित संस्था तथा समितिले तोकेको लेखामान बमोजिम वित्तीय विवरण तयार गरी समयमै लेखापरीक्षण गराउनु पर्दछ । संगठित संस्थामा सरकारले गरेको लगानीको तुलनामा प्राप्त प्रतिफल न्यून देखिएको सम्बन्धमा समीक्षा गरी व्यवस्थापनमा सुधारका उपयुक्त विकल्प अवलम्बन गर्नुपर्दछ । साथै अधिकांश स्वामित्व भएका संगठित संस्थाहरूको लेखापरीक्षक नियुक्ति गर्दा महालेखापरीक्षकको परामर्श लिई समयमै लेखापरीक्षण सम्पन्न गर्नुपर्दछ ।

१७. सूचना प्रबाह एवं समन्वय - अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, महालेखापरीक्षकको कार्यालय, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, अर्थ मन्त्रालय, महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय, सम्पत्ति शुद्धिकरण अनुसन्धान विभाग, अन्तरिक राजस्व विभाग, भन्सार विभाग, राजस्व अनुसन्धान विभाग, नेपाल राष्ट्र बैड जस्ता नियमनकारी निकायबीच वित्तीय व्यवस्थापन पक्षसँग सम्बन्धित सूचना आदान प्रदान गर्ने संयन्त्रको विकास गर्नुपर्दछ । सरोकारवाला, संसदीय समिति, सरकारी निकाय, विश्वविद्यालय, बोर्ड, सञ्चारकर्मावीच नियमित अन्तर्रकिया आयोजना गर्नुपर्दछ ।

१८. अनुगमन, सम्परीक्षण र निर्णय कार्यान्वयन - आर्थिक कार्यविधी ऐन, २०५५ मा उल्लेख भएको नियन्त्रित पदाधिकारीले बेरुजू फछ्यौट र सोको अनुगमन गरी समयमै बेरुजू राफसाफ गर्नुपर्दछ । साथै सार्वजनिक लेखा समितिले गरेको निर्णय तथा निर्देशनको अभिलेख राखी सोको कार्यान्वयनको अनुगमनलाई प्रभावकारी बनाउनु पर्दछ ।

परिच्छेद - ५

कार्यालय गतिविधि

१. हीरक-जयन्ती समारोह - महालेखापरीक्षकको कार्यालयको ६० औं वार्षिकोत्सव (हीरक-जयन्ती) कार्यक्रम २०७५ आषाढ १५ गते सम्माननीय राष्ट्रपति श्रीमती विद्यादेवी भण्डारीज्यूको सम्पुस्थितिमा सम्पन्न भयो । कार्यक्रममा सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूले लेखापरीक्षण विधि र पद्धतिमा गरिएका सुधार एवं सम्बन्धित पदाधिकारीहरुलाई जिम्मेवार तथा जवाफदेही बनाउन गरिएको प्रयासका बावजुद बढ़दै गएको बेरुजू अड्डले सार्वजनिक निकायहरुको वित्तीय अनुशासनमा कमी रहेको स्थिति इङ्गित गरेको बताउदै बजेट अनुशासन, खरिद व्यवस्थापन, आयोजना व्यवस्थापन, जिम्मेवारी र जवाफदेहिता, आन्तरिक नियन्त्रण तथा सेवाप्रवाह लगायतका विषयमा महालेखापरीक्षकको प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएका टिप्पणी सहितका सुभावहरुको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा सम्बन्धित निकायको ध्यानाकर्षण गराउनु भएको थियो ।

सो अवसरमा महालेखापरीक्षकले सुशासन कायम गर्ने सन्दर्भमा “जनहितका लागि जवाफदेहिता, पारदर्शिता र निष्ठाको प्रबर्द्धन गरी विश्वसनीय संस्था हुन प्रयत्नशील रहने र सार्वजनिक कोषको दक्षतापूर्ण उपयोग सम्बन्धमा स्वतन्त्र एवं गुणस्तरीय लेखापरीक्षण सेवा प्रदान गर्ने” गन्तव्य निर्धारण गरी योजनाबद्द ढङ्गले अगाडि बढेको, आगामी आर्थिक वर्षमा लेखापरीक्षणलाई थप प्रभावकारी बनाउन वित्तीय र नियमितताको अतिरिक्त राष्ट्रिय महत्वका विषयहरु छनौट गरी कार्यमूलक, वातावरणीय र सूचना प्रविधि लेखापरीक्षणको संख्या वृद्धि गरिने योजना रहेको विषय उल्लेख गर्नुभएको थियो ।

२. लेखापरीक्षण प्रवेश बैठक - सम्माननीय प्रधानमन्त्री श्री के.पी.शर्मा ओलीको उपस्थितिमा नेपाल सरकारका मुख्य सचिव, संघीय संसद सचिवालयका महासचिव, सर्वोच्च अदालतका मुख्य रजिस्ट्रार लगायत नेपाल सरकारका लेखा उत्तरदायी अधिकृतहरुको सहभागितामा आर्थिक वर्ष २०७४।७५ को लेखापरीक्षण योजना सम्बन्धी बैठक २०७५ श्रावण १५ गते प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारमा सम्पन्न भयो ।

कार्यक्रममा सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले आर्थिक कारोबारमा रहेका कानूनी जटिलता र वित्तीय अनुशासनका सम्बन्धमा आफ्नो धारणा राष्ट्रै बढ़दै बेरुजूले सार्वजनिक प्रशासनमा रहेको आर्थिक अनुशासनको स्तर मापन हुने, समग्र मुलुकी प्रशासनको आर्थिक कारोबारमा शुद्धता, स्वच्छता र पारदर्शिता कायम गर्न राजनैतिक नेतृत्वको महत्वपूर्ण भूमिका रहने, सार्वजनिक निकायमा रहेको बेरुजू फछ्यौटमा तदारुकता देखाई आगामी दिनमा बेरुजू सिर्जना हुन निर्देशर्त ध्यानाकर्षण गराउनु भएको थियो । साथै बेरुजूभित्र रहेका गम्भीर प्रकृतिका भ्रष्टाचारजन्य कियाकलाप पहिचान गरी कारबाही गर्न तथा मुलुकको समृद्धिका लागि वित्तीय अनुशासन र सेवा प्रवाहमा उल्लेख्य सुधार गर्ने विषयमा नितिजामूखी कार्य गर्न नेपाल सरकारका लेखा उत्तरदायी अधिकृतहरुलाई निर्देशन दिनुभएको थियो ।

यसै क्रममा महालेखापरीक्षकबाट सर्वोच्च अदालतका सम्माननीय कायममुकायम प्रधानन्याधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र, मुख्य रजिस्ट्रार, रजिस्ट्रार लगायतका कर्मचारीसँग २०७५ श्रावण ३१ गते, संघीय संसद, प्रतिनिधि सभाका सम्माननीय सभामुख श्री कृष्णबहादुर महरा तथा राष्ट्रिय सभाका सम्माननीय अध्यक्ष श्री गणेशप्रसाद तिमिल्सिनासँग २०७५ भाद्र ५ गते भेटघाट गरी समग्र आर्थिक अनुशासनका विषयमा छलफल गर्नुभयो । यस्तै सम्माननीय प्रधानध्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शम्शेर राणासँग समेत भेटगरी लेखापरीक्षण प्रक्रिया र प्रतिवेदन बारे छलफल भएको थियो ।

३. संगठन संरचना र दरबन्दी स्वीकृत - नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को २०७५।शः३२ को निर्णयानुसार महालेखापरीक्षकको कार्यालयको संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण प्रतिवेदन अनुसार कार्यालयको नयाँ संगठन संरचना र दरबन्दी स्वीकृत भएको छ । साविकमा विभिन्न पदमा गरी ४४८ दरबन्दी कायम रहेकोमा हाल कार्यालयको कर्मचारी दरबन्दी संख्या ६१४ पुरोको छ । स्वीकृत संगठन संरचना र दरबन्दी पश्चात् महालेखापरीक्षकको कार्यालयको ७ वटै प्रदेशमा सम्पर्क कार्यालय स्थापना र सञ्चालनमा आउने छन् । जसबाट संघीय संरचना अनुसार संघीय, प्रदेश र स्थानीय तहको लेखापरीक्षण कार्य तोकिए बमोजिम सम्पादन गर्न एवं लेखापरीक्षण कार्यलाई विश्वसनीय र गुणस्तरीय बनाउन सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

४. अन्तरक्रिया कार्यक्रम - महालेखापरीक्षकको कार्यालयको आयोजनामा २०७५ मंसिर र माघ महिनामा संघीय, प्रदेश र स्थानीय तहको लेखापरीक्षण सम्बन्धी संवैधानिक र कानूनी व्यवस्था तथा प्रतिवेदन

प्रणाली लगायत समसामयिक विषयमा सातै प्रदेशका प्रदेश प्रमुख, मुख्यमन्त्री सहित प्रदेशका मन्त्रीहरु र प्रदेश सभाका सभामुख, प्रदेश प्रमुख सचिव, प्रदेश सचिवहरु लगायतका पदाधिकारीहरुसँग महालेखापरीक्षकको उपस्थितिमा ७ वटै प्रदेशमा प्रदेश स्तरीय अन्तरक्रिया तथा छलफल कार्यक्रम सम्पन्न भयो ।

त्यसैगरी ७ वटै प्रदेशका कैलाली, सुर्खेत, रुपन्देही, कास्की, चितवन, मकवानपुर, पर्सा, धनुषा, सप्तरी, सुनसरी, मोरङ्ग, काभेपलाञ्चोक, सिन्धुपाल्चोक र धादिङ्ग सहित १५ जिल्लामा ३६ कार्यक्रम सम्पन्न भएको थियो । ती कार्यक्रममा जिल्ला समन्वय समितिका प्रमुख, स्थानीय तहका प्रमुख, प्रमुख जिल्ला अधिकारी, जिल्ला स्थित सरकारी निकायका प्रमुख, लेखा प्रमुख, पत्रकार र नागरिक समाजका प्रतिनिधि लगायत करिब ५ हजार पदाधिकारीहरुसँग छलफल तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रम सम्पन्न गरिएको थियो । कार्यक्रममा सहभागीका तर्फबाट स्थानीय तहको कार्यसम्पादन अवस्था, देखिएका समस्या तथा चुनौतीहरु तथा लेखापरीक्षणका विविध विषयमा राखिएका जिज्ञासा एवं गुनासाको सम्बोधन गरिएको थियो ।

५. एकीकृत वित्तीय व्यवस्थापन सुधार आयोजना - विश्व बैंकको सहयोगमा सञ्चालित एकीकृत वित्तीय व्यवस्थापन सुधार आयोजनाको कम्पोनेन्ट २ अन्तर्गत महालेखापरीक्षकको कार्यालयको सुदृढीकरण आयोजना २०७५।३।१३ बाट कार्यान्वयनमा आएको छ । यस आयोजना अन्तर्गत लेखापरीक्षण मानदण्डमा समसामयिक सुधार गर्ने, लेखापरीक्षणलाई थप प्रभावकारी र गुणस्तरीय बनाउने, कर्मचारीको कार्य क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, सूचना प्रविधि प्रणालीमा आधारित विद्युतीय लेखापरीक्षण पद्धतिको प्रवर्द्धन गर्ने, सार्वजनिक क्षेत्रको लेखापरीक्षणमा नागरिक सहभागिताको अभिवृद्धि गर्दै लैजाने लगायतका कार्यक्रमहरु समावेश छन् । महालेखापरीक्षकको कार्यालयको लागि बहुदाता कोषबाट अमेरिकी डलर ४० मिलियन अनुदान सहयोग रहने छ । उक्त आयोजना ३ वर्षका लागि सञ्चालनमा रहनेछ ।

६. लेखापरीक्षण सल्लाहकार समिति - लेखापरीक्षणको विश्वसनीयता र गुणस्तर अभिवृद्धि गर्दै यसका कानूनी, प्रक्रियागत तथा व्यवहारिक पक्षमा सुधार गर्ने तथा लेखापरीक्षण प्रतिवेदनको कार्यान्वयनमा सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले विभिन्न क्षेत्रमा विशेषज्ञता हासिल गरेका १६ जना व्यक्ति सम्मिलित लेखापरीक्षण सल्लाहकार समिति गठन भएको छ । यस वर्ष उक्त समितिको बैठक २ पटक बसी संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको लेखापरीक्षण विधि, पद्धति र लेखापरीक्षणले सम्बोधन गर्नुपर्ने प्रमुख विषय तथा प्रतिवेदनको प्रभावकारी कार्यान्वयन सम्बन्धमा महालेखापरीक्षकलाई महत्वपूर्ण राय सुझाव प्राप्त भएको छ ।

७. लेखापरीक्षण ऐनको प्रमाणिकरण - लेखापरीक्षण सम्बन्धी कानूनलाई समयानुकूल बनाउने उद्देश्यले संघीय संसदबाट स्वीकृत भएको लेखापरीक्षण सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूबाट २०७५ चैत्र १५ गते प्रमाणिकरण भएको छ । त्यस पश्चात् साविकको लेखापरीक्षण ऐन, २०४८ खारेज भई नयाँ लेखापरीक्षण ऐन, २०७५ कार्यान्वयनमा आएको छ ।

उक्त ऐनमा विविध विषय र सामयिक लेखापरीक्षण, अनुदान र सहायताको लेखापरीक्षण, महालेखापरीक्षकको कार्यालय विस्तार तथा प्रदेश र स्थानीय तहको लेखापरीक्षण सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको छ । ऐनले प्रतिवेदन प्रणालीमा थप स्पष्टता, महालेखापरीक्षकले निर्देशन दिन सक्ने व्यवस्था, कारबाहीका लेखी पठाउन सक्ने विषय, उत्कृष्ट कार्य सम्पादन गर्ने कर्मचारीलाई पुरस्कार दिन सक्ने, अधिकार प्रत्यायोजन, नियम बनाउन सक्ने तथा मानदण्ड वा निर्देशिका जारी गर्न सक्ने लगायतका विषयमा थप कानूनी व्यवस्था गरेको छ ।

त्यसैगरी ऐनमा चल वा अचल राष्ट्रिय सम्पत्तिको ठूलो हानि नोक्सानी भएको वा तत्कालै कारबाही नगरे त्यस्तो नोक्सानी हुन सक्ने देखिएमा महालेखापरीक्षकले जुनसुकै बेला त्यस्तो कारोबारको लेखापरीक्षण गरी सम्माननीय राष्ट्रपति वा प्रदेश प्रमुख समक्ष प्रतिवेदन पेश गर्न सक्ने व्यवस्था समेत समावेश भएको छ । लेखापरीक्षण सम्बन्धमा भएको कानूनी सुधारले आगामी दिनमा लेखापरीक्षण कार्यलाई थप विश्वसनीय र गुणस्तरीय बनाउन तथा यसका समग्र पक्षमा सकारात्मक सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

८. लेखा ढाँचा र आर्थिक संकेत वर्गीकरणको स्वीकृति - प्रदेश तथा स्थानीय तहका संरचनामा समेत अनुकूल हुने गरी महालेखा नियन्त्रकको कार्यालयले संशोधन तथा परिमार्जन गरी अर्थ मन्त्रालय मार्फत पेस गरेको एकीकृत आर्थिक संकेत तथा वर्गीकरण र व्यछ्या, २०७४ र नेपाल सावजनिक क्षेत्र लेखामानमा आधारित वित्तीय प्रतिवेदनको ढाँचा (म.ले.प.फा.नं. २१०(क) तथा म.ले.प.फा.नं. २१०(ख)) महालेखापरीक्षकबाट क्रमशः २०७५ भाद्र ५ र २०७५ मार्ग ९ मा स्वीकृत भएको छ । स्वीकृत आर्थिक

सङ्केत बर्गीकरण र व्याख्या तथा संशोधित वित्तीय विवरणको ढाँचाको कार्यान्वयनबाट संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको वित्तीय विवरणको तयारी र प्रस्तुतीकरणमा सहजता हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

९. **सरोकारवालासँगको सम्बन्ध तथा सञ्चार** - लेखापरीक्षण नितिजाको प्रभाव वृद्धि गर्दै प्रतिवेदन कार्यान्वयन पक्षलाई प्रभावकारी बनाउन सरोकारवालासँगको सम्बन्ध महत्वपूर्ण रहन्छ । यस तथ्यलाई मध्यनजर गरी संघीय संसद, संसदीय समिति, संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका पदाधिकारी, सार्वजनिक संस्थानका पदाधिकारी, निजी क्षेत्र, सञ्चार माध्यम र अन्य सरोकारवालासँग निरन्तर अन्तरक्रिया र छलफल गर्ने कार्यमा जोड दिईएको छ । त्यसैगरी महालेखापरीक्षकको ६ वर्षे कार्य योजनाको कार्यान्वयनसँगै स्थलगत लेखापरीक्षण कार्यक्रमको नियमित अनुगमन, वित्तीय व्यवस्थापन र लेखापरीक्षण सम्बन्धमा छलफल तथा अन्तरक्रिया, प्रेस नोट, मासिक बुलेटिन, लेखापरीक्षण पत्रिका, वेभ-साइट मार्फत् सूचना प्रवाह गर्ने तथा सञ्चार माध्यमसँगको सम्बन्ध सुदृढ गर्दै वित्तीय अनुशासन पालना स्थिति बारे आम नागरिक तहसम्म जानकारी गराउने नीति लिइएको छ ।
१०. **कार्यालय भवन** - सम्माननीय राष्ट्रपति श्रीमती विद्यादेवी भण्डारीज्यूबाट २०७४ मंसिर १८ मा काठमाडौंको अनामनगरमा यस कार्यालयको ११ हजार १५९ वर्ग मिटर फ्लोर एरिया बहुतल्ले भवन शिलान्यास भएको थियो । हाल सो कार्यालय भवनको बाहिरी संरचना निर्माण कार्यसम्पन्न भई हालसम्म करिब ६० प्रतिशत भौतिक प्रगति भएको छ । २०७६ भाद्र २० सम्ममा सम्पन्न गर्ने गरी एक निर्माण व्यवसायीसँग २०७३ श्रावण ३१ मा रु.५४ करोड २२ लाखमा सम्पूर्ण भएको छ । उक्त भवन निर्माणका लागि नेपाल सरकारले अनामनगर, काठमाडौंमा १० रोपनी १३ आना जग्गा उपलब्ध गराएको थियो । निर्धारित समयमा नै भवन निर्माण सम्पन्न हुने अपेक्षा गरिएको छ ।
११. **अन्य राष्ट्रिय गतिविधि** - प्रतिवेदन अवधिका केही प्रमुख राष्ट्रिय गतिविधि देहाय बमोजिम उल्लेख गरिएको छ :
- ११.१ गणतन्त्र दिवसको अवसरमा कार्यालयका एक उप-महालेखापरीक्षकले प्रवल सुप्रवल जनसेवाशी विभूषण प्राप्त गर्नुभएको छ भने निजामती सेवा दिवस, २०७३ को अवसरमा एक निर्देशक निजामती सेवा पुरस्कारबाट पुरस्कृत हुनुभएको छ । त्यसैगरी कार्यालयको हीरक-जयन्तीको अवसरमा सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूबाट एक पूर्व महालेखापरीक्षकलाई सम्मान गर्नुका साथै उत्कृष्ट कार्य सम्पादन गर्ने नायव-महालेखापरीक्षक एकसहित ७ कर्मचारीलाई पुरस्कृत गरिएको थियो ।
- ११.२ यस वर्ष ३ नायव-महालेखापरीक्षकले वरिष्ठ कार्यकारी विकास कार्यक्रम, लोक सेवा आयोगबाट सिफारिस भई आएका नायव-महालेखापरीक्षक १, निर्देशक ३, लेखापरीक्षण अधिकारी ११, लेखापरीक्षण अधीक्षक ५, लेखापरीक्षण निरीक्षक १, सहायक कम्प्युटर अपरेटर ३ र पुस्तकालय सहायक १ समेत २३ लाई नयाँ नियुक्ति एवं पदस्थापन गरिएको छ ।
- ११.४ यस वर्ष लेखापरीक्षण तथा प्रतिक्रिया र प्रतिवेदन तयारीको क्रममा नेपाल सरकार तथा सार्वजनिक संस्थाका पदाधिकारी तथा कार्यालयका कर्मचारीसँग बाह्य २४४ र आन्तरिक १२३ गरी जम्मा ३६७ वटा बैठक तथा छलफलमा महालेखापरीक्षकको सहभागीता रहेको थियो ।
१२. **अन्तर्राष्ट्रिय गतिविधि** - सार्वजनिक लेखापरीक्षणको क्षेत्रमा असल अभ्यासको अनुसरण गरी लेखापरीक्षणलाई अन्तर्राष्ट्रिय स्तर अनुरुप बनाउन अन्य मूलुकको अभ्यासवारे जानकारी लिने तथा कार्यालयले गरेका कामहरु अरु मुलुकलाई जानकारी गराउने उद्देश्यले अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा सक्रियतापूर्वक सहभागी हुने नीति कार्यालयले अवलम्बन गरेबमोजिम यस वर्ष भएका प्रमुख गतिविधिहरु देहाय बमोजिम छन :
- १२.१ महालेखापरीक्षकको नेतृत्वमा दई सदस्यीय टोलीले सामाजिक तथा आर्थिक क्रियाकलापका लागि संयुक्त राष्ट्र संघीय विभाग र ईन्टोसाई डेभलपमेन्ट ईनिसियटिभले संयुक्तरूपमा जुलाई १९ र २०, २०१८ मा संयुक्त राष्ट्र संघ मुख्यालय न्यूयोर्कमा आयोजना गरेको दीगो विकास लक्ष्यमा सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरुको योगदान विषयक कार्यक्रममा भाग लिएको थियो । उक्त कार्यक्रममा सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाको नेतृत्व र सरोकारवालाबीच दीगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयनको विषयमा छलफल तथा लेखापरीक्षण सम्बन्धी अभ्यास र अनुभवको आदान प्रदान भएको थियो ।
- १२.२ महालेखापरीक्षकको नेतृत्वमा तीन सदस्यीय टोली सेप्टेम्बर १६ देखि २२, २०१८ सम्म भियतनामको हनोईमा भएको एसियाली सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्था (एसोसाई) को ५२ औं गभर्निङ बोर्डको बैठक, १४ औं साधारण सभा र सातौं अन्तर्राष्ट्रिय सिम्पोजियममा सहभागीता जनाई सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाको रणनीतिक योजना, बजेट, वार्षिक कार्यक्रम तथा क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम सम्बन्धमा छलफल भएको

थियो । उक्त बैठकमा एशिया प्रशान्त क्षेत्रका ४६ सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाका प्रमुख तथा प्रतिनिधिहरुले सहभागिता जनाएका थिए । नेपाल सन् २०१५ देखि २०१८ सम्मको लागि गर्भिन्ड बोर्डको सदस्य रहेकोमा पुनः आगामी ३ वर्षको कार्यकालकालागि निर्वाचित भएको छ । कार्यक्रममा नेपालको तर्फबाट दीगो विकास लक्ष्यप्राप्तीमा सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाको भूमिका सम्बन्धमा कार्यपत्र समेत प्रस्तुत गरिएको थियो ।

- १२.३ महालेखापरीक्षक २०७५ कार्तिक १३ देखि १५ (अक्टोबर ३० देखि नोभेम्बर १, २०१८) सम्म संयुक्त राज्य अमेरिकाको वासिङ्गटन डी.सी.मा विश्व बैंकको सामाजिक उत्तरदायित्वका लागि विश्वव्यापी साभेदारीले आयोजना गरेको वार्षिक ग्लोबल फोरम प्यानल वक्ताका रूपमा सहभागी हुनुभयो । कार्यक्रमको मुख्य उद्देश्य सार्वजनिक लेखापरीक्षणमा नागरिक समाजसँगको सहकार्य, मानवपूँजीको विस्तार र अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरुसँग आपसी सद्भावमा वृद्धि गर्नुका साथै सहभागी बीच ज्ञान, सीप तथा अनुभव आदान-प्रदानगर्नु रहेको थियो ।
- १२.४ महालेखापरीक्षकको नेतृत्वको दुई सदस्यीय टोली इजरायलको सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाले मार्च १० देखि १४, २०१९ सम्म इजरायलको जेरुसलेममा आयोजना गरेको आपतकालीन अवस्था र उदीयमानमुद्धाहरुको लेखापरीक्षण सम्बन्धी एशियाली सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरुको संगठन (एसोसाई) र युरोपेली सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरुको संगठन (युरोसाई) को तेश्रो संयुक्त सम्मेलन, २०१९ मा सहभागी भयो ।
- १२.५ ईन्टोसाई डेभलपमेन्ट ईनिसिएटिभ (आई.डी.आई) को आयोजना र महालेखापरीक्षकको कार्यालयको सहकार्यमा २०७५ आषाढमा काठमाडौंमा भ्रष्टाचार निवारण सम्बन्धमा संस्थागत व्यवस्थाको कार्यमूलक लेखापरीक्षण गर्न सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरुको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले “भ्रष्टाचार विरुद्ध सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्था” विषयक कार्यशाला गोष्ठी सम्पन्न भयो । उक्त कार्यक्रममा एशिया प्रशान्त क्षेत्रका विभिन्न ११ मित्रराष्ट्रका सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरु ३२ जना सहभागी तथा नेपाल, क्यामरुन, थाईल्याण्ड र गुआमका चार जना प्रशिक्षकहरुको सहभागिता रहेको थियो ।
- १२.६ मित्रराष्ट्र चीन, भारत, पाकिस्तान, थाईल्यान्ड, संयुक्त अरब ईमिरेट्स, कुवेत, केन्या, अष्ट्रिया, चेक गणतन्त्र र दक्षिण अफ्रिकाको सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरुले आयोजना गरेका विभिन्न तालिम, गोष्ठी, सेमिनार तथा अध्ययन कार्यक्रममा कार्यालयका कर्मचारीहरुलाई सहभागी गराईएको र कार्यालयले ईन्टोसाई डेभलपमेन्ट ईनिसिएटिभ (आई.डी.आई) तथा एशियाली सर्वोच्च लेखापरीक्षण संगठनबाट सञ्चालित विभिन्न क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रमहरुमा कर्मचारीलाई सहभागी गराएको छ । उक्त संस्थाहरुको अनुरोधमा कार्यालयका कर्मचारीहरुलाई ती संस्थाहरुले आयोजना गरेका कार्यक्रममा स्रोत व्यक्तिको रूपमा समेत पठाउने गरिएको छ । आई.डी.आई.को प्रशिक्षकको संलग्नतामा भ्रष्टाचार विरुद्धको संस्थागत संरचना तथा दीगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन पूर्वतयारी अवस्थाको लेखापरीक्षण भएको छ ।
- १२.७ दक्षिण एशियाली सहयोग संगठन (सार्क) को सचिवालय र केन्द्रहरुको लेखापरीक्षण गर्ने संयुक्त टोलीमा यस वर्ष कार्यालयका २ कर्मचारीको सहभागिता रहेको थियो ।